

LIBERTAS

Nr. 8

1989

Militær og frihed

Redaktionen

Vejen til trældom's forfatter fyldt 90 år

Chr. Gandil

Intellektuelle i alle Lande

Odd Brochmann

Abort, rettigheder og moralfilosofi

Peter Kurrild-Klitgaard

Livsstyrelsen

Bertil Mårtensson

Teatre - skønne kunster

Frederic Bastiat

Can We Escape?

Ronald Max Hartwell

Anmeldelser

Paul Johnson: Intellektuelle

Francesco Alberoni: Venskab, samt forelskelse og kærlighed

Jean Baudrillard: Amerika

Ivan Illich: Køn

Barbara Branden: The Passion of Ayn Rand

Henrik Stangerup: Den kvarte sandhed - fra et tiår

Lasse Maybom og Lars Quartrup: Et spil om hybridnettet

Frans de Waal: Chimpanzee Politics. Power and sex among Apes

Samuel Blumenfeld: Is public education necessary?

LIBERTAS SELSKABET

»Tidsskriftet Libertas« er et uafhængigt ny-liberalt tidsskrift til fremme af studset af fri markedsøkonomi og personlig frihed.

ISSN 0107-8046

Udgiver

»Tidsskriftet Libertas« udgives af Libertas Selskabet Tidsskriftet udkommer 3-4 gange årtigt

Redaktion

Per Ørum Hansen

Tage Sværke Jessen

Rasmus D. Nielsen

06 15 71 51

Århus

Niels E Borges (ansvh.)

Københavnsvej 36 II th.

4600 Køge

tlf. 03 23 18 85

Michael O. Appel

Ole Kvist

Gunnar Jacobsen

Peter Kurrild-Klitgaard

Artikler - signerede og usignede - udtrykker ikke nødvendigvis redaktionens, udgiverens eller medlemmernes holdninger. For indholdet hæfter alene forfatterne/redaktionen.

Redaktionen modtager gerne indlæg af enhver art, men påtager sig intet ansvar for materiale, der er tilsendt uopfordret.

© Copyright Tidsskriftet Libertas. Tilladelse til eftertryk gives gerne - dog kun efter forudgående tilladelse fra redaktionen og med tydelig kildeangivelse.

Medlemskab/abonnement koster 200,- kroner og dækker 3-4 numre af tidsskriftet. 4-6 nyhedsbreve, adgang til konferencer, seminarer, møder m.v.

Gironr.: 8 08 05 77

Forretningsfører

Libertas, c/o stud. polit. Jarl Kure.

Marstalsgade 16 st.

DK-2100 København Ø.

Tlf. 31- 42 86 42 (P) & 31- 92 62 59 (A)

Sekreter

Kenth Kærhøgn.

Enghavevej 25. V. th,

1674 København V,

Tlf. 31 23 98 98

Girokonto: 8 08 05 77

Rådgivende Kollegium

Ærespræsident nobelpristager professor Friedrich August von Hayek, Østrig. Professor Norman P. Barry, University of Buckingham, Storbritannien. Professor Walter Block, Fraser Institute, Canada. Nobelpristager James Buchanan, USA. Professor Thomas Hazlitt, University of California, USA. Ing. Hubert Jongen, Libertarisch Centrum, Belgium. Dr. Ramonn Butler, The Adam Smith Institute, Storbritannien. Professor Leonard P. Liggio, Institute for Human Studies, USA. Dr. Madsen Pirie. The Adam Smith Institute, Storbritannien. Professor Murray Rothbard.

Præsidium:

Charlotte Albjerg, Bo Andersen, Michael O. Appel, Michael Bonde-Nielsen, Niels Erik Borges, Otto Brøns-Petersen, Henrik Carmel, Villy Dall, Flemming Friese-Jensen, Torben W. Grage, Jens Frederik Hansen, Morten Holm, Gunnar Jacobsen, Arne Steen Jensen, Palle Steen Jensen, Tage Sværke Jessen, Jarl Kure, Peter Kurrild-Klitgaard, Ole Kvist, Kristian Kyndi, Kenth Kærhøgh, PerOlof Larsson, Jens Løgstrup Madsen, Rasmus D. Nielsen, Steen Steensen, Dan Terkildsen, Anette Thomsen, Finn Ziegler.

Indhold

Militær og frihed	3	Can We Escape?	27
<i>redaktionen</i>		<i>Ronald Max Hartwell</i>	
Vejen til trældom's forfatter fyldt 90 år	4	Anmeldelser	33
<i>Chr. Gandil</i>		<i>Paul Johnson: Intellektuelle</i>	
Intellektuelle i alle Lande	6	<i>Francesco Alberoni: Venskab, samt forelskelse og kærlighed</i>	
<i>Odd Brochmann</i>		<i>Jean Baudrillard: Amerika</i>	
Interview med Odd Brochmann	10	<i>Ivan Illich: Køn</i>	
<i>Ole Kvist</i>		<i>Barbara Branden: The Passion of Ayn Rand</i>	
Abort, rettigheder og moralfilosofi	12	<i>Henrik Stangerup: Den kvarte sandhed - fra et tiår</i>	
<i>Peter Kurrild-Klitgaard</i>		<i>Lasse Maybom og Lars Quartrup: Et spil om hybridnettet</i>	
Bertil Mårtensson	20	<i>Samuel Blumenfeld: Is public education necessary?</i>	
<i>Bertil Mårtensson</i>		<i>Frans de Waal: Chimpanzee Politics. Power an sex among Apes</i>	
Livsstyrelsen	21		
<i>Bertil Mårtensson</i>			
Teatre - skønne kunster	25		
<i>Frederic Bastiat</i>			

Kære læser

Militær og frihed

En typisk indvending for at bevare statsapparatet er, at kun statsapparatet gennem de statslige forsvarsinstitutioner samlet kan sikre individerne i et helt samfund frihed.

Intet er mere forkert!

Tværtimod har militæret som institution altid været en sikker eksponent for undertrykkelse og ufrihed, hvilket er almen-gyldigt. Militærets undertrykkelse af individets frihed foregår både direkte og indirekte i forskellige typer statssamfund.

I totalitære samfund sikrer militæret opretholdelsen af den totalitære tilstand ved sin blotte tilstedeværelse og når nødvendigt ved direkte fysisk indgriben.

I demokratier er militæret ligeledes med til at sikre undertrykkelse på både det direkte og indirekte plan. På det direkte plan foregår det ved, at unge med vold tvinges til militærtjeneste. Nægtelse vil blot afstedkomme tvungen militærnægtertjeneste. Nægtelse af militærnægtertjeneste afstedkommer intet mindre end fængsling. Ulydighed over for staten er selvfølgelig komplet utilladelig - det definerer staten i hvert fald. Dette gælder for skattenægtelse, militærnægtelse og andre ulydighedsformer. Deri er der ingen principiel forskel på det tidligere nazistiske regime i Tyskland og vort hellige demokrati i Danmark. Volden og tvangen er fuldbyrdet. På det indirekte plan tvinges alle via tvangsopkrævne skatter til deltagelse i denne kæmpe illusion om bevarelse af friheden!

At militæret primært eksisterer i sin tvangsform, fordi en samling krigsliderlige korporaler og generaler til stadighed nyder deres medaljers genskær fra spejlet, understreges af militærets struktur. Havde der i befolkningen eksisteret et reelt ønske om at opretholde den militære magt, turde den ufrivillige orden være overflødig. Såfremt postulatet om befolkningens forsvarsvilje er reel, skulle finansiering og opretholdelsen af mandskabet kunne foregå uden videre i frivillig regi, men det er den ikke. I stedet er vi påført en filosofisk uholdbar situation. Vi tvinges til at opretholde militæret for at undgå tvang! Endvidere tillader tivologeneralerne og deres politiske støtter sig at bruge nationalismen og det kulturelle fællesskab som argument. Igen understreger blikkorporalerne deres infantilitet gennem den typiske militære måde at argumentere på. Tvang er nødvendig for at undgå tvang! Og det oven i købet i vores så sakrale nationalitets og kulturs navn! Argumentet er gammelkendt fra alle undertrykkende stater, jvf. det tredje rige.

Skal friheden fremover sikres i en ægte form, da må ethvert militær forekomme ved frivillig finansiering og bemanning. Paradenumrene har forekommet længe nok!

Vejen til trældom's forfatter fyldt 90 år

Af Chr. Gandil

For nylig fyldte professor Friedrich August von Hayek 90 år, født i Wien i 1899 og nu tilbringende sit otium i Freiburg i Tyskland. - I modsætning til så mange andre nationaløkonomer, hvis navne kun kendes i fagfællers kreds, blev F.A. Hayek verdensberømt ved sin bog »The Road to Serfdom«. - »Vejen til trældom«, der udkom i London i 1944 og i løbet af ét år nåede 6 oplag, på dansk i 1946 og yderligere oversat til 11 andre sprog. - Næppe nogen anden politisk bog i dette århundrede vakte tilsvarende opsigt, beundring og forargelse.

I en verden, som efter krigen var indstillet på en socialistisk udvikling, ikke mindst i England, hvor Labour vandt parlamentsvalget på et nationaliseringsprogram, advarede Hayek - allerede da en anset videnskabsmand - mod at slå ind på en vej, der ville føre til den individuelle friheds fortabelse, demokratiets underminering og ende med trældom og tyranni.

Som videnskabsmand fremsætter Hayek ikke nogen påstand uden at underbygge den med argumenter ud fra sin grundige lærdom, utrolige belæsthed og skarpe intelligens. Polemik interesserer ham ikke. Derimod føler han det som en pligt at afsløre de politiske slagord og postulaters uholdbarhed og skæbnesvangre følger.

Allerede i bogens indledning skriver Hayek:

»Der er kun få, der er parate til at erkende, at fascismen og nazismen var en konsekvens af den forudgående tids socialistiske tendenser; de fleste er uvillige til at se i øjnene, at man må indrømme ligheden mellem de frastødende træk i det kommunistiske Ruslands og det nationalsocialistiske Tysklands indre regime.

Mange, som føler sig højt hævet over nazismens vildfarelser og afskyer den i alle dens former, arbejder alligevel for ideer, hvis realisation fører til det forhadte tyranni.«

I kapitlet om nazismens socialistiske rødder dokumenterer Hayek uigendriveligt, at forbindelsen mellem socialisme og nationalsocialisme lige fra begyndelsen var intim. Fra tyske socialistiske forfattere, som professorerne Sombart og Plenge, går der en klar linie til den nationalsocialistiske ideologi.

Betegnende er det også, at nationalsocialismens åndelige fædre - Fichte, Rodbertus og Lasalle - samtidigt ansås for at være socialismens fædre.

Kommunisterne vil gerne opfattes som nazisternes og fascisternes modpol, men ideologisk er der kun tale om historisk og geografisk bestemte nuancer i den antiliberala falanks.

Stalinismen vil man gerne placere i en parentes i Sovjet-Ruslands historie, men, det er ikke en parentes, det er en konsekvens.

Skønt »Vejen til trældom« i formen fremtræder som en videnskabelig afhandling med noter, henvisninger og citater er fremstillingen så lysende klar og ligetil, at enhver med blot elementære kundskaber i politik og historie ikke har vanskeligheder ved tilegnelsen.

Ved den tid, da bogen udkom, var den politiskøkonomiske diskussion her i landet domineret af det nu forældede begreb planøkonomi, der skulle sættes ind mod den depression, stagnation og arbejdsløshed, som man troede ville indtræde i efterkrigsårene. Man vil i den forbindelse erindre J.O. Kraghs he-

rostratisk berømte »Fremtidens Danmark«. Der knyttedes derfor store forventninger til, at Hayek, på det tidspunkt professor ved London School of Economics, havde accepteret en indbydelse til at holde foredrag i København ved et møde arrangeret af Erhvervenes Oplysningsråd. Jeg husker, at jeg sammen med generalkonsul Strand en kold januarmorgen i 1946 modtog Hayek i Frihavnen ved jernbane-færgen fra Sverige, hvor han havde ført samtaler med professorerne Tingsten og Heckscher.

At han mange år efter skulle rejse til Stockholm for at modtage Nobel-prisen i nationaløkonomi, drømte han ikke om den morgenstund.

Emnet for foredraget, kan man næsten gætte, var »The future of Liberalism«.

Vi havde lejet den store sal i Handels- og kontoristforeningen, som dengang havde residens på Bispetorvet, men tilstrømningen var så voldsom, at vi, for at salen ikke skulle blive overfyldt, måtte skuffe over 200, der anmodede om adgangskort.

Praktisk taget samtlige lærere i nationaløkonomi var troppet op med professorerne Iversen, Zeuthen, Philip og Thorkil Kristensen i spidsen.

Foredraget blev påhørt med intens interesse, og bladene bragte udførlige referater.

Dagen efter gik jeg en tur med Hayek ned gennem Strøget, og han udviklede for mig sin plan om et internationalt selskab af økonomer, historikere og filosoffer af liberal observans.

Planen blev realiseret året efter i form af »The Mont Pelerin Society«, opkaldt efter stiftelsesstedet i Schweiz.

Selskabet tæller i dag blandt sine medlemmer Nobel-pristagerne Milton Friedman, George Stigler og James Buchanan og er blevet et vigtigt forum for udveksling af liberale tanker og ideer.

Hayek er uden tvivl den mest fremtrædende, nulevende eksponent for den østrigske økonomiske skole, som føres tilbage til Carl Menger (1851-1921).

Denne økonomiske/psykologiske skole, der dannede kontrast til Marxismen og den historiske skole i Tyskland, har øvet en overordentlig stor indflydelse på den økonomiske tænkning, navnlig ved den grænsenyttetræktning, der kom til at yde et korrigerende bidrag til den klassiske liberalismes værdilære og renteteori.

I Wien fandtes i Hayeks ungdom flere intellektuelle kredse med centrale skikkelser som Kelsen (retsvidenskab), Freud (psykoanalyse) og for økonomi Ludwig von Mises (1881-

1973). En af deltagerne i von Mises berømte privatseminar var Hayek, som har erklæret, at der ikke er nogen enkeltperson. han skylder mere intellektuelt end von Mises. Når man har truffet von Mises og hørt ham argumentere, forstår man Hayeks erklæring. Den liberalismens renæssance eller regeneration, vi har oplevet efter krigen, kan for en ikke uvæsentlig del tilskrives den østrigske skoles repræsentanter og først og fremmest von Mises, der så at sige holdt liberalismens fakkel brændende i mellemkrigstiden. hvor liberalismen både af lærd og læg blev anset som en anakronisme og han selv som en doktrinær original.

Som så mange andre måtte han flygte fra Wien, da Hitler stod ante portas.

Ikke mindst USA har profiteret af denne emigration. Flere af deltagerne i von Mises seminar blev knyttet til amerikanske universiteter, Hayek en tid til universitetet i Chicago.

Ludwig von Mises rejste til Schweiz, og da man her i 1940 mobiliserede, kom han efter en dramatisk rejse med et portugisisk skib til Amerika, hvor han virkede inspirerende ved universitetet i New York, til han var 88 år, og han har efterladt et omfattende forfatterskab. Som det ikke var ualmindeligt i hans generation af økonomer - forinden nationaløkonomien blev til matematik - var han en mand med vidtspændende interesser også i litteratur, historie og filosofi, hvorfra han ofte hentede sine eksempler.

Jeg forsøgte engang under en samtale ved et Mont Pelerin møde at bevæge ham til at komme til Danmark, skønt han var over 70 år, og hans svar var meget karakteristisk: »Jeg kunne godt tænke mig at stå ved Søren Kierkegaards grav - den er vel bevaret?« Jeg bekræftede det, men desværre lykkedes det ikke at få ham på besøg.

Mises var meget impulsiv og elskede debatten, som han suverænt beherskede.

Hayek er, hvad englænderne kalder a scholar, for hvem forelæsning og foredrag er den foretrukne mundtlige udtryksform. Hver sætning synes helstøbt og overvejet, og hans bibliografi er som et helt katalog strækkende sig fra økonomiens teori over politik til filosofi. Selv i sin høje alderdom har han en forbløffende arbejdskraft. For nylig har han udsendt en ny bog, »The Fatal Conceit. den fatale indbildning. I denne bog og i hans skrifter fra de senere år beskæftiger han sig meget med problemet, hvad der bestemmer udviklingen af samfundsforholdene. I modsætning til mange politologers påstand om moderne politikens idéløshed og pragmatisme hævdede Hayek, at det idémæssige grundlag for politisk aktivitet er overordentlig betydningsfuldt, selv om det kan sløres af interessevaretagelse og kompromis-nødvendighed. Følgelig må det være en pligt for de, der har forståelse af virkningerne af ideernes realisation på kort og på langt sigt, at tilkendegive dette ved advarsler eller tilskyndelser. Ud fra denne betragtning skrev han sin bog med den provokerende titel: »The Road to Serfdom«.

I sin bog »Från Ideer till Idyll« refererer Herbert Tingsten fra en kongres i Milano med deltagelse af mange videnskabsmænd og andre intellektuelle, at der var enighed om, at den forøgelse af statskontrollen, som har fundet sted i forskellige lande, ikke skulle føre til svækkelse af den demokratiske frihed. Men han tilføjer: »Den eneste, der så kritisk på den almindelige enighed, var økonomeren Hayek, der frygtede, at enigheden tydede på manglende forståelse af de farer for den individuelle frihed, som statens magtudvidelse medfører.

Ved en sådan lejlighed og i det hele taget følte Hayek sig i en periode temmelig isoleret. Men der fandtes dog kredse rundt om i verden, ofte centreret om en bestemt personlighed, der delte den østrigske skoles liberale anskuelser.

Man kan blot nævne Lionel Robbins i London, Walter Eucken i Freiburg, Wilhelm Röpke i Geneve, Jacques Rueff i Paris, Luigi Einaudi i Italien og Frank Knight i Chicago m.fl.

Nu er næsten hele denne generation borte. Men meget tyder på, at der har stået en ungdom parat til at gribe stafetten og bringe de ideer videre, som et tidligere slægtled med så megen møje holdt levende. At den dag ville komme, hvor jerntæppet så at sige ville ruste, og markedsøkonomi og privat initiativ ledsaget af personlig og politisk frihed skulle diffundere over grænserne til det østlige Europa, var der ingen, der havde fantasi til at forestille sig, da Hayek i 1946 stod på talerstolen i København.

Intellektuelle i alle Lande - Af en sjælevandrerens optegnelser

Det er ikke mange beskåret at være forud for deres tid. Men allerede i 1964 kunne professor i arkitektur Odd Brochmann udgive en lille bog med titlen »Intellektuelle i alle lande -«, hvori han demonstrerede at have forstået mere om det moderne samfund, end de fleste har i dag. Nemlig, at det er den intellektuelle klasse, som i det 20. århundrede er rykket frem i forreste række i samfundet.

Sådan har det ikke altid været. Og ved hjælp af en sjælevandringshypotese viser forfatteren os den intellektuelles kår i de forskellige perioder i verdenshistorien: Hos de gamle grækere, i middelalderen, i renæssancen, i 1800-tallet - og så i dag.

Det er en ualmindelig bog; den er funklende intelligent, særdeles humoristisk, over al måde ironisk - og yderst åbenhjertig.

Libertas har fået lov til at bringe bogens sidste kapitel. Og desuden er der et interview med forfatteren.

Af Odd Brochmann

Tidligere har vi omtalt de intellektuelles trykkende stilling under magthaverne, sådan som den indtil da havde artet sig. Vel havde vi fra tid til anden kunnet manøvrere os frem til at blive en herskers fortlørlige rådgiver, jeg har for mit vedkommende nydt fordelene ved en sådan stilling hos kejser Fillipikos den Første (og sidste) af Byzanz. Mange var de onde råd, jeg fik hvisket denne indolente mand i øret, og som han var dum nok til at følge. Herligheden varede i øvrigt kun i to år, men hans endeligt havde ingen katastrofale følger for mig, (hvad der så ubetinget burde have været tilfældet), da jeg nemlig havde kirken i ryggen. Jeg var diakon. Denne kirkemagts beskyttelse har senere været en afgørende forudsætning for alle åndsmennesker, som det er lykkedes at sikre sig lignende pladser ved foden af tronerne, alle de grå eminencer, for ikke at tale om de farverige iblandt dem. Den store kardinal. Men med den lærde bibliotekar Schumacher, senere Griffenfeld, gik det jo ilde, og endda værre med medicineren Struensee, for at holde os til de mere hjemlige eksempler. De var ikke af blåt blod, og de var ikke klerke.

Det bemærkelsesværdige ved den franske revolution er, at den for første gang viser et samlet intellektuelt fremstød, omend under falsk flag, og jeg er meget tilfreds med mig selv over at have set sagens rette sammenhæng midt i hurlumhejen.

Det er ellers fuldt forståeligt, at åndsarbejdere, både dengang og i de følgende 150 år, så flittigt har allieret sig med folket. De er jo selv for proletarer at regne i ordets egentligste forstand. Enkelte, som de mest søgte læger, kan ganske vist få råd til at holde skuespillerkone og samle på Henrik Sørensener, men som kapitalister i solid marxistisk forstand optræder vi næsten aldrig. Ved at deltage på venstre side i klassekampen har vi alt at vinde, i hvert fald intet at tabe. Hertil kommer så den omstændighed, at vi efterhånden har følt os nødsaget til at vende adel og pengestærkt borgerskab ryggen fra det øjeblik,

de ikke længere opfyldte de kulturbærende forpligtelser, som var forudsætningen for deres begunstigede stilling. Syslen med humaniora har dertil selvsagt givet os en forståelse af medmenneskers nød, som vi har kunnet tillade os at give afløb, for så vidt det ikke kom i konflikt med vor egen stilling. Endelig kommer den omstændighed, at vor faglige søgende virksomhed som regel er kombineret med en radikal natur, og at vi er kloge nok til at holde på den rigtige hest, hvad historien for så vidt har bekræftet.

Men selvfølgelig har vi aldrig troet, at det såkaldte arbejdende folk (hvormed fejlagtigt menes kropsarbejdere og lavere funktionærer) har de fjerneste betingelser for at magte et statsapparat eller overhovedet have berettigede meninger om de dertil hørende problemer. De kommer til at nøjes med at varetage deres egne materielle interesser, hvad deres talmæssige overlegenhed også giver dem lejlighed til. Enkelte romantikere vil muligvis sige, at dette er at underkende almuens, og pege på, at vi her hos os har betroet landets styrelse til en arbejdsmand (Einar Gerhardsen). Men man kan lige så vel hævde, at England for øjeblikket styres af en skoledreng (Lord Home). Begge benævnelser sigter nemlig til noget særdeles forhenværende, og begge herrer har siden gennemgået lange, omend forskelligartede uddannelser for at kvalificere sig til deres meget betroede stillinger.

Af tilsvarende sentimental natur er også vor ordening med arbejderrepræsentanter i virksomhedsledelser. Det er klart, at dersom de havde evner, som gør den slags tillidshverv berettigede, ville de forlængst have forladt deres plads ved drejebanken eller samlebåndet til fordel for mere interessant og indbringende beskæftigelse. Inden for det norske arbejderparti så man længe med mistillid på folk med boglig lærdom og holdt sig tappert til dem, under hvis negle man endnu kunne finde spredte rester af jord og cement eller smøreolie. Men det gik jo ikke i længden. Bortset fra den før omtalte hoved-

person består vor arbejderregering i dag af lutter akademikere. Til en vis grad blev resultatet af den store revolution som beregnet, det vil sige, at det borgerlige miljø kom til at overtage scenen som det dominerende. Her kunne de intellektuelle nyde godt af en social ligestilling og delvis også få lov til at virke imponerende, men selve magten blev de ikke i stand til at sikre sig. Den blev taget af kolonialgrosserere, ølbryggere og våbenfabrikanter. I Dresden var jeg en rangsperson - og dog måtte jeg finde mig i overbærende smil hos mine venner inden for disse erhvervsgrupper, når jeg luftede mine anskuelser med hensyn til politiske og kulturelle spørgsmål. De vidste bedre, for det var dem, der bestemte.

På ét felt var der alligevel sket en afgørende ændring i vor favør. Tidens smag, dens omgangsformer og hele dens ydre stil var det os, der bestemte over. Min stue i huset ud til Schloßstrasse var et mønster for hele byen, og selv kunne jeg vandre om på dens blankbonede gulv i glad og tryk forvisning om, at dette igen, som på Pnyx, var mine omgivelser, skabt af den ånd, som prægede mig selv og min akademiske stand. Det store rum med de rene proportioner, hvis døråbninger var kronede af et tympanon båret af de ædleste ioniske halvsøjler, de strenge og lette stole, også af en tillempet klassisk karakter, prunkløse, men af forfinet enkelhed. Ingen pragt, kun behersket ro og orden, som det sømmer sig en mand, der lever i tankens verden. Og det var netop det tænkte i modsætning til det trivielt accepterede, som her havde fået lov at komme til udtryk.

På ovnens støbejernsplade var der et relief af Jason med det gyldne skind, i spejlets gavlfelt var der indlagt et billede af Ganymedes båret af ørnen, som Zeus sendte. På konsollen nedenunder stod der en porcelænsfigur af Priamos omgivet af døtrene Cassandra og Polyxena. Når jeg fik fremmede på besøg, morede jeg mig ofte med diskret at stille dem på prøve med spørgsmål, som kunne afsløre deres kendskab til søjlernes stilfølgelse eller de nævnte figurers identitet. På den måde kunne jeg hurtigt konstatere, om vedkommende var en virkelig dannet person eller en parvenu.

Egentlig kostbare var disse omgivelser ikke - for at kunne skabe noget efter vort eget hjerte måtte vi selvfølgelig tage vor økonomi som udgangspunkt, ja, slet og ret forherlige det enkle og uprætentiøse. Derfor kunne denne vor stil også finde indpas i bredere borgerlige kredse, blive demokratisk. Og det besynderlige skete, at de rige og ellers mægtige på dette punkt måtte kapitulere over for flertallet, vor enkle stil kom også til at præge salonerne hos dem. Kun ved dyrere materialer tillod de deres møbler at skille sig ud fra det gængse.

Nutildags kan man støde på kunsthistorikere, som for eksempel den schweiziske fuentast Sigfried Gidion, som foragter denne vor indsats, fordi den ikke var nyskabende på formernes område, men hengav sig til forbilleder fra en svunden tid. Men det er kortsynet. I hele sit intellektuelle væsen kan den betragtes som en positiv indsats, helt ud karakteristisk for den omdannelsesproces, som var blevet sat i gang. At den så slavisk fulgte antikkens formuleringer, indebar jo på sin vis også et aktivt element, udvidelse af en horisont så den også omfattede fortiden. En anden side af sagen er det, at manifestationen var snaver, og at den efterfølgende kulturkamp førte til en hermetisk opbevaring af disse idealer, som omhyggeligt blev bevaret på alle akademier, mens en ny slags livsudfoldelse på det voldsomste buldrede udenfor. Til slut blev dørene jo sprængt, blandt andet med det resultat, at jeg i stedet for de

strenge stole af mahogni nu har nogle af stål, der er mageligere, men endnu mere prunkløse, og at Ganymedes har måttet vige for noget, som ingen kan se, hvad er, men som ifølge Rolf Nesch, som har lavet det, hedder Alle Fluers Mor. Er der en sammenhæng i denne udvikling? Ja, Føler jeg mig stadig hjemme i mine stuer? Ved ikke.

De intellektuelles private revolution og omkalfatrende virksomhed tager for alvor til i 1850'erne og fortsætter i tiden fremover i stadig stigende rabulisme. Den mest markante indsats sker inden for kunsten, og her er det atter malerne, som først giver de nye signaler. Som tidligere nævnt sker det forunderlige, at disse billedmalere pludselig på det frejdigste og med levebrød og agtelse som indsats tillader sig helt at negligere de opfattelser, som er afgørende for salg og bestillinger. For først gang i historien nægter de at rette sig efter den opgavestilling, der gives af de toneangivende og betalingsdygtige, hvis meninger om tingene de nu nærmest anser for latterlige. Man har kun ét at holde sig til, nemlig det, der foregår i ens eget sind. Og det, der foregår i malerens billeder, foregår kun der, for sig selv alene - han ser ingen pligt til at bidrage til oplysningen af et samfund, som han i bund og grund har mistillid til. Jeg har fået at vide, at professor Victor Cousin allerede i 1818 i sine filosofiforelæsninger havde formet den sentens, som nu bliver slagord: *l'art pour l'art*. Man kunne måske nok så godt have udtrykt situationen ved at sige *l'art pour l'artiste*. Kunstneren passer sit uden at regne med forståelse, hverken hos den uoplyste menigmand eller den bigotte bourgeois. Klarere kan man ikke forfægte det føl- og tænksomme menneskes særstilling.

I denne deres holdning må de utvivlsomt være blevet stimulerede af den kompromisløse intellektuelle indsats, som samtiden daglig kunne have for øje på andre felter. Rundt omkring i laboratorier, på biblioteker og i ørkener var der forskere, som higede mod det samme mål: At lære sandheden at kende. De faktiske forhold, hvad enten de var af praktisk, samfundsgavnlig interesse eller ej. Termitternes formeringsproces, Trojas beliggenhed og kometernes baner blev gransket med samme upersonlige lidenskab. På den måde fandt Michael Faraday elektromagnetismen uden at tro på, at den kunne bruges til andet end legetøj, mens ægteparret Curie gik på jagt efter et grundstof, hvis eksistens de var kommet på sporet af, ene og alene for at finde det. Nøjsomme personer, men trods alt placerede inden for det borgerlige miljø. Heroismens glorie lyser først over de lurvede spektakelmagere, som fandt hverandre på cafeerne på Montmartre og som kæmpede deres kamp helt på egen hånd.

Når det var malerne, som kom til at danne avantgarden inden for de visuelle kunstarter, ligger forklaringen i helt trivielle omstændigheder, nemlig i de produktionsomkostninger, som målt i rede penge er forbundet med de forskellige udtryksformer. Lærred og tuber med farver koster ikke noget videre, og der er heller ikke noget problem forbundet med at opbevare det færdige billede, som ingen vil have. At lave en skulptur af format kræver mere, både af plads og kontant udlæg. Bliver den stående i ler, går den hurtigt til grunde, og til støbning eller hugning kræves der betydelige beløb. Det er praktisk taget umuligt at fremstille en ting af større omfang, uden at afsætningen på forhånd er sikret. Endelig har vi arkitekten, som på forhånd er udelukket fra at realisere sine intentioner, hvis han ikke har én, der vil overdrage ham et arbejde, en bygherre som kan betale dette hans kunstværk, som er det mest

bekostelige af alle og det, som er mest befængt med hævdvundne forestillinger. Derfor udgør også udviklingen af arkitekturen fra midten af forrige århundrede og frem et fuldstændig kaleidoskopisk billede med raske fremstød i de forskellige retninger og lige så raske tilbagetog. En situation, som de nye og tildels revolutionerende byggematerialer bidrager til yderligere at forvirre. Først i løbet af 1920'erne ser det ud til, at faget igen finder fodfæste, først da er jordbunden blevet tilstrækkeligt bearbejdet, arkitekterne stærke nok og fremfor alt de nye opgaver tilstrækkelig klart definerede. Gennembruddet går under navnet funktionalismen, i Norden proklameret ved den føromtalte udstilling i Stockholm. Og ved denne mønstring var det altså, jeg fandt de stole, som betegnede det 20. århundredes mest markante indsats i mit hjem.

Af funktionalismens forkæmpere blev det bagvedliggende program forklaret på forskellig måde. Men de fleste sagde, at hovedsagen var at kreere noget, som passede for de brede lag, som kunne stimulere selvbevidstheden inden for den samfundsklasse, som fra en undertrykt tilværelse var rykket frem til at være medbestemmende. Lave noget, som var i overensstemmelse med de særlige kår, der nu ville blive rådende, til erstatning for en miserabel efterligning af et falleret borgerskabs banale smag. Dette stemmer jo helt med det, som tidligere er blevet sagt om de intellektuelles nære forhold til de hjælpeløse. Alligevel skal man være forsigtig med at tro, at der altid er en sammenhæng mellem det, arkitekterne siger, og det, de gør. Selv når de tager sagen i egne hænder, må de passe på at imødekomme dem, de bygger for, med forståelsesfulde geberder. Og masse mennesket var nu blevet deres største bygherre.

Det, der i virkeligheden skete, var, at arkitekterne omsider var nået frem til samme stade som malerne 70-80 år tidligere, tiden var endelig blevet moden også for dem. I symbolsk forstand havde de opkastet sig til at give sig selv deres opgaver, i hvert fald ved udpræget samfundsbetonede byggerier, - hvad deres medlemskab af det demokratiske samfund i og for sig også gav anledning til. Det var helt og holdent deres egne meninger, de førte ud i livet nu, ikke biskoppers eller solkongers. De byggede sådan, som de selv ville.

Denne sidste etape i kampen for de intellektuelles ret til på egen hånd at bestemme over kunstens mål og midler er også den vigtigste. Mens musik, malerkunst og skulptur er noget, man kan gå ind for eller tage afstand fra, er et bygningsværk af mere uomgængelig natur, mere prægende for menneskenes daglige omgivelser, mere dikterende for deres måde at være på.

På mange måder må så funktionalismen i sit ydre formsprog betegne en direkte fortsættelse af empirens forestillingsverden. Dette fremgår næppe umiddelbart af mit hus her i kvarteret, som i al sin ufuldkommenhed vel må betegnes som et produkt af den nye ånd. Hovedplanen må her tydeligt være udsprunget af hensyn til brugskravene, i den grad, at det ser ud til at være udregnet ganske præcis, hvad man lige akkurat kan nøjes med. I Schloßstrasse var rummenes form og beliggenhed ordnet efter et andet, rent formelt skema, de lå i flugt symmetrisk grupperede omkring indgangen, og alle vinduer var lige store og havde samme afstand. Men den sans for det forenklede og økonomiske i såvel ideologisk som pengemæssig forstand, der dér var udviklet, den er sandelig også gennemført her, ja, lige til det yderste. Min indretning kan langtfra kaldes forbilledlig, men røber dog en forstærket trang til midt i nyttehensynet også at imødekomme kravet til det abstraherede, til

former som mere er et produkt af ren tankevirkosomhed end af svævende følelser og tvivlsom trang til selvforherligelse ved pompøse virkemidler. Når jeg har beklaget mig over mine boligforhold, skyldes det det trange areal og den snuskede kvalitet, samt at de positive tendenser, som lige er blevet beskrevet, ikke synes at have fået nogen definitiv formulering. Vi famler åbenbart stadig efter fastere holdepunkter for vor holdning.

Ikke desto mindre er de intellektuelle via de sidste hundrede års indsats nået frem til et afgørende skel i deres historie. Efter trofast og underdanigt gennem alle tidsaldre at have tjent (eller måttet kapitulere over for) pengesæk, alter og trone, er vi nu nået frem til gennem vore udtryksformer at præge vore medmenneskers omgivelser på en måde, som er særegen for os selv. Efter at have medvirket til at forme sindene i overensstemmelse med, hvad man på højeste sted har fundet passende, mener vi nu selv at vide, hvad der er til det almene bedste. Omvendt har vi tilladt os en holdning over for menigmand, som i bedste fald har et skar af medlidende. Så langt fra at ville tilfredsstille det store publikums umiddelbare ønsker prøver vi ved propaganda og alle mulige former for aktivitet at få disse vore uforstående arbejdsgivere og opgavestillere til modvilligt at acceptere vort syn på tingene.

De fællestræk i menneskelige udtryksformer, som vi plejer at sammenfatte i ordet stil, har til alle tider vænt udtryk for indstillingen hos dem, som sad ved smørhullet, og deres toneangivende indflydelse på det sociale miljø. En indflydelse, som delvis har været en bevidst ført politik fra de privilegeredes side, delvis er opstået af sig selv. De, som har deres plads længere ude imod kanterne, vil jo gerne, så godt det lader sig gøre, efterligne dem, der har de bedre pladser. Den herskende stil har altid vist, hvor de virkelig herskende var at finde. Men det enestående, der nu er indtruffet, er, at det er lykkedes en fritsvævende gruppe, de intellektuelle, at påføre samfundet deres synspunkter (selv om det også er på en nok så udvendig og langtfra rodfæstet måde) uden ellers på noget punkt at stå samlet som den bestemmende. Uden så meget som at have sørget for sit eget velbefindende - snarere tværtimod.

Der har hidtil mest været talt om de intellektuelles virksomhed på det humanistiske og suggestive plan som det mest iøjnefaldende. Det turde være nødvendigt at gøre opmærksom på deres enorme indflydelse på nutidsmenneskets sjæleliv gennem de rent videnskabelige præstationer, bedst illustreret ved raketopsendelserne. Alle er også opmærksomme på vor fuldstændige afhængighed af videnskaben for at kunne opretholde, for ikke at tale om videreudvikle den materielle situation og den støtte nedsættelse af menigmands arbejdstid. Alt dette skylder vi personer, som udviser en overordentlig opfindsomhed og ydeevne inden for deres fagområde, men ellers en påfaldende mangel på de samme egenskaber, når det gælder om noget så nærliggende som at høste frugterne af egen indsats. Det må vel skyldes gammel vane og indgroet forestilling om, at studentens kald er helligt, så helligt, at det er nok i sig selv. Tanken om at komme hjem til glade venner om et veldækket bord kan så muligvis virke blasfemisk. Men lad så være med velværet. Det giver mere anledning til bekymring, om det også forekommer dem blasfemisk at ofre tanker på, hvordan landvindingerne skal udnyttes, om ens resultater bliver overgivet i de rette hænder.

Muligvis hæmmes vi i voer udfoldelse af gamle forestillinger om vor talmæssige situation - for eksempel har vi aldrig kunnet forestille os at få en magtstilling svarende til den,

kropsarbejderen har etableret på dette grundlag. I så fald er det på tide at notere sig, at vi snart vil være særdeles mange. Også her har de kommunistiske lande vist et større fremsyn - al forherligelse til trods har man der indset nød-vendigheden af at producere åndsarbejdere efter en målestok, som vi endnu ikke har kunnet vænne os til helt at tro på. Så bliver de nok også de første til at ændre symbolerne i tilsvarende retning, fiffigere og mindre dogmatiske som de er. Retten til at være de bestemte er gået på omgang til de forskellige klasser, efterhånden som tiden blev moden. Alt tyder på, at turen snart skulle komme til os, de bedst kvalificerede. Men vi har stadig travlt med at løbe andres ærinde. Denne travlhed var forståelig tidligere, ikke alene fordi man jagede med os, men fordi vi havde klare opgaver at besørge. Vi blev sendt af sted af folk, hvis indsigt vi havde respekt for, som vidste, hvad vi skulle hente og bringe. Nu har vi påtaget os at løbe ærinder for en regerende klasse (folket), som ikke ved, til hvem og hvorhen de skal sende os, og som er helt ude af stand til at give os en huskeseddel med på vejen. Vi påstår selv, at vi ved, i hvilken hensigt vi løber, men eftersom vi er uden det egentlige ansvar er uden målbevidsthed i vor iver. Ofte må vi bede pænt om lov til at være med, vi driver en slags åndelig filantropi over for dem, vi af medfølelse har sat til at dirigere os - en holdning, som nok kan virke ædel, men er meningsløs.

Resultatet er at vi svæver. Med ti års mellemrum dukker der nye generationer op af forfattere, malere, arkitekter, filosoffer med helt nyerehvervede livsopfattelser og tilsvarende udtryksformer, hvis vigtigste tendens er at skille sig stærkest muligt ud fra den retning, som gik umiddelbart forud. Meget er blevet prøvet og indvundet på den måde, så meget, at det eventuelt kunne være nok for en tid og danne grundlag for en vis kanalisering. Og dette kan kun ske ved også at kombinere anstrengelserne med det ansvar, som automatisk følger med retten til at bestemme. Så ville man muligvis kunne opleve, at kulturlivet får en mere homogen karakter ud fra en større interesse for samarbejde de implicerede parter imellem, en større disciplin. De modtagende vil på deres side blive befriet for følelsen af at skulle påtvinges opfattelser uden helt at fatte hensigten. Tvært imod vil de så vise den appetit på at tilegne sig de stryrende kredses synspunkter og adfærdsmønstre, som er blevet lagt for dagen i alle tidligere perioder. Men hvem føler trang til at ligne os, som bor her i Husbygrenda? Og dog hører vi med hensyn til stoffet i os til de fortræffeligste.

Endnu en stund vil vi muligvis finde det, vi pusler med, så stødende. Og at det stadig vil forekomme os, uværdigt at slutte os fastere sammen indbyrdes - noget i lighed med LO. Men nogle af os har jo politik og samfundsfænomener som fag - muligvis ville de i det mindste synes, det kunne være morsomt at udnytte deres viden til fordel for dem selv og deres nærmeste. Efterhånden som vort antal forøges, må der desuden komme nogle til engang imellem, som er kommet på den forkerte hylde. For dem må politikken være en kærkommen udvej til ære og berømmelse. Kropsarbejderen og kontorassistenten skal ikke komme til at lide af den grund, vi bærer ikke nag til dem, og vi vil finde det rimeligt, at de foretsat gør brug af korporationer til det, de har magt og evne til, nemlig at sørge for, at deres arbejdsdag bliver så kort og deres timeløn så høj, som fælles interesser tillader. Selv regner vi fortsat med under alle omstændigheder at blive ved med at tage natteti-merne til hjælp.

Det var nok det, vi skulle have indset for længe siden, den-

gang vi sad på Pnyx og tegnede cirkler og vinkler på marmor-bænken med en stump kridt, fulde af lede over alt det dumme, der blev sagt, og fulde af glæde over de universelle sandheder, som med det usynliges skarphed trådte frem af vore ujævne streger. Men tiden var vel endnu ikke moden - det vil jeg i hvert fald håbe for min sjælefreds skyld.

Ja, sjælefred. Dette er måske sidste gang, jeg er her - jeg må vel være forberedt på, at denne min indiskretion kan komme til at sætte en stopper for videre vandringer. Men skulle det ikke blive tilfældet, og skulle jeg i det hinsides få lov til at ytre ønsker om mit næste liv, så vil jeg bede om at få lov til at blive folkeskolelærer. Med stor optimisme går jeg nemlig ud fra, at jeg egner mig til dette det vigtigste og mest krævende af alle hverv, og at det i mellemtiden også har fået den tiltrækning, som udstråler fra de allermest respekterede - og højest lønnede. Men dette kan kun lade sig gøre under en forudsætning, og jeg er sikker på, at Karl ville have billiget den frihed, jeg tager mig ved at ændre hans gamle slagord i overensstemmelse med de ændrede forhold: Intellektuelle i alle lande, forener Eder!

Odd Brochmann er født i Norge i 1909, uddannet som arkitekt, derefter dr. tekn. og professor i byggekunst. Omfattende litterær virksomhed. har bl.a. skrevet »Bygget i Norge« (2 bd.), illustreret med egne tegninger. Bor nu i Danmark.

Interview med Odd Brochmann

Hvordan begyndte det med »Intellektuelle i alle lande?»

Bogen blev til, fordi jeg blev så forarget over min skatte-seddel, at jeg havde tænkt at skrive en fnysende historie om det. Men så gik det op for mig, at hvis jeg bare holdt mig til sagen, ville det blive så kolossalt kedeligt. Derfor ledte jeg efter en helt anden måde at gribe det an på, og det endte så med »Intellektuelle i alle lande.«

Nu skal man huske på, at alle offentligt ansatte intellektuelle, lektorer, professorer, var overordentligt dårligt gageret på den tid. Og der er jo sket en vældig udvikling siden dengang.

Selve det, at der er fremstået en ny klasse, nemlig intelligentsiaen, foruden arbejderklassen og kapitalisterne, var det en ny idé i 1964?

Næh, som klasse betragtet markerede de intellektuelle sig allerede omkring 1850 i Norge, og det samme har sikkert været tilfældet her, nemlig deri, at embedsmandsstanden gjorde sig gældende, mest som udprægede konservative. Vi snakker jo også i vor politiske historie om embedsmandsvældet, som varede helt til 1870'erne, og som dominerede Stortinget, inden parlamentarismen slog igennem.

Senere kom der blandt de intellektuelle en stærkt kommunistisk fraktion, og i midten af 30'erne gik den mand af huse over til arbejderpartiet. Da blev den mere moderat, og fra den tid blev den intellektuelle klasse ligesom mere markant i samfundsbilledet. Ved den lejlighed fik Arbejderpartiet i Norge sit første intellektuelle indslag, som blev set på med mistro af dem, som arbejdede på gulvet.

Også inden for mit egentlige fag kom da funktionalismen, som var en udpræget intellektuel retning.

Den havde to sider. Den ene, repræsenteret ved Le Corbusier, var et rent kunstnerisk udtryk inden for arkitekturen. Den anden gren af retningen var af udpræget social karakter. For at sige det med et enkelt eksempel: Den ville lære arbejderne at indrette sig i overensstemmelse med deres materielle forhold i øvrigt, uden at prøve at efterligne borgerskabet i deres måde at indrette sig på.

Vi mente også at bidrage til arbejderklassens klassefølelse ved at give den dens egen arkitektur, men det syntes arbejderne jo ikke. Da var det at Poul Henningsen foreslog, at vejen til forståelse af dette program måtte gå via borgerskabet. De skulle indrette sig på en mere - lad os sige - fornuftig måde, og så ville arbejderklassen følge efter, når den fik det eksempel.

Men vi drømte jo dengang ikke om ændringerne i arbejderklassens kår, at deres levestandard ville blive så betragteligt hævet. Arbejderklassen har jo fået en næsten parvenu indstilling og nyder sine nye muligheder i forbindelse med større lejligheder til at fylde dem med al slags kram, som ser flot ud.

Men allerede i 1930'erne kendte man fx i arkitektkredse altså begrebet om de intellektuelle som en social klasse?

Ja, det vil jeg sige.

Hvordan så man så forholdet mellem arbejderklassen og den intellektuelle klasse?

Jeg mener, at det var helt naturligt, at de intellektuelles sympati måtte gå i retning af arbejderklassen, nemlig i deres

egenskab af lønmodtagere. Vi levede jo ikke højt på andres bekostning eller af andres arbejdsindsats. Og dernæst fordi det vel er naturligt for en intellektuel at være radikalt orienteret.

Eller, som De skriver i »Intellektuelle i alle lande«: Ved at deltage på venstre side i klassekampen har vi alt at vinde, i hvert fald intet at tabe«.

Ja. (Odd Brochmann smiler). Det var godt sagt.

Og i de socialistiske lande er de intellektuelle så blevet overklassen med en arbejderklasse under sig?

Ja.

I den retning går det jo også stadig mere i Vesten. Der er to klasser, kundskabsklassen og forsørgerklassen, som begge arbejder. Men kundskabsklassen udfører uproduktivt arbejde, medens forsørgerklassen udfører det produktive arbejde. Den intellektuelle klasse ernærer sig altså materielt af arbejderklassen. Men har vi så der ikke udbytningen og den sociale uretfærdighed én gang til, som man havde det i det borgerlige samfund med kapitalister og arbejdere?

For det første har de socialistiske lande ikke foregået med noget særligt godt eksempel på gennemførelsen af systemet. Netop det med pamperklassen og tvangsforanstaltninger er jo bekræftelser på det, du siger .. at det ikke var så godt.

Men det behøver vel ikke nødvendigvis at være sådan. Man kan tænke sig ideelle, men ikke særlig velfungerende tilstande, som grækernes, hvor det samfundslag, som udgjorde det berømte græske demokrati, i og for sig var en overklasse. Men hvor man kan glade sig over, at der ikke fandtes det mindste spor af dominans inden for systemet. Tag senatormagten, for eksempel - den, som samfundet gav en privilegeret stilling, fik den berømte laurbærkrans, og det var hele begunstigelsen.

Med en intellektuel status følger også forestillingen om moral. Jeg ved ikke, om det syn er gammeldags; men vi ved, at den, som sidder trygt og godt og er velplaceret, han har også forpligtelser i retning af et vist kvantum dannelse. Der skal være en sammenhæng der, mellem materiel og åndelig status. Og den er ikke opnået for flertallets vedkommende.

En klassebevidsthed, synes jeg ikke, arbejderklassen har kunnet tilegne sig. De har kun tilegnet sig fagorganisationer, som passer på, at folk ikke bliver fyret på grund af arbejdsgiverens forgodtbefindende. Men den moral, som prægede den tidlige arbejderbevægelse, er blevet borte til fordel for velvære.

Jeg ser oplæring og intellektuel træning som menneskehedens frelse, hvis den kan frelses overhovedet.

Dannelsesbegrebet er her en meget væsentlig ting. Det er ikke god tone i dag at snakke om dannelse i det hele taget, idet det opfattes som noget privilegeret og associeres med begreber som overklasse - men det må vi komme ud over.

Ordet kommer jo af at »danne« - at forme, at indpasse i et mønster. At komme helt uden for et mønster, det klarer vi ikke, og jeg ser heller ingen grund til at bekæmpe det. Men mønsteret må gøres bredere og bredere, blive mere acceptabelt eller ønskværdigt for flere og flere i et demokratisk sam-

fund. Og i den retning er det jo for så vidt gået med den udvidede obligatoriske skolegang.

Man kunne dog ønske, at dannelsen i skolen også stiledede mod at give eleverne større viden om sig selv, om hvordan vi er som individer, hvad der får os til at stejle over det ene og blive begejstret over det andet. Dannelse bør omfatte både den psykologiske og den samfundsmæssige side af sagen.

11964 i »Intellektuelle i alle lande« slutter De med at ønske at blive genfødt som folkeskolelærer. Vil De stadig i dag ønske det for Deres næste liv?

(Odd Brochmann ler). Jeg havde nær sagt, det behøver ikke netop at være folkeskolelærer, men - nej, det mener jeg, det holder jeg fast ved. Netop for at virke i den retning, som jeg nævnte. Dannelsen, altså menneskets kundskab om sig selv, menneskets kendskab til sig selv.

Ole Kvist

Abort, rettigheder og moralfilosofi

Libertarianske filosoffer har i de senere år i stigende omfang diskuteret de moralfilosofiske aspekter af abort-problematikken. Er abort at sidestille med mord, eller har moderen en ret til at bestemme, om hun vil fuldføre svangerskabet? Medens de fleste ikke-libertarianske teoretikere refererer til utilitaristiske eller religiøse argumenter, er spørgsmålet her et spørgsmål om frihedsrettigheder og selvejerskab. Her giver Peter Kurrild-Klitgaard en oversigt over debatten.

af Peter Kurrild-Klitgaard

De moralfilosofiske aspekter i forbindelse med abort-spørgsmålet har i århundreder været et kontroversielt spørgsmål. Men medens disse spørgsmål i de seneste årtier, i hvert fald i Danmark, ikke har været at finde i, hvad man kan kalde den »mainstream«-filosofiske debat, har man i de senere år med forøget interesse - og hvad der også synes at være fornyede argumenter - i ny-liberale, eller rettere såkaldte libertarianske, kredse diskuteret de moralfilosofiske og rettighedsmæssige aspekter omkring abort-problematikken.

Det har ikke mindst været tilfældet inden for den del af den libertarianske tradition, der tager sit udgangspunkt i en aristotelisk-baseret rettighedsdoktrin, og som tænder sine ypperste repræsentanter i filosoffer som Murray Rothbard, Ayn Rand og Tibor Machan. Men også ikke-aristoteliske fortalere for et naturretsbaseret forsvar for den libertarianske rettighedsdoktrin, fx Robert Nozick, har beskæftiget sig med abortproblematikken.

Naturlovsfilosofien er traditionelt - ikke mindst pga sin nære tilknytning til den katolske kirke - opfattet som modstander af fri abort; men netop inden for den af denne tradition influerede ny-liberalisme/libertarianisme tænder der i dag såvel principielle fortalere som principielle modstandere af abort, og det interessante er her, at begge parter refererer til samme etiske udgangspunkt.

Formålet med nærværende artikel er at forsøge at undersøge de to holdninger, der hævder at basere sig på samme grundlag med særligt henblik på at se, hvem af dem der - i givet fald - tager fejl.

En rekonstruktion af det libertarianske rettighedsargument

Argumenterne for den libertarianske rettighedsdoktrin er mildt sagt ikke ukontroversielle, ikke engang i libertarianske kredse. Tvært imod er der en flora af »konkurrerende« argumenter for retfærdiggørelse af de libertarianske rettighedsprincipper.

Her skal gengives en version, der i sig selv hverken er uanfægtelig, fuldstændig eller repræsentativ for alle libertarianske teoretikere, der arbejder ud fra en naturrets-doktrin. Imidlertid har det her opsummerende argument i dets ufuldstændighed den fordel, at det - stort set - deles af en række af disse, herunder Rand og Rothbard. De enkelte elementer i ræsonnementet er hentet fra bl.a. Tibor Machan, Erik Mack, Douglas Rasmussen, Douglas Den Uyl, Fred Miller, John Hospers, Morris og Linda Tannehill, og David Kelley samt Ayn Rand og Murray Rothbard selv og baserer sig primært på en neo-aristotelisk/neo-thomistisk metafysik, epistemologi og logik (se

således bl.a. Rand 1964, Tannehill 1970, Childs 1970, Mack 1973, Machan 1975, Rand 1979, Paul 1979, Rasmussen 1980, Rasmussen & Den Uyl 1981, Rothbard 1982,

Rasmussen & Den Uyl 1984, Mack 1984, Kelley 1986). Hertil skal det dog noteres, at næppe nogen, af de her nævnte ville acceptere det her gengivne argument som fuldstændigt dækkende deres egen opfattelse. Endvidere skal det påpeges, at rettighedsræsonnementet på ingen måde er dækkende for Robert Nozicks fundament. Medens Nozick - formodentlig - stort set vil være enig i de ud fra ræsonnementet deducerede rettigheder, arbejder han selv ud fra et neokantiansk og deontologisk rettighedsfundament (Nozick 1981) og har været stærkt kritisk over for dele af det her gengivne (Nozick 1981b).

En grundlæggende logisk/ontologisk observation hos de nævnte er det, at det at være et levende væsen og samtidig ikke være et levende væsen af en særlig art er umuligt. Den særlige art levende væsen, som et levende væsen er, er bestemmende for, når man taler om »livet« med hensyn til det pågældende levende væsen. Således er et rationelt væsen et væsen, hvis bevidsthed er karakteriseret ved anvendelsen af koncepter, dvs konceptuel bevidsthed, og hvis eksistens er karakteriseret ved formålsrettet handling med henblik på realiseringen af valgte mål. Derfor karakteriserer disse egenskaber et levende væsen, der er et rationelt væsen, og et rationelt væsen er kun et rationelt væsen i det omfang, det er i besiddelse af disse karakteristika. Kun menneskelige væsener udviser konceptuel bevidsthed og formålsrettet handling, og følgelig er kun mennesker rationelle væsener. Den konceptuelle, kognitive kontakt med virkeligheden og formålsrettede handlinger er den eneste måde, hvorpå mennesket kan forholde sig til virkeligheden og derigennem selv opretholde sin egen eksistens. Derfor vil det at leve som et rationelt væsen, dvs det at leve som menneske, minimum sige at engagere sig i formålsrettet handling i overensstemmelse med konceptuelle vurderinger. Men konceptuel bevidsthed og formålsrettet handling er ikke automatiske funktioner, men derimod forhold, der konstant må påbegyndes og fortsættes ved hjælp af menneskets fortsatte valg af at gøre dette. Faktisk kan hverken konceptuel bevidsthed eller formålsrettede handlinger eksistere uden menneskets valg af disse.

På det meta-etiske niveau defineres en værdi som det, mennesket vælger at handle for at opnå og/eller beholde. Alle værdier, dvs valgte mål, forudsætter derfor et menneske, dvs en agent, der er (potentielt) i stand til at udvise konceptuel bevidsthed, til at vælge mål, og derigennem at foretrække en værdi frem for en anden - for efterfølgende at engagere sig i formålsrettet handling for at opnå disse.

Men menneskelig eksistens er ikke en automatisk funk-

tion. Mennesket er dødeligt, og dets fortsatte eksistens forudsætter en vellykket udførelse af en lang række handlinger og realiseringen af en række mål. Dette skal sammenholdes med det forhold, at et menneske, hvis det vælger noget mål, også må vælge de nødvendige forudsætninger, der muliggør delt) pågældende mål. Dvs at en værdi ikke blot er den værdi, som mennesket handler for at opnå, men også de værdier, der muliggør værdien.

Dette bringer på det etiske plan libertarianerne til at konkludere, at hvis noget menneske vælger noget frem for noget andet som en værdi, må det nødvendigvis også som en værdi have livet, fordi livet - dvs eksistensen som et rationelt væsen - er den mest grundlæggende og generelle forudsætning overhovedet, der muliggør eksistensen af andre værdier.

Alle mennesker foretager valg, hvorved de igennem valget foretrækker nogle værdier frem for andre, og alle mennesker engagerer sig efterfølgende i formålsrettet handling for at opnå disse. Følgelig bør alle mennesker have livet som ultimativ værdi, og følgelig er livet som et rationelt væsen den ultimative værdi for alle mennesker.

Siden eksistensen som et rationelt væsen ikke er en automatisk funktion, og siden eksistensen som et rationelt væsen er den ultimative værdi, bør mennesket anvende sin fornuft til at leve som et rationelt væsen og opfylde de krav, som dette forudsætter.

Et naturligt karakteristikum hos mennesket er, at det er i besiddelse af fri vilje og evnen til frit at disponere i overensstemmelse med denne over sit fysiske jeg, herunder at anvende sine fysiske kapaciteter til at engagere sig i formålsrettet handling for at realisere givne mål - det er dette karakteristikum, som Rothbard sammenfatter i begrebet »self-ownership«, selvejerskab. For at imødegå de krav, som der stilles til mennesket for at leve i overensstemmelse med sin natur, dvs som et rationelt væsen, er det nødvendigt, at mennesket har muligheden for at disponere frit over sig selv (og over visse ressourcer).

Følgelig er menneskets selvejerskab en nødvendig forudsætning for, at mennesket - som det bør, vis det overhovedet træffer nogle valg - kan leve som et rationelt væsen. Det medfører, at mennesket i enhver situation, hvor det skal træffe et valg for at leve i overensstemmelse med sin eksistens som et rationelt væsen, må kunne træffe disse valg og udøve sit selvejerskab.

Eftersom eksistensen som et rationelt væsen er en ultimativ værdi, er alt, hvad der truer den samme af tilsvarende ultimativ mangel på værdi. Det betyder i en social sammenhæng, at et menneskes initiering af fysisk vold eller truslen om samme imod et andet menneske virker til at ødelægge forudsætningerne for, at mennesket kan leve som et rationelt væsen, idet menneskets mulighed for at handle ud fra egen bedømmelse og for at udøve sit selvejerskab umuliggøres. Følgelig er initieringen af fysisk vold eller truslen om samme forkert, og følgelig bør intet menneske handle således over for et andet menneske.

»Rettigheder« er det moralske koncept, der bestemmer grænserne for menneskelig handling i forhold til andre mennesker. At mennesket ikke bør initiere fysisk vold eller truslen om samme mod andre mennesker, er et eksempel på en sådan grænse, og følgelig har intet menneske retten til at handle således. Modsvarende har ethvert menneske for at kunne leve som et rationelt væsen rettigheden til frit at disponere over sig

selv og de materielle goder, som det er kommet i besiddelse af uden at initiere fysisk vold eller truslen herom.

Rothbard, Rand og Machan, der formodentlig er blandt de mest fremtrædende fortalere for det her gengivne rettighedsræsonnement, er alle forsvarere for, at abort er en legitim handling, og det vil følgelig være deres forsvar for abort, der her vil blive taget udgangspunkt i. Deres argumenter vil blive præsenteret fortløbende, ligesom de af modstanderne fremførte kritikpunkter vil blive det.

Det i det følgende diskuterede spørgsmål vil altså være: Er abort en handling, der ifølge libertarianske rettighedsprincipper kan siges at være legitim?

Dette ønskes understreget for at undgå forveksling med et andet spørgsmål, som vi siden hen skal diskutere, nemlig: Er abort en handling, der ifølge de moralske værdier, der udgør grundlaget for de libertarianske rettighedsprincipper, kan siges at være moralsk rigtig?

Når dette understreges, skyldes det, at mange libertarianere øjensynlig synes at sætte lighedstegn mellem disse to i virkeligheden forskellige, om end ikke modstridende spørgsmål. Tibor Machan understreger i forbindelse med en diskussion af, hvor abort-problematikken hører til i etikken/ moral-filosofien, dette punkt:

»If the claim is true that from conception the embryo is fully human - i.e. that embryos are human beings at least to the degree infants are - then the relationship between a pregnant woman and the entity within her can be a province of law. On the other hand, if the embryo, unlike an infant (or even a fetus of six months), is not a human being, then the law must abstain from interfering with that relationship.« (Machan 1975, p.211).

Er fostret et menneske?

I en rettighedsmæssig sammenhæng må spørgsmålet centralt være, hvorvidt fosteret i moderens mave kan siges at være et aktuelt, eller i det mindste potentielt, rettighedsbærende individ. Hvis ikke der er tale om et - i det mindste potentielt - rettighedsbærende individ, kan der logisk set ikke være tale om en eventuel krænkelse af nogens rettigheder, og følgelig må abort være en legitim handling.

Som det allerede er beskrevet, forudsætter prædikatet menneske ifølge libertariansk rettighedsteori, at der er tale om et individ, der er et rationelt væsen, hvis bevidsthed og identifikation er karakteriseret ved begrebsdannelse og anvendelsen af begreber, samt som engagerer sig i formålsrettet handling, dvs ved anvendelse af begreber vælger sit mål og handler for at opnå disse. Kun, hvis man opfylder disse krav, kan man kaldes menneske, og kun mennesker kan opfylde disse krav - og kun mennesker kan være rettighedsbærende og derfor blive udsat for rettighedskrænkelser.

Opfylder fostret nu disse krav til at være menneske? Naturvidenskaberne og psykologien er endnu ikke nået til fuld afklaring af spørgsmålene om, hvornår i fosterets stadier der er tale om egentlig tilstedeværelse af menneskelig intelligens, hvorunder hører de førnævnte karakteristika for mennesket. Givet er det, at fostret ikke foretager rationelle handlinger og derfor ikke engagerer sig i formålsrettet handling; men er det svar nok til at affærdige fostret som ikke værende menneske? Allerede nyfødte babyer kan jo hurtigt udvise - om end meget begrænsede grader af - identifikation og handlingsmønstre,

som ikke udelukkende kan reduceres til reflekser.

Det må antages, at en væsentlig del af svaret på dette spørgsmål falder uden for filosofiens disciplin og snarere må søges besvaret hos andre discipliner såsom medicin, neurologi etc. - som imidlertid endnu ikke synes at være fuldt afklarede på dette punkt.

Fastslås det her, at grunden til, at fostret ikke udviser formålsrettet handling, er, at dette i fosterstatus endnu ikke har udviklet de egenskaber, der er karakteristiske for mennesket, kunne man - givet den libertarianske rettighedsopfattelse - konkludere, at der ved abort ikke er tale om en krænkelse af fostrets rettigheder, idet fostret - idet det endnu ikke kan udvise de for et menneske særegne karakteristika - følgelig ikke kan oppebære et menneskes rettigheder.

Men fastslås det, at grunden til, at fostret ikke udviser formålsrettet handling, er, at det på grund af sin fosterstatus blot er forhindret i - men ikke fundamentalt ude af stand til - at »hævde« sin menneskelighed, må konklusionen blive den modsatte. Så ville der være tale om en krænkelse af rettigheder.

Det kunne synes, som om spørgsmålet om rettigheder eller ikke-rettigheder står og falder med naturvidenskabelige data, som endnu ikke er afklarede. Så enkelt er det imidlertid ikke, Inden for filosofiens disciplin er det stadig muligt at gå videre i spørgsmålet ved at anskue det ud fra netop spørgsmålet om potentialitet/aktualitet.

Potentialitet og aktualitet

Hvad med et potentielt menneskes rettigheder, kunne der og bliver der indvendt fra andre fortalere for den libertarianske rettighedsopfattelse, som er modstandere af abort, ikke mindst fordi spørgsmålet om potentialitet spiller en væsentlig rolle i hele den aristotelisk-thomistiske naturlovsfilosofi.

Rothbard citerer således (Rothbard 1982, p. 12) med tilslutning af den klassiske thomist John Wild, der i forbindelse med den Hume'ske dichotomi siger:

»In answer we may point out that their (natural law) view identifies value not with existence but rather with the fulfillment of tendencies determined by the structure of the existent entity. Furthermore, it identifies evil not with non-existence but rather with a mode of existence in which natural tendencies are thwarted and deprived of realization ... The lame man is not nonexistent. He exists, but with a natural power partially unrealized ... (But) what is good is the fulfillment of being ... Existence is ... not a property but a structuralized activity. Such activities are a kind of fact. They can be observed and described by judgments that are true or false ... Value statements are founded on the directly verifiable fact of tendency or need. The value or realization is required not merely by us but by the existent tendency for its completion«.

Med andre ord synes det at være indeholdt i en aristotelisk-thomistisk ontologisk opfattelse, at det at være (menneske) ikke alene er tilfældet ved aktualitet, men også ved tilstedeværelsen af potentialitet.

Skarpt heroverfor står Rands synspunkt i dette spørgsmål:

»Am embryo has no rights. Rights do not pertain to a potential, only to an actual being. A child cannot acquire any rights until it is born. The living take precedence until it is born. The living take precedence over the

not-yet-living (or the unborn). « (Rand, 1968).

Og andetsteds: »A piece of protoplasm has no rights - and no life in the human sense of the term. One may argue about the later stages of a pregnancy, but the essential issue concerns only the first three months. To equate a potential with an actual, is vicious; to advocate the sacrifice of the latter to the former, is unspeakable ... « (Rand 1975).

Her er det imidlertid nødvendigt med en afklaring af begreberne aktuel og potentiel. Medens aktuel er indlysende, kan potentiel tolkes på to måder. Potentiel kan enten betyde, at noget kan indtræffe, hvis nogle givne omstændigheder indtræffer, eller det kan betyde, at noget vil indtræffe, medmindre nogle andre omstændigheder indtræffer. Medens dette kan lyde som to sider af samme sag, kan forskellen belyses ved følgende eksempel:

Enten vil X føre til Y eller Z eller Q eller ... Muligheden er teoretisk til stede og åben, afhængigt af andre vilkårlige variable. Intet er givet på forhånd. Det kan eksempelvis være kastet med en terning; det kan enten give en 1'er, en 2'er ... Det er en form for potentialitet, der bedst kan betegnes som konditionalitet.

En anden er, hvis X nødvendigvis vil føre til Y, medmindre z eller q eller ... indtræffer, i hvilke tilfælde resultatet vil blive Z eller Q. Det kan eksempelvis være kastet med en forfalsket terning, hvor den ene side altid vil vende opad; det vil altid blive en 6'er - medmindre terningen rammer kanten af bordet eller lignende. Det er en anden form for potentialitet, hvor der er tale om en lovmæssighed.

Det skulle være klart, at hvis barnets eksistens - og dermed rettigheder - er potentielle i en konditional forstand, så har Rand, givet det libertarianske udgangspunkt, ret i, at fostret ikke er en rettighedsbærer.

Men lige så klart skulle det være, at hvis der udelukkende er tale om, at fosteret - eller rettere barnet - blot midlertidigt er afskåret fra at udvise sine menneskelige karakteristika, er det dog alligevel en rettighedsbærer. Her holder Wild's eksempel med denne lamme mand fuldt ud, ligesom libertarianske abortmodstanderes henvisning til bevidstløse, mentalt syge eller andre individer, der som følge af uheld eller andre ikke-lovmæssigt indtrufne omstændigheder er forhindret i at udvise deres menneskelige egenskaber.

Det skal her indskydes og understreges, at der i de foregående afsnit udelukkende er diskuteret spørgsmålet om, hvorvidt fosteret kan betegnes som værende rettighedsbærer - ikke hvorvidt der ved abort sker eller ikke sker en krænkelse af fosterets eventuelt eksisterende rettigheder, det vil sige, hvorvidt der ved abort foretages en illegitim handling.

Konklusionen på den indtil nu foretagne diskussion må være, at fostrets/barnets rettigheder er afhængige af de menneskelige egenskaber, og at disse øjensynligt er mere end blot potentielt til stede allerede inden fødslen, og denne kan altså ikke som sådan tages som demarkationslinje for, hvornår rettigheder opstår, sådan som det ellers normalt gøres hos mange ikke-libertarianere. Tværtimod må det siges, at fostret bliver rettighedsbærer på et tidspunkt mellem befrugtning og fødsel: men at fostret blot på grund af sin fosterstatus er ude af stand til at have sine rettigheder, endsiige udvise målrettet handling.

Hvornår denne rettighedstildeling finder sted, er det imidlertid svært at sige. Rand har åbenlyst ret i, at en given samling

af celler ikke kan have menneskelige rettigheder, idet disse ganske enkelt ikke på nogen måde synes at være i stand til at udvise blot det, der ligner et rationelt væsens karakteristika. Og her spiller det ingen rolle, at det befrugtede æg på et givet tidspunkt ville kunne komme til at udvise disse, hvis og såfremt svangerskabet bliver ført til ende. Det befrugtede æg er ontologisk noget ganske andet end det væsen, der blot nogle måneder senere er i stand til at udvise - om end minimale - grader af menneskelige karakteristika, men blot - på grund af sin fosterstatus - forhindret i at gøre dette. Ægget er ikke forhindret i at gøre det - det har blot ikke udviklet evnerne. Men Rand har lige så åbenlyst uret, hvis hun med en given »samling af celler« refererer til et foster i fx 9. måned,

Som sagt synes det imidlertid vanskeligt at fastlægge tidspunktet for rettighedsetableringen mere nøjagtigt end de relativt arbitrære tre måneder, som lægevidenskaben - og politikerne - har fastsat. Men selv om man antager denne periode som grænsen for, hvornår et foster ikke blot er et æg, men et decideret potentielt menneske, besvarer denne grænse for rettighedsetableringen imidlertid ikke spørgsmålet om, hvorvidt abort ifølge libertarianske rettighedsprincipper er en krænkelse af rettigheder - eller om et forbud mod abort er en krænkelse af rettighedsprincipper.

Nozicks argument

En anden fremtrædende libertariansk filosof, Robert Nozick, har også beskæftiget sig med abort-problematikken. Nozick adskiller sig dog som omtalt fra størstedelen af de her omtalte libertarianere ved ganske vist at bygge på et fundament af naturlige rettigheder - der også er centreret om en Locke'sk ejendomsretsteori - men ved at give disse et neo-kantiansk, deontologisk forsvar. Dette påvirker også hans abort-syn:

»... No sharp line or threshold (between the times of conception and birth) seems appropriate. However, we can imagine a presumption against abortion that increases in moral weight as the fetus develops, so that only reasons of increasing significance could justify (later) abortion.« (Nozick 1981, p. 660, n. 13).

Dette synspunkt synes dog uforeneligt med den her givne og diskuterede aristotelisk-thomistiske tradition. Medens Nozick har ret i, at det er svært at trække nogen nøjagtig grænse, ændrer det dog ikke på forskelligheden i den ontologiske status mellem det umiddelbart befrugtede æg og det næsten-nyfødte barn,

Nozicks graduering ville forudsætte, at det skulle være muligt at graduere et menneskes rettigheder - 1/10-, 1/8-, 1/6-rettighed osv, hvilket synes absurd. Endvidere ville denne løsning forudsætte, at det var muligt at foretage en interpersonel sammenvæjning af henholdsvis de moralske omkostninger ved at abortere og fordele ved at gøre dette,

Alt sammen ville det være i modstrid med antagelsen om, at rettigheder er eksisterende eller ikke-eksisterende, udelelige og ukrænkelige.

Selvejerskabsproblematikken

Som beskrevet i gennemgangen af det libertarianske rettighedsforsvar sammenfattes de menneskelige karakteristika i såvel de facto som de jura forstand i begrebet »selvejerskab«, og det er primært dette begreb, der spiller en central rolle i Rothbards forsvar for legitimiteten af abort.

Både Rand og Rothbard deler synspunktet:

»... that every woman has the absolute right to her own body, that she has absolute dominion over her body and everything within it.« (Rothbard 1982, p. 98).

Dette synspunkt deles - formodentlig - fundamentalt også af de libertarianske abort-modstandere, der finder deres udgangspunkt hos Rand og Rothbard. Konflikten opstår imidlertid, når spørgsmålet kommer til sammenstødet mellem fostrets (selvejer-)rettigheder og moderens tilsvarende: en situation, hvor fosteret har ret til uhindret at være i moderens mave, og moderen har ret til at gøre med sin krop »and everything within it« kan logisk ikke eksistere.

Hvis fostret har en ukrænkelig ret til at være i moderens mave, må dette imidlertid være en tildelt rettighed: fostret har øjensynlig ikke »tiltaget« sig denne ret (hvilket ville være en absurd evne at tildele et foster, herom senere) - og var dette (absurde) tilfaldet, ville der i hvert fald åbenlyst være tale om en rettighedsinvasion - eller en aggression, om man vil.

Den anden mulighed er, at fosteret ikke har en ukrænkelig ret til at være i moderens mave, men udelukkende en konditionel ret - en ret betinget af moderens accept. Det vil sige, at det - ceteris paribus - er en krænkelse af moderens rettigheder, hvis ikke hun får lov til at fjerne fosteret, om hun måtte ønske det: men at moderens fjernelse af fosteret med magt (dvs abort) vil være en uretmæssig stor anvendelse af magt,

Fundamentet for de libertarianske abortmodstanderes hævde af, at abort er illegitimt, må altså enten være, at fosteret er blevet tildelt en ukrænkelig ret til at være i moderens mave, eller at abort vil være lig med overdreven anvendelse af vold over for et foster, der ingen ukrænkelig ret har til at være i moderens mave,

Imod argumentet om fosterets ret til at være i moderens mave argumenterer Rothbard logisk i overensstemmelse med de libertarianske principper.

»Most fetuses are in the mother's womb because the mother consents to this situation: but the fetus is there by the mother's freely-granted consent. But should the mother decide that she does not want the fetus there any longer, then the fetus becomes a parasitic 'invader' of her person, and the mother has the perfect right to expel this invader from her domain. Abortion should be looked upon, not as 'murder' of a living person, but as the expulsion of an unwanted invader from the mother's body. Any laws restricting or prohibiting abortion are therefore invasions of the rights of mothers ... What Humans, we may ask, have the right to be coercive parasites within the body of an unwilling human host? Clearly, no born humans have such a right, and therefore, a fortiori, the fetus can have no such right either.« (Rothbard 1982, p. 98).

Ayn Rand benægter fuldstændig fosterets eventuelle retsstilling, som Rothbard i det mindste hypotetisk diskuterer.

»If any among you are confused or taken in by the argument that the cells of an embryo are living human cells, remember that so are all the cells of your body, including the cells of your skin, your tonsils, or your ruptured appendix - and that cutting them is murder, according to the notions of that proposed law.« (Rand 1981, p. 3).

Som det allerede er fastslået, begår Rand en fejl ved at derangere fostrets status til blot en samling af celler, medens

Rothbards abort-forsvar - ud fra samme grundlag som Rand - synes bedre funderet.

Kontrakts- og magt-argumenterne

Over for Rothbards argument fremføres det ofte fra såvel libertarianske som ikke-libertarianske abortmodstandere, at moderen ved etableringen af graviditeten, dvs ved befrugtningen, har tildelt fosteret en ukrænkelig ret til liv, og at denne moralske kontrakt eller forpligtelse ikke kan opløses igen som et udslag af en arbitrær afgørelse. Hertil svarer Rothbard:

»There are many fallacies With this doctrine, however. In the first place ... a mere promise is not an enforceable contract: contracts are only properly enforceable if their violation involves implicit theft, and clearly no such consideration can apply here. Secondly, there is obviously no 'contract' here, since the fetus ... can hardly be considered a voluntarily and consciously contracting entity ... And thirdly ... a crucial point in libertarian theory is the inalienability of the will, and therefore the impermissibility of enforcing voluntary slave contracts. Even if this had been a 'contract', then, it could not be enforced, because a mother's will is inalienable, and she cannot legitimately be enslaved into carrying and having a baby against her will.« (Rothbard 1982, p. 98).

En problemstilling, der kunne rejses i forlængelse af abortmodstandernes »kontrakt«-baserede argument, er spørgsmålet om rettighedsfordelingen, hvis fosterets fortsatte eksistens i moderens mave decideret truer moderens liv (hvilket der er eksempler på). Hvis kontrakten er »uopsigelig«, vil ikke engang dette kunne legitimere en abort, hvorfor formodentlig både moder og barn vil dø, hvilket med en vis ret kunne synes en absurd position at forfægte.

Hvis på den anden side kontrakten er »opsigelig« i sådanne særlige tilfælde, hvor meget skal der så til for at konstituere et sådant tilfælde? Og vil dette ikke netop inkludere en Nozickiansk arbitrær, interpersonel/moralsk nyttesammenvejning? Her kunne det tidligere gengivne Rand-citat være på sin plads) »To equate a potential with an actual, is vicious; to advocate the sacrifice of the latter to the former, is unspeakable«

I forlængelse af »kontrakt-diskussionen« kunne endvidere rejses spørgsmålet om ufrivillig befrugtning, som hverken Rothbard eller Rand behandler (i denne sammenhæng).

Hvis abortens illegitimitet udelukkende skulle være betinget af moderens accept af befrugtningen, ville det medføre, at børn, der kom til ved et »uheld«, svigtende prævention, ved voldtægt eller anden form for ufrivillig befrugtning, ville være legitime abort-ofre, medens børn igangsat med graviditet for øje ville være illegitime abort-ofre.

Det andet ovenfor skitserede argument imod legitimiteten af abort er omfanget af anvendelsen af magt imod fosteret.

Dette argument anvendes primært af libertarianske abortmodstandere, som principielt anerkender moderens ret til at fjerne fosteret, da dette kan betragtes som en »invader«, men som med referencer til de af blandt andre Rothbard skitserede »selvforsvarsprincipper« tænder, at anvendelsen af magt er urimelig stor.

Det vil føre for vidt at gå i dybden med de af Rothbard og retsfilosoffen Randy Barnett skitserede retsfilosofiske prin-

cipper; men Rothbard skriver blandt andet:

»Violent defense then must be confined to violent invasion - either actually, implicitly, or by direct and overt threat. But given this principle, how far does the right of violent defense go? For one thing, it would clearly be grotesque and criminally invasive to shoot a man across the street because his angry look seemed to you to portend an invasion. The danger must be immediate and overt, we might say, 'clear and present' - a criterion that properly applies, not to restrictions on freedom of speech ... but to the right to take coercive action against a supposedly imminent invader.« (Rothbard 1982, pp. 79-80).

Videre argumenterer Rothbard og andre libertarianske retsfilosoffer for, at der i selvforsvaret over for voldelige overgreb (eller truslerne derom mm) kun må anvendes den grad af vold, som er nødvendig for at stoppe aggressoren (og eventuelt gennemtvinge en restituering). Men kan der tales om en »voldelig« trussel, som kan måles, og er abort en grad af voldsanvendelse som selvforsvar, der står i rimeligt mål med den rettighedskrænkelser, som fosteret udøver over for moderen?

Libertarianske abortmodstandere kan heroverfor indvende, at abort ikke kan være en rimelig grad af anvendelse af vold, og ikke flere grader, og at den naturlige følge af anvendelsen af denne ene grad af vold altid vil medføre fosterets død - i hvert fald frem til et meget sent stadium af svangerskabet - og at mord i dette tilfælde ikke ville være en anvendelse af vold som selvforsvar, der står i rimeligt forhold til den krænkelse af moderens rettigheder, som fosteret »foretager«. Libertarianske abortmodstandere kunne tænkes at sammenligne dette med eksemplet, hvor en købmand skyder og dræber en dreng, der har stjålet en pakke tyggegummi.

Endvidere kunne abortmodstanderne tænkes at fremføre, at en kriminel handling og et efterfølgende voldeligt selvforsvar herimod forudsætter, at aggressoren er vidende, eller bevidst, om sin handling - sin aggression - og at dette netop ikke er tilfældet i fosterets tilfælde,

Rand, Rothbard og Machans svar hertil kunne tænkes at være at vende begge argumenter om: for det første, at det, som den libertarianske retsfilosofi foreskriver som den legitime grad af magtanvendelse, netop er den minimale, og at abort i dette tilfælde er den minimale grad af magtanvendelse. At det samtidig også er den maksimale, invaliderer ikke argumentet.

For det andet, at opgives forestillingen om fosteret som et handlende væsen, opgives samtidig som en logisk følge fosterets muligheder for at være rettighedsbærer.

Det sidste modargument synes ikke - i forlængelse af den tidligere diskussion om potentialitet/ aktualitet - at være holdbart, medens det første fører videre til et andet spørgsmål,

Er abort overhovedet mord?

Det kunne fremføres, at der - medens der dog er tale om en magtanvendelse over for fosteret, idet det bliver fjernet - i virkeligheden ikke er tale om mord, idet mord forudsætter en positiv handling, hvorved selvforsvareren/aggressoren decideret ved indgreb i modpartens krop bringer dennes liv til ophør, fx når en person direkte skyder, sikker eller slår en anden person, og denne handling over for dennes krop medfører døden - eller når dette sker indirekte, fx i form af en fælde, en bombe eller liggende, som en person anbringer, og som en anden per-

son eller tredje person selv uvidende udløser, således at dette forårsager døden,

Men dette er ikke, hvad moderen gør, kunne det fremføres af naturretslive libertarianske forsvar for legitimiteten af abort: moderens situation kan ikke sammenlignes med en person, der skyder en anden, men derimod med denne situation:

B entrer M's hjem på M's egen invitation. Heri ligger, at B kan opholde sig i hjemmet i en given periode P, og at B vil omkomme, hvis B bliver tvunget til at forlade hjemmet inden udløbet af P. I denne periode vil B udelukkende opretholde livet takket være M's arbejde m.v. På et tidspunkt ombestemmer M sig og ønsker ikke længere at have B i hjemmet, vel vidende, at B vil omkomme af mangel på mulighed for at opretholde sin egen eksistens. Men M er ubøjelig og smider med magt B på porten, hvorefter B omkommer.

I dette tilfælde vil der ikke være tale om mord, da M ikke positivt forårsager B's død, men blot udøver sin ret til at bestemme over sin egen ejendom - dvs ikke længere ønsker at opretholde B's liv.

Der er dog to forskelle mellem dette eksempel og abortspørgsmålet. For det første, at M kan og moderen ikke kan kommunikere med henholdsvis B og barnet og derfor er afskåret fra at forsøge at overtale denne til frivilligt at forlade hjemmet,

For det andet, at abort rent teknisk ikke vil sige, at lægerne fjerner fosteret og derefter lader det dø; men at de først slår det ihjel i moderens livmoder og efterfølgende fjerner det.

Hermed er vi øjensynligt nået til spørgsmålets kerne: At abort i sig selv er en legitim handling; men at den måde, hvorpå abort i dag foretages, ikke blot medfører døden, men decideret forudsætter døden for fosteret,

Efter denne nøje gennemgang af de af libertarianere fremførte argumenter for og imod abort synes det at være klart, at tyngden i argumentationen synes at ligge hos forsvarerne for moderens ret til at få foretaget abort, men at abortmodstanderne kan synes at have ret, hvis - og alene hvis - deres modstand tager udgangspunkt i den måde, hvorpå abort i dag teknisk udføres. Denne modstand vil følgelig ikke kunne opretholdes, hvis abort kan foretages uden at slå fosteret ihjel først.

Et i abort-diskussionen hidtil ubehandlet, men ganske interessant spørgsmål, er i øvrigt, hvem der i tilfælde af, at abort er en illegitim handling at foretage, skal straffes herfor - moderen, der ønsker aborten, eller lægen, der udfører den. Traditionelt har det været moderen, der er blevet anklaget for at være den i en retsfilosofisk sammenhæng skyldige part, men blot en mindre refleksion over det libertarianske rettighedsfundament må befordre den konklusion, at det er udøveren af den illegitime handling, i denne sammenhæng primært lægen, der er den skyldige, subsidiært de - inklusive moderen - der bidrager aktivt hertil.

Er abort en »Lifeboat-situation«?

Spørgsmålet kan imidlertid også rejses, om abortspørgsmålet i en libertariansk moralfilosofisk sammenhæng måske i virkeligheden er, hvad der kaldes en »lifeboat-situation«, og - hvis dette er tilfældet - hvad svaret herpå så må være?

En »lifeboat-situation« er en situation, hvor to rettighedsbærende individer i deres handlinger så at sige kolliderer med hensyn til, hvem der har retten til at foretage en given handling. Sådanne »tilfælde« er yderst sjældne og anvendes primært

som en art eksercits i abstrakte filosofiske diskussioner, hvor en teoris grænser skal afprøves. Et eksempel - det, der har givet navn til begrebet - er det tidligere refererede, hvor to druknende mænd forsøger at komme op på en planke, der kun kan bære en.

Hidtil har libertarianske filosoffer generelt affærdiget »lifeboat«-situationer som irrelevante og hypotetiske situationer, idet de generelt ikke beskæftiger sig med realistiske situationer og derfor ikke kan invalidere rettigheds-doktriner, hvor disse beskæftiger sig med realistiske hverdags-situationer.

Imidlertid har den libertarianske retsfilosof Randy Barnett (Barnett 1988) i en diskussion af, hvorvidt »Justice« (underforstået i Naturretsdoktrinen i libertariansk version) og »Rule of Law« (underforstået: F.A. Hayeks teori om evolutionært udviklede retsregler) kan blive »genforenet«, med stor og original indsigt argumenteret, at hverken begreberne »retfærdighed« eller »Rule of Law« i sig selv er udtømmende nok til at kunne løse alle retsfilosofiske spørgsmål. På den ene side er det ikke muligt for naturretsfilosofferne fuldstændig abstrakt teoretisk og aksiomatisk at deducere sig frem til fuldstændigt retfærdige løsninger på rettighedskonflikter, idet det ganske simpelt forudsætter præmisser, som ikke kan være indeholdt i de til grund liggende aksiomer. På den anden side bliver »Rule of Law« tilhængerne i sidste ende også nødt til at referere til abstrakte rettigheder, før fx ejendomsrettigheder skal fastslås. I begge tilfælde er der faktisk tale om et »viden-problem«, der kun kan løses ved en gensidig reference: »(We) need not try a society based upon Justice without the rule of law or upon the rule of law without justice to know that either would be a night-mare« (Barnett 1988, p. 623).

Hvad Barnetts diskussion indikerer, er - i denne sammenhæng - at hvis det må konkluderes, at der ikke findes noget entydigt objektivt filosofisk/naturvidenskabeligt svar på, hvornår fosteret er rettighedsbærer, og hvorvidt abort er en rettighedskrænkende handling, kunne der appelleres til »the rule of law«. Det vil sige, at spørgsmålet om handlingens retsmæssige status i et frit samfund baseret på libertarianske rettighedsprincipper og »the rule of law« må tage udgangspunkt i begge. Og så må de evolutionært udviklede regler afgøre, hvorvidt det er en legitim handling eller ej.

Kan abort være legitim og umoralsk?

I relation til spørgsmålet om aborts legitimitet kan også rejses spørgsmålet om aborts moralske værdi i en ikke-retsfilosofisk moralsk sammenhæng.

En række libertarianere synes at hævde, at objektive kriterier og evalueringer af, hvad der er godt og dårligt, udelukkende har betydning i rettighedskontekst. Rand, Machan samt størstedelen af de øvrige her refererede filosoffer er ganske klare på dette punkt - og mener, at også andre handlinger end blot de rettighedskrænkende kan være objektivt forkerte. En del af de libertarianere, der anlægger en sådan tilnærmelsesvis nihilistisk indstilling til moralfilosofien i øvrigt, synes at referere til Rothbard.

Rothbard selv hævder imidlertid ikke, at der ikke findes andre objektive moralske principper end de politisk-filosofiske, der er indbefattet i de to (politiskfilosofiske) aksiomer i selvejerskabs-aksiomet og ikkeaggressions-aksiomet: »Rothbard is in the natural law tradition, and there are most certainly, for him, 'objective' factors which determine what one's values

should be: the nature of man and the universe in which he lives.« (Childs 1970).

I sit politisk-filosofiske hovedværk »The Ethics of Liberty« skriver Rothbard da således også blot:

»It is not the intention of this book to expound or defend at length the philosophy of natural law, or to elaborate a natural law ethic for the personal morality of man. The intention is to set forth a social ethic of liberty, i.e. to elaborate that subset of the natural law that develops the concept of natural rights, i.e. with violence and non-violence as modes of interpersonal relations. In short, to set forth a political philosophy of liberty.« (Rothbard 1982, p. 25).

Rothbard påpeger med andre ord explicit, at politisk filosofi kun er en underdisciplin af selve etikken, eller moral-filosofien om man vil, og ved at placere sig selv i Naturlovs-traditionen, og ved at skelne mellem Naturloven og Naturretten viser han også, at der efter hans mening kan være andre moralske imperativer/restriktioner end blot de, der er indeholdt i den politiske filosofi, som han forfægter i sit værk, og som han benævner libertarianisme.

Det ville da også synes værende absurd for Rothbard at hævde, at det kun er rettighedskrænkende handlinger, der er moralsk forkerte, når det ikke er selve selvejerskabet, der - om end det ind imellem kan synes sådan - er den ultimative moralske værdi, men derimod menneskets liv som et rationelt væsen.

Desværre gør Rothbard meget lidt ud af at klarlægge, hvad en sådan moralfilosofi består af - ud over rettighedsdelen. En antydning heraf, der samtidig indicerer Rothbards inspiration fra Rand, kan dog findes i et »Crusoe-eksempel«, som han giver:

»If Crusoe, on the other hand, had known of the poison from a very high time-preference - then his decision would have been objectively immoral, an act deliberately set against his life and health. It may well be asked why life should be an objective ultimate value, why man should opt for life (in duration and quality). In reply, we may note that a proposition rises to the status of an axiom when he who denies it may be shown to be using it in the very course of the supposed refutation. Now, any person participating in any sort of discussion, including one on values, is, by virtue of so participating, alive and affirming life.« (Rothbard 1982, p. 32).

Men, vil nogle »Rothbardianske« »libertarianere« måske spørge, hvis noget er »objectively immoral« - i strid med »an objective ultimate value« - hvorfor så ikke gribe ind over for det, eventuelt med vold? Hvis man med rette kan fordømme noget ikke-aggressivt moralsk - ligesom man med rette moralsk fordømmer aggressiv anvendelse af vold eller truslen herom - hvorfor har man så ikke også retten til at gribe ind med magt over for den pågældende handling? Lad os fx forestille os, at det kunne retfærdiggøres, at det var objektivt moralsk forkert at foretage en række handlinger, som ikke i nogen form var rettighedskrænkende, fx at lyve, at være religiøs el. lign. Ville det så ikke være moralsk at gribe ind heroverfor, evt. med anvendelse af vold?

En »Rothbardianer« meget skeptisk over for denne opfattelse af moralfilosofi ville måske oven i købet kunne forestille sig, at der kunne udtænkes alle mulige tænkelige ikke-voldelige

handling som potentielle umoralske handlinger, som der kunne tænkes at blive grebet ind overfor; man behøver blot at erindre, at Ayn Rand selv var meget moralsk fordømmende over for en lang række ikke-voldelige handlinger. Ville dette ikke netop fjerne det tolerante element af frisind, der ellers karakteriserer libertarianismen/liberalismen? Rothbard selv er meget klar i dette spørgsmål:

»(It) is not the business of law ... to make people moral by use of legal violence. It is not the proper business of law to make people truthful or to keep their promises. It is in the business of legal violence to defend persons and their property from violent attack, from molestation or appropriation on their property without their consent ... Violent defense then must be confined to violent invasion.« (Rothbard 1982, p. 79).

Rothbard giver også selv flere eksempler på handlinger, der kan være umoralske uden at være rettighedskrænkende. Han er således selv en varm fortaler for, at abort er en legitim handling at foretage, men at:

»What we are trying to establish here is not the morality of abortion (which may or may not be moral on other grounds), but it's legality, i.e. the absolute right of the mother to have an abortion. What we are concerned with in this book is people's rights to do or not do various things, not whether they should or should not exercise such rights. Thus, we would argue that every person has the right to purchase and consume Coca-Cola from a willing seller, not that any person should or should not actually make such a purchase.« (Rothbard 1982, p. 109).

Også andetsteds understreger Rothbard, at der er en skillelinje, en forskel, men ikke nødvendigvis en modsætning mellem disse to sfærer i etikken, nemlig i spørgsmålet om to druknende mænd, der forsøger at komme op på den samme planke - der kun kan bære en:

»(It) is (an error) to confuse the question of the moral course of action for the person... with the totally separate question of whether or not his (uge of) force constitutes an invasion of someone else's property right.« (Rothbard 1982, pp. 151-52).

Dette spørgsmål berøres også i en anden sammenhæng af Tibor Machan, der deler såvel Rands og Rothbards rettighedsfundament som deres syn på abort:

»I do think that present knowledge supports a valid position on abortion - to wit. embryos are parasitic upon pregnant women, who are thus within their rights to elect either to support or to reject this relationship, and fetuses have a similar status up to the point in pregnancy where biological independence is possible without extensive artificial aid. Nevertheless it is not the function of political theory to defend this view, any more than it is its business to defend love and marriage or other human institutions and practices that can have legal significance.« (Machan 1975, p. 212).

Der synes med andre ord altså i den libertarianske moral-filosofi at være - i det mindste - rummelighed til, at man på samme tid godt kan være af den overbevisning, at moderen har en absolut, ukrænkelig og objektiv ret til at få fjernet barnet, og at det samtidig er en moralsk forkert handling at gøre. Eksemplet kan teoretisk sammenlignes med Rand, der mente, at fx at lyve, bevidst at misligholde løfter mv er objektivt mo-

ralsk forkert; men at det ikke er illegitimt, så længe det ikke indebærer rettighedskrænkelser.

Det kunne i denne sammenhæng synes, som om det kunne være muligt, ud fra observationen af, at den højeste moralske værdi er at leve som et rationelt væsen, at deducere sig til, at det er objektivt moralsk forkert at tå foretaget en abort. Det er imidlertid et spørgsmål, som dels er meget kompliceret at beskæftige sig med - og som ingen libertarianske filosoffer endnu har gjort - og som dels falder uden for denne artikels emne.

Kilder:

- Randy Barnett (1988): »Can Justice and The Rule of Law Be Reconciled?«. Harvard Law Journal. Summer. 1988.
- Roy A. Childs (1970): »Anarchism and Justice«, upubliceret manuskript, ca. 1970.
- John Hospers (1982): »Human Conduct. Problems of Ethics«, 1982.
- David Kelley (1984): »Life, Liberty and Property« i Jeffrey Paul et al. (ed.) »Human Rights«, 1984.
- Tibor Machan (1975): »Human Rights and Human Liberties. A Radical Reconsideration of The American Political Tradition«, 1975.
- Eric Mack (1973): »A Theory of Natural Rights«, doktorafhandling. 1973.
- Eric Mack (1981): »How to derive Libertarian Rights« i Jeffrey Paul (ed.) »Reading Nozick«, 1981 .
- Eric Mack (1984): »The Fundamental Moral Elements of Rand's Theory of Rights« i Douglas Rasmussen » Douglas Den Uyl: »The Philosophic Thoughts of Ayn Rand«, 1984.
- Robert Nozick (1981): »Philosophical Explanations«, 1981.
- Robert Nozick (1981 b): »On the Randian Argument« i Jeffrey Paul (ed.): »Reading Nozick«, 1981.
- Jeffrey Paul (1979): »Nature, Law and Human Rights«, upubliceret manuskript, 1979.
- Ayn Rand (1968): »Of Living Death« i »The Objectivist«, 1968.
- Ayn Rand (1975): »A Last Survey« i »The Ayn Rand Letter«, 1975.
- Ayn Rand (1979): »An Introduction to Objectivist Epistemology«, 1979.
- Ayn Rand (1981): »The Age of Mediocrity« i »The Objectivist Forum«, 1981.
- Douglas Rasmussen (1980): »A Groundwork for Rights: Man's Natural End« i Journal of Libertarian Studies. Winter, 1980.
- Douglas Rasmussen & Douglas Den Uyl (1981): »Nozick on the Randian Argument« i Jeffrey Paul (ed.): »Reading Nozick«, 1981.
- Douglas Rasmussen & Douglas Den Uyl (1984): »The Philosophic Thought of Ayn Rand«, 1984.
- Murray N. Rothbard (1982): »The Ethics of Liberty«, 1982.
- Morris & Linda Tannehill (1970): »The Market for Liberty«, 1970.

Bertil Mårtensson

Bertil Mårtensson underviser i filosofi på Lunds Universitet og er blevet kendt som både kriminal-, science fiction- og phantasyforfatter. For sin »Detta är verkligheten« blev han tildelt Euroconprisen for den bedste svenske SF-roman udgivet i årene 1967-72; for kriminalromanen *Växande hol* fik han Sherlockprisen. Hans phantasytrilogi »Maktens vägar« er blevet berømmet som den hidtil bedste saga for voksne i traditionen fra Tolkien.

Af Bertil Mårtensson

En kort presentation av mig själv, politiskt-filosofisk. Jag kommer från en starkt socialdemokratisk arbetarbakgrund och förstår i och för sig det sociale engagemang, dom drev en gången generation. Jag har dock alltid betraktat mig som liberal, och den senaste tidsperiodens utveckling har ytterligare övertygat mig (som många andra) om, att staten är en usel garant för människans välfärd. Min novell ger en endast lätt tillspetsad kritik av det svenska samhällets utveckling och systemet, att

man skattemässigt skall betala för en vara i förhand utan garantier för att verkligen få den. Närmast är jag väl idag anhängare av samma typ av konstitution som den amerikanska med ett starkt stöd för individuella fri- och rättigheter och en satsning på privata initiativ, som är de enda som fungerar ändå.

Kritik av denna typ ökar i Sverige idag, men det stalinistiska byråkratiska etablissemang är oerhört starkt.

Bertil Mårtensson

Författare och filosof. Född 1945 i Malmö. Novelldebut 1962, romandebut 1968 med *Detta är verkligheten* (Bonniers), som även utgetts på flera utländska språk (danska bl.a. som *Verdener uden grænse*. Hasselbachs 1968) och belönats med Eurocon priset (Trieste 1972). Romanen utnyttjar sf-mediet för att diskutera existentiella frågor. Ett även senare återkommande tema är den tekno-byråkratiska kulturens bristande förståelse för våra psykologiska behov och människans behov av inre och yttre frihet mot konventioner och fördomar.

Skeppet i Kambrium (1974) var en mer typisk sf-roman, där kollisionen med ett annat universum producerar bisarra anomalier, men också en skildring av en framtid där all natur är ersatt av plastkopier och dissidenter spärras in i en replik av dagens London. *Samarkand 5617* (1965) är en ambitiös roman som återanknyter till ungdomslivets stämningar och skildrar en poikes uppväxt på en framtids värld, där osynliga eller halvsynliga krafter utkämpar ett krig om makten med människor som lekbollar, en smula influerad av Ursula LeGuin. *Jungfrulig planet* (1977) skildrar hur en idealist med akademisk bakgrund möter en skoningslös verklighet under kampen mot överexploatering av främmande världar. Det ekologiska temat förs här vidare i en innehållsrik skildring av en främmande världs livsformer. *Deral Bågskytt* (1979) är också en lyrisk roman om uppväxande förlagd till en degenerad mytvärld efter sista kriget. *Vakthundarna* (1979) är en samling dikter med bl.a. sf-motiv.

Det största verket hittills är fantasytrilogin *alaktens I ältar* (där vägar och böckerna heter. *Vägen bort*, *Vägen tillbaka* och *Vägen ut*). Trilogin utgavs 1979-1982. Bl.a. teman från *Samarkand*-boken utvecklas vidare. Trilogin handlar om pojken Jarels försök att finna sin identitet, om pojkflickan Andiras 06desdigra inverkan på en rad män, om en galen kung och om utgången af Jores og Aulors tusenåri-

ga kamp, där aulor vill upprätta ett centraliserat forntida rike och Jore bekämpar hans planer. Troll, drakar, episka landskap och mänsklig förvillelse.

Delvis sf-innehåll har thrillern Kontrakt med döden (1983). *Förvandlas* (1986) är en samling med tre noveller, där bl.a. en utomjordisk varelse begår misstaget att impersonera Jesus. Och senast utgivna *Det gyllene språnget* (1987) återupptar kontakten med de intelligenta Katterna från Jungfrulig planet och ifrågasätter människans rätt att husera som hon vill i naturen. Här möter hon dessutom en intressant motståndare - och möjlig vän.

Dessutom finns det fyra Kriminalromaner i *Skånemiljö*, varav *Växande hot* fick Expressans Sherlock 1978 för bästa kriminalroman 1977.

Bertil Mårtensson är medlem i World SF och Science Fiction Writers of America, båda internationella sammanslutningar af sf-professionella författare. Han har varit ordförande i Skånes författarsällskap. Längre verksam vid Filosofiska institutionen i Lund finns han sedan 1988 vid Institutionen för vetenskapsteori i Umeå, en stad där han också bosatt sig med Bodil och nyfödde Nicolas.

[Vissa titlar kan ännu köpas från SF-bokhandeln, Atlasgatan 8, Stockholm].

Livsstyrelsen

Af Bertil Mårtensson

Det var sådan en morgen, hvor man synes, at livet trods alt kan gå videre, dødelig tomhed og murrende smerte alligevel ikke vil kunne beherske hele fremtiden. Han lyttede til en solsort udenfor. Lo uden egentlig at vide af det.

Han steg ud af sengen med en uventet lethed og gik ud i køkkenet. Gulvbrædderne knirkede under ham. Han kogte sig noget vand og drak det på fastende hjerte, da det var kølet af. Det havde ikke noget medicinsk grundlag; men han syntes, at det hjalp. Rensede systemet lidt. Det var ikke nogen særlig morgen; men den føltes alligevel rar. Han tændte for radioen og havde dens blanding af musik og nyheder i baggrunden, hørte egentlig slet ikke efter. Så lavede han morgenkaffen og smurte sig et stykke brød. Han havde ikke holdt avis en tid lang; men han havde længe samlet på gamle aviser. Han havde tænkt sig at klippe visse aviser ud og klistre dem op; han havde tænkt sig at lave et album med sine yndlingstegneserier.

Det havde han aldrig fået tid til; det var aldrig blevet til noget. Selv om det måske kunne blive noget, han kunne gøre, i tiden fremover. Nu havde han i det mindste lageret af gamle aviser at tage af. Han valgte én ud og satte sig ved sin kaffekop og sin ventende franskbrødsfad. Han følte lysten til at male komme over sig igen ligesom en varm berøring fra en kvindehånd. Ja, måske skulle han ... i dag ...

Så hørte han et smæld fra brevsprækken derude. Posten kom tidligt i dag. Hvad kunne det være? Svaret? Med en følelse af forventning rejste han sig og gik ud.

Selv udendørs var det en dag, der talte om at komme videre. Postbudet var allerede forsvundet omkring hjørnet: men solsorten sad i træet og så på ham med sine runde, klare øjne. Han hilste på den og spekulerede som så mange gange før på, hvordan den mon opfattede det.

Da han kom ind igen, lagde han brevbunken på bordet ved siden af sit halvspiste brød og sin halve kop kaffe. Nogle reklamer. Og en offentlig kuvert - hvid.

Han tog brødkniven og sprættede det op. Et hvidt ark lå indeni, foldet én gang. Han læste det.

Livsstyrelsen 1999-04-15
Sektor V
Kontor 3
420321-6674 Jon Olsson

Samkøring af register 09:121 med registrene 7:343 til 19:84 har givet som resultat, at Du opfylder betingelserne for klassifikation 1 i gruppe O. Du er derfor tilmeldt til terminalomsorg på din Næromsorgscentral og har fået en tid kl. 08.30 1999-04-20. Udeblivelse fra obligatorisk helbredseftersyn medfører retsforfølgelse efter straffeloven.

Opmærksomheden henledes på, at Du har ret til at anke beslutningen jævnfør GK 19 (stk. 12-33). Anken medfører ikke dispensation fra effektueringen af beslutningen (GK 1, stk. 13). Anken med de særlige begrundelser, som Du måtte ønske at påberåbe dig, skal være Livsstyrelsen i hænde senest tyve dage efter modtagelsen af denne afgørelse.

Han læste det om og om igen og forstod det ikke straks. Hvad indebar det at skulle under behandling? Han havde jo allerede en tæge, en af de sidste privatlæger, der fandtes tilbage på eggen. Der fik han de tabletter, han behøvede for sin kroniske hovedpine og sine migræneanfald. Det var i princippet, hvad medicin kunne gøre for én som ham.

Lægen havde sagt, at han burde søge førtidspension, og havde givet ham en lang attest at vedlægge ansøgningen. Var dette svaret på hans ansøgning?

Han drak sin kaffe og læste brevet igen.

Jo flere gange han læste det, jo mere voksede hans fornemmelse af, at brevet sagde noget ubehageligt. Man blev vel næppe opfordret til at klage, hvis det var en belønning, man havde fået. Hvad lå der i at opfylde »betingelserne for klassifikation 1 i gruppe 0«? Og hvad mentes der med »terminalomsorg«? Kunne de ...?

Lysten til at male forsvandt. Franskbrødsfadet smagte pludselig af pap.

Uddrag af Livsstyrelsens interne rapport »Målsætninger for den samfundsmæssige omsorg ...«

Det er endnu for tidligt med en endelig vurdering af den nye rammelov for livskvalitetsvurdering, men de rapporter, som de lokale afdelinger har indsendt, tyder på, at den kan gennemføres efter planen. Det gode samarbejde med massemedierne har været en garanti for en friktionsfri indkøringsperiode. En debat ville i denne situation naturligvis kunne forstyrre gennemførelsen af reformen ...

I omstillingen på Livsstyrelsen ville man, at han skulle sige, hvad han ville. Han sagde, at det kunne han strengt taget ikke, eftersom han havde fået en skrivelse, som han gerne ville have forklaret.

Det er enhvers pligt at kende gældende love og paragraffer, bed telefondamen ham af. Desuden er der ingen til stede nu. Alle er til møde. Der er vigtigere sager end Dem.

- Hvordan kan De vide det? sagde han. Ved De, hvad min sag drejer sig om?

- De må komme igen en anden dag. Så blev telefonen tavs.

Han gav sig i kast med brevet igen, Han læste det igen og igen. Klassifikation 1 i gruppe 0«. Terminalomsorg? Det værste var, at han egentlig godt vidste, hvad det betød. Men det kunne ikke passe! Det var fuldkommen absurd.

Hele tiden blev han mere og mere grebet af en følelse af at sidde fast på et fluepapir, som en højere magt havde hængt op. Uden at vide af det var han kommet til at røre ved det, og nu havde han ingen chance for at komme fri.

Han skulle indfinde sig på Næromsorgscentralen senest den 20. Det var om fire dage. Men han havde tre ugers frist til at klage?

Det føltes med ét, som om han var ved at blive kvalt. Han gik ud og stod på trappen, åndede dybt ind og så ud på vejen og skoven på den anden side. En flok spurve fløj pippende hen over ham. Det var, som om livet fløj forbi.

Da han kom ind igen, havde han fået en idé. Han ville ringe til doktor Jarlberg. Jarlberg havde været forstående, havde sygemeldt ham for hans dårlighed og havde bevidnet, at han led af en arbejdsskade. Han var vis på, at han snart skulle kunne tage det roligt. Jarlberg havde en patient, men sygeplejersken tog hans nummer og lovede at han ville ringe tilbage. Uddrag af Livsstyrelsens interne rapport »Målsætninger for den sam-

fundsmæssige omsorg ...« Individets velfærd forudsætter samfundets velfærd. En rationel planlægning af samfundet som et hele er dermed den yderste garanti for hver medborgers ve og vel. Heri indgår en fuldstændig afpasning af eksisterende ressourcer med eksisterende behov. Eftersom ressourcerne ikke er ubegrænsede, må behovene kunne vurderes. Det er vigtigt, at dette kan ske på en forudsætningsløs måde ...

Jarlberg lød dystert, da Jon Olsson læste brevet indledende formuleringer op for ham.

- Jeg kan ikke gøre noget, sagde han. Det er en ny ordning, de har indført. Naturligvis er det oprørende, men ... Sagen er, at Livsstyrelsen, som er en overbygning på den gamle Sygesikring, nu efterhånden også har de beføjelser, som den nedlagte Socialstyrelse engang havde. Jeg risikerer min autorisation, og mange patienter er afhængige af mig. Jeg kan stadig hjælpe dem.

- Men ikke mig?

- Direktiverne er helt nye. Jeg har dem her foran mig. I dit tilfælde var det sandsynligvis en fejl at indsende ansøgning om førtidspension. Jeg beklager, at jeg foreslog det. Men jeg er jo også opvokset i det gamle samfund.

- Men der har jo ikke stået noget om sådan noget her i aviserne!

- Der findes en stiltiende forståelse mellem pressen og bureaukratiet, sagde Jarlberg illusionsløst. Tænk lige på, at enhver avis i dag lever helt på samfundets understøttelse.

Men hvilket parti har ...?

- Sikkert ikke noget. De afgørende beslutninger bliver altid taget på , tjenestemandsniveau. Man mener, at det er der, kompetencen er.

Men hvad skal jeg gøre?

- Jeg skal sige dig noget, sagde Jarlberg. Du har ret til en samtale med en socialrådgiver. Hvis der er begået fejl, eller hvis der er sket en datafejl, så er det dem, der kan ... Ring til socialrådgiverkontoret. Jeg er ked af det. Det er alt, hvad jeg kan ...

Forbindelsen blev afbrudt.

Jon Olsson følte en stribe kold sved løbe ned ad ryggen.

Eftersom han vidste, hvad han skulle sige i omstillingen, kom han igennem denne barriere uden problemer, og en ung mand med en blød stemme, som afslørede, at han egentlig havde vigtigere ting at tage sig til, svarede snart på socialrådgiverkontoret.

Han begyndte stammende at forklare sit ærinde. -Og dit personnummer er ...?

420321-6674, sagde han. Han brød sig ikke om at opgive det, han havde aldrig gjort det, men lige nu var der ikke noget direkte formål med at nægte det. Det ville bare irritere dem endnu mere.

Han hørte, hvordan den anden sagde noget, og en livløs stemme svarede. - En datamat.

- Ja, sagde den unge mand, du er blevet placeret i gruppe 0 og har fået klassifikation I. Det stemmer. Man venter dig på Næromsorgscentralen den 20. i 4., klokken 8.30.

- Ja, sagde han. Det stod der. Men hvad betyder det?

Åh, ved du ikke det?

- Nej, sagde han. Det stod ingen steder.

- Det behøver ikke stå nogen steder, sagde den anden med en vis skarphed. Som medborger har man pligt til at kende alle bestemmelser, selv om de endnu ikke er blevet offentliggjort.

Det er den tolkning af Rammelovens andet led, som Medborgerrettighedsbestyrelsen har slået fast. Men du har naturligvis ret til en samtale med en socialrådgiver. Jeg skal se, om der er nogen ledige. Hm, Isacsson har en ledig tid den 27., men det går jo ikke i dit tilfælde. Men hvis du kommer her i morgen tidlig klokken 11, skal jeg selv tale med dig før frokost. Åbenhed er stadig vor nye linje. Klokken 11 så. Velkommen.

Telefonen var død.

Han stod som lamslået. Virkeligheden var et mareridt. Han rystede på hovedet. Var der nogen, der holdt sjov med ham? Eller kunne han ikke læse indenad. Spillede hans dårlige nerver ham et puds?

Han kunne ikke spise. Franskrødsbrødsmanden smed han ud gennem vinduet, og en skade fløj snart bort med den i næbbet, idet den baskede energisk med vingerne for at kunne hæve sig med sin last. Den kæmpede til det sidste for sig selv og sin overlevelse.

Uddrag af Livsstyrelsens interne rapport »Målsætninger for den fundsmæssige omsorg ...« Debatten omkring livskvalitet har også spillet en vigtig rolle. Eftersom livskvaliteten viser sig at variere fra individ til individ, er det blevet nødvendigt at udarbejde kriterier for en fuldstændig vurdering ...

Han havde en modbydelig smag i munden, da han vågnede. Sengen ville heller ikke stå stille. Loftet flimrede i blållilla, og han måtte strengesig an for at komme gennem døren til toiletet.

- Fy for fanden. tænkte han. Som jeg dog drak i går aftes!

Det gik ikke an at lade, som om det var en almindelig morgen, end ikke efter at han havde skyllet smagen ud af munden, og loftet havde fået det meste af sin sædvanlige farve tilbage. Han havde en aftale at passe.

Det var i dag, han ville få besked. Det var i dag, det ville vise sig, om han havde tolket skrivelsen rigtigt eller forkert. Det var i dag ...

Han tog bussen til Livsstyrelsens kontor på Medborger-torv 2 og kom dertil lige før 11. Bygningen var ny, den havede sig op i fem etager med karnap og anlæg. Over indgangen stod som sædvanlig sloganet

ÅBENHED - FÆLLESSKAB

De havde jo da også lydt ret venlige, da han til sidst var kommet det rigtige sted hen i telefonen. Jarlberg var nok en gammel pessimist. Pludselig føltes det nøjagtig, som det burde være. En fejltagelse, som skulle rettes. En misforståelse ...

Inden for døren var der en stor reception med tæppe fra væg til væg. Efter at man havde sagt sit ærinde, fik man en lap papir, og en korridor eller en elevator blev peget ud.

Derfor stod han snart uden for en dør på femte etage. Den havde tydeligvis autosensor, for teksten »Sid ned og vent« begyndte at lyse, så snart han stod uden for den. Der stod en sofa af fyrretræ og med blåt betræk, som virkede meget rent.

Han ventede.

Den unge embedsmand var klædt i blød velourhabit og trykkede ham i hånden til velkomst.

- Nul betyder, at du er blevet placeret i gruppen af dem, som har en livskvalitet under det fastlagte minimum, sagde han sagligt Klassifikation 1 betyder helt enkelt, at det lokale Omsorgsnævn har anbefalet terminering på Næromsorgscentralen.

Jon stirrede bare.

- Men ... der må være sket en fejl, fik han fremstammet. Embedsmanden lo overbærende.

- Nejda, sagde han. Det er en beslutning, der er truffet af embedsmænd. Har man truffet en beslutning, må den også være rigtig. Det er jo grundlaget for enhver myndighedsudøvelse.

Han så på dataskærmen, der var indfældet i skrivebordet.

- Du har vænt sygemeldt i seks perioder i de seneste to år. Efter de rive bestemmelser kan nævnet træffe beslutning om terminering i et sådant tilfælde. Han så op.

Men en sådan afgørelse træffes selvsagt ikke før efter en meget nøje undersøgelse. Cirkulære 19 A understreger, at den totale livskvalitet må lægges til grund.

- Nøje undersøgelse? sagde han oprørt. Men ingen har spurgt mig om noget!

- Det er heller ikke nødvendigt, sagde den anden, opmuntrende. I dag spares medborgerne for meget besvær takket være, at alle vigtige oplysninger er registreret. Når nævnet træder sammen, har det det beslutningsgrundlag, det har brug for.

- Men min livskvalitet ... den ... den kan vel kun jeg kende noget til.

- Du er ikke objektiv. Nævnet tager ikke sådanne beslutninger på et overfladisk grundlag.

Pludselig virkede hans blik ikke helt sikkert. Men så tog han sig sammen, sagde hænderne på bordet og sagde:

- Jeg har siddet med ved hvert eneste tilfælde. Så jeg er helt overbevist.

- Men jeg er jo blevet skadet af mit arbejde, sagde Jon. Jeg har indsendt lægeerklæring. Jeg ansøgte om førtidspension. Ikke om ... dette.

- Terminalomsorg er ikke et gode, som bevilges efter ansøgning, sagde embedsmanden. Hvordan ville det så ikke komme til at se ud? Dit problem er snarere af psykologisk art.

Han rejste sig, gik om og så ned på ham.

— Det er vigtigt at holde balancen mellem samfundets resurser og dets behov. Resurserne er begrænsede. Det indelbar, at de individer, som i forvejen mangler livskvalitet, bør være loyale og afstå deres andel til de andre. Dette har et rent videnskabeligt grundlag i utilitarismen, som demonstrerer, at det bedste samfund er det, som giver den største lykke til flertallet. Vores administration er den første videnskabelige administration i historien.

Han lød som et cirkulære. Tømt.

- Man vil naturligvis ikke indrømme over for sig selv, at ens liv mangler værdi, sagde han i et forstående tonefald. - Det er en naturlig ting. Det forudsætter et sorgarbejde, og det kvier man sig for ...

- Jeg skal ikke have nogen psykologikurser. Jeg vil have beslutningen ophævet. Jeg har ret til min pension. Vist har jeg smerter, vist har jeg migræneanfald, vist er det svært ind imellem. Men ... der var så meget, jeg gerne ville

- Naturligvis, sagde embedsmanden forstående. Men jeg tror, du vil føle en stor ro, når du har accepteret virkeligheden.

- Virkeligheden, sagde Jon. Hvad er virkeligheden da?

Pludselig havde den anden svært ved at se ham i øjnene. Han gik bort og så ud gennem vinduet.

- Der er naturligvis mulighed for at anke, sagde han.

- I så fald må jeg vel få opsættelse, medens den behandles? Men i brevet, jeg fik, stod der ...

- Bestemmelserne siger ikke noget om nogen opsættelsesmulighed, sagde han. Og du forstår sikkert, at vi må følge de

regler, der gælder.

- Jeg ved ikke, sagde Jon. Jeg ved snart ingenting. Jeg ved bare, at livet kan være svært, men alligevel ... Han tav.

- Kan du ikke prøve at forstå, at kun nævnet har adgang til eksperterne. Jeg har din journal her i datamaten, og den viser, at du er kronisk syg, og du sover dårligt på grund af migræneanfald. Du mangler pårørende. Din hustru og dit eneste barn omkom ved en bilulykke for syv år siden. Forstår du?

Forstår jeg hvad?

- Du mangler faste tilhørsforhold. Du har hverken familie eller arbejde. Du kan ikke forvente, at dine problemer går over ... den medicinske rapport er ...

- Jeg har accepteret det. Jeg stiller ikke store krav. Der er små glæder. Jeg er begyndt at male. Jeg havde tænkt mig at drøje på pensionen ved at sælge malerier. - Du er for gammel til, at Kunstformidlingen skulle kunne acceptere dig som medlem, sagde embedsmanden sagligt.

- Jeg mente det ikke sådan, mumlede han famlende, nedtrykt.

- Hvordan så? Man kan vel ikke være kunstner uden at være medlem af Kunstforeningen, og så må man også være fagligt organiseret.

- Jeg havde tænkt mig på ... torve ... markeder.

- Procentreglen om kommunal udsmykning gælder stadig, og den bestemmelse kan kun følges, hvis der findes kunstnere. Men det ville jo være absurd, hvis folk bare begyndte at male malerier og fare rundt og sælge dem på egen hånd. Sådan gør man ikke længere. Det ville jo ikke være til at kontrollere ...

Han holdt inde.

- Vi har nogle meget fint skrevne brochurer. »Terminalomsorg, en rettighed« og »Når livet har mistet sin mening«. Tag dem med hjem og læs dem. Så løser det hele sig.

Jon tog ikke imod dem. Embedsmanden lagde dem foran ham.

- Men hvis det ikke løser sig, hvad gør jeg så? sagde Jon.

Intet svar.

Han rejste sig og gik hen til døren.

- Jeg forstår ikke, hvordan du kan være med til dette her, sagde han. Du er vel stadig et menneske? Har du ikke en far på min alder, en mand som en dag. Så mistede embedsmanden selvbeherskelsen.

- Hvorfor gør du det så svært for os, sagde han. Forstår du ikke, vi har jo bare vores regler at holde os til. Det er ikke mig, der har fundet på det her. Hvorfor så rette en masse anklager mod mig? Det er uretfærdigt, det er følelsesmæssig afpresning! Jeg ... har prøvet at hjælpe dig, men ...

Jon så tavst på den unge mand, Han var vist oprigtigt oprørt.

- Tror du, det er et nemt job det her? At sidde og fortælle folk at ... Og I kommer med så mange underlige spørgsmål. Det sagde de ikke noget om på efteruddannelseskurserne, at I ville gøre. Vi har bare et job at passe, samfundet bygger på, at alle følger de alment accepterede spilleregler. I kunne godt en gang imellem være lidt loyale og lette vores arbejde, i stedet for altid at gøre det så svært ...

- Er man loyal, når man bare gør, som man får besked på? sagde Jon. Ja, det er nok sådan.

Han gik.

Han kunne helt enkelt ikke se nogen vej ud. Han læste brochurerne. De forsikrede ham om, at han havde alle rettigheder, og

at terminering var én af dem. Samfundet havde taget sit ansvar for ham på sig. Han burde være taknemmelig.

Ting, der i begyndelsen var enkle og selvindlysende, blev rørt sammen til en grød af ord. Migrænen kom igen, da han anstrengte sig for at rede begreberne ud. Han var nødt til at tage en tablet og lægge sig til at sove.

Næste dag ringede han til en avis, for han var kommet i tanker om, at sådan gjorde man tidligere, når man var blevet uenig med en myndighed. Men journalisten, som han kom til at tale med, lod, som om han ikke troede på ham. Så havde han pludselig ikke tid mere.

Det var sandt. Han var fuldstændig alene.

Han havde haft ret i det, han sagde. Hvis han havde haft en pårørende, en familie ..., hvis Sonja havde levet ... så havde han haft nogen at tale med om det her. Så havde han kunnet finde ud af det. Nej, egentlig havde der ikke været ret megen mening med hans liv, siden ulykken var sket. De havde måske ret. Måske burde han ikke fortsætte med at leve. Officielt blev

han tydeligvis kun anset for at være en byrde, ikke engang til glæde for sig selv. Han drak ikke mere. Han sad bare og grublede og grublede. Tiden gik.

Pludselig var dagen der. Den tidlige morgenstund, da han havde tid på Næromsorgscentralen. Morgensolen i april var klar og skarp. Han så den lurvede skikkelse straks, da han steg af bussen. Han gik en mindre omvej, men den lurvede hængte sig fast på ham.

- Hej, sagde han. Må jeg snakke med dig? Har du en tier til en kop kaffe?

Pludselig standsede Jon Olsson. Hvorfor ikke, tænkte han. Hvad havde han brug for? Han rodede i sin pung.

Da han rakte det lille tikronestykke til den anden, så han pludselig ind i øjne, der havde mening og vilje. - Du behøver ikke gå derind, sagde den lurvede. Jeg kommer fra de termineres rigsforbund. Vores motto er: »Du behøver ikke.«

- Jeg forstår ikke, hvordan ved du?

For det var åbenbart med det samme, at den anden vidste alt.

- Hvis du ikke går derind, hvad kan de så gøre? Der går nogle dage. De sender en ny skrivelse. Den bliver liggende. Du tår en ny tid, en påmindelse. Først om nogle uger sender de en socialrådgiver og en betjent hjem til dig. Og da er du forsvundet.

Den lurvede snød næsen i fingrene og tørrede dem af på frakken, som han så ud til at have hentet på en mødding.

- Du har ingen pligter, sagde han. Det er dem, der har pligter over for dig. I hele dit liv har du betalt det meste af din løn til dem. En del af den kan du bagefter få tilbage, som en slags nådegave, hvis du bliver syg. Nu har du søgt om pension, som du har betalt til i alle dine år. Og så vil de ikke give dig den. Det er billigere med terminering. De sparer. Desuden er der nogen, der bliver forfremmet, når et besparelsesmål er blevet nået.

Han lagde hånden på Jons skulder.

- Nu går vi, sagde han. Hvis du stadig vil gå derind, når du er derhenne, skal jeg ikke hindre dig i det. Det er det, de har bygget deres system på. At svenskerne siden Gustav Vasas tid er blevet opdraget til at respektere og adlyde øvrigheden. Vi var pionerer i folkeregistrering her i landet. Vi begyndte at registrere de nyfødte allerede i syttenhundrede tallet. Præsterne passede det dengang, i Guds navn. Men i dag har vi accepteret samfundet som vores Gud, og så behøves præsterne ikke mere. Derfor adskilles kirken fra staten til sidst.

- Men hvis jeg er en belastning, og min livskvalitet er så lav, sagde Jon dystert, så kan jeg da lige så godt ... - Det er vel dig selv, der skal bestemme det! Hos os kan du få medicin. Åhja, der er også læger blandt os. Fra tid til anden bryder vi ind på et apotek. En grov forbrydelse, eller hvad? Al anstændighed påstår det. Men vi tager bare det tilbage, som vi har betalt for i alle årene. Samfundet tilbød folk tryghed. Hvis alle betalte en skat, gav afkald på en lønforhøjelse indimellem, så kunne samfundet blive stærkt og kunne hjælpe dem og sørge for dem, når de blev syge, gamle og svage. Den skat blev større og større. Den blev varetaget af stadig flere embedsmænd, som bagefter skulle fordele en del af pengene tilbage. Skatterne blev en pligt. Man talte om »sociale gaver«, selv om det var noget, man havde krav på.

De gik hen ad Storgatan. Jon Olsson så Næromsorgscentralens store skilt lyse hundrede meter nede. Rundt om ham myldrede morgentrafikken. Elektriske busser og alkoholdrevne biler trængtes, butikker tilbød varer. Var dette ikke den bedste af alle tænkelige verdener? Tænk om den bare blev bedre, hvis han forsvandt. Havde han ret til at besudle den med sin eksistens? Blive en tyv, en flygtning?

- Det, vi gør, burde man have gjort for længe siden, sagde den anden. Vi siger: »Du behøver ikke ...«. Hvis flere og flere gør som os, kan vi vende udviklingen. Vi må nedbryde dette embedsmændenes enevælde, og dertil får vi hjælp af dem selv. De mangler nemlig helt fantasi. De forventer, at man reagerer, som de har bestemt, man skal reagere. Og det gør vi ikke. Så bliver de forvirrede, men de kan bare holde møder, affatte skrivelser og iværksætte undersøgelser. De har kun den magt, vi giver dem. Og vi har givet dem for meget. Endnu er vi få. Jeg kan ikke tilbyde dig et bekvemt liv. Du vil være på flugt, men vi har øde

gårde, nedlagte landbrug og endog miner som tilflugtssteder. Vi er midt imellem dem, oså efter at vi er forsvundet. Man siger hele tiden, at du skal, men vi siger: »Du behøver ikke.« Du er ikke slave, du er fri. Du er søn af Engelbrekt og Nils Dacke. Nå, hvad siger du?

De var nået til Næromsorgscentralen. Han standsede. Han så på den lurvede, og han så på de ny-opførte, hvide, strålende bygninger. Din Næromsorgscentral - omsorg og kvalitet.

Han indså pludselig, at han var nødt til at træffe en beslutning. Det afgørende spørgsmål var, om han mente, at hans liv og eksistens var værd at tage ansvaret for. Han havde udskudt beslutningen. Han havde håbet, at der ville komme en løsning, uden at han behøvede at gøre noget afgørende, farligt, risikabelt. Men sådan var det ikke, og han indså med ætsende skarpheit, at sådan ville det aldrig komme til at være.

Det var som at stå yderst ude på en klippeafsats, helt alene.

Teatre - skønne kunster

Af Frederic Bastiat

Bør Staten understøtte kunsten? Der kan siges meget for og imod.

Til fordel for understøttelsessystemet kan man sige, at kunsten udvider, opløfter og forædler en nation, løsriver den fra materielle beskæftigelser, giver den sans for det skønne og således virker gavnligt på dens tænkemåde, dens sæder og skikke, ja, selv på dens erhvervsliv. Man kan spørge, hvorledes det vil stå til med musikken i Frankrig uden Teatre - Italien og Konservatoriet, med den dramatiske kunst uden Theatre-Francais, og med maler- og billedhuggerkunsten uden vore samlinger og museer. Man kan gå videre og spørge, om der uden centralisation og følgelig understøttelse af de skønne kunster ville have udviklet sig den udsøgte smag, som er fransk produktions kendetegn, og som giver den indpas over hele verden. Ville det ikke med sådanne resultater for øje være højst uklogt at give afkald på dette ringe bidrag fra alle borgere, som i sidste instans indbringer dem berømmelse og hæder over hele Europa?

Imod disse argumenter og mange andre, hvis vægt jeg ikke bestrider, kan man opstille ikke mindre vægtige modargumenter. Der er først, kunne man sige, et spørgsmål om retfærdig fordeling. *Går lovgiverens ret så vidt som til at beskære håndværkernes dagløn for at tilvejebringe et tillæg til kunstnerens indtægt?* Hr. Lamartine sagde »Hvis De afskaffer understøttelsen til et teater, hvor ville De da standse på denne vej, og ville ikke den logiske følge være, at De nedlagde vore universiteter, vore museer, vore institutter og vore biblioteker?« Man kunne svare »Hvis De vil understøtte alt godt og nyttigt, hvor vil De da standse på denne vej, og ville De ikke med logisk konsekvens være tvunget til at fastsætte tilskud til landbrug, industri, handel, velgørenhed og undervisning?« Desuden, er det så sikkert, at understøttelsen fremmer kunsten? Det er et spørgsmål, som er langt fra at være afgjort, og vi ser med vore egne øjne, at de teatre, som trives, er de, som består ved egne kræfter. Endelig, når man hæver sig til højere betragtninger, kan man iagttagelse, at behov og ønsker gensidig fremkalder hinanden og retter sig mod stadig mere værdifulde ting, efterhånden som samfundets velstand muliggør tilfredsstillelse, og at Staten ikke skal blande sig i dette forhold, fordi den under et givet øjeblikkeligt velstandsniveau ikke ved beskatning ville kunne opmuntre luksusindustrien uden at skade nødvendighedsvarerindustrien og således måtte påvirke civilisationens naturlige fremgang. Man kan iagttagelse, at disse omplaceringer i behovene, smagen, beskæftigelsen og befolkningen bringer samfundene i en usikker og farlig situation.«

Se, det er nogle af de argumenter, som modstanderne af statsindgreb anfører, for så vidt angår den orden, i hvilken borgerne mener at burde tilfredsstille deres behov og ønsker og følgelig udfolde deres aktivitet. Jeg tilstår, at jeg hører til dem, som mener, at valget tilsyneladende skal komme nedefra, ikke ovenfra, fra borgerne, ikke fra lovgiveren, og den modsatte lære synes mig at føre til tilintetgørelse af den menneskelige frihed og værdighed.

Men ved man, hvad man - ifølge en lige så forkert som uretfærdig slutning - beskylder økonomerne for?

Når vi afviser understøttelse, beskylder man os for at forkaste

selve den ting, som der er tale om at understøtte, og for at være fjender af al slags virksomhed, fordi vi vil, at sådan virksomhed på den ene side skal være fri, og på den anden side skal søge sin løn i sig selv. Når vi således forlanger, at Staten ikke gennem beskatning skal blande sig i religiøse anliggender, er vi ateister. Forlanger vi, at Staten ikke gennem beskatning skal blande sig i opdragelsen, så hader vi oplysning. Siger vi, at Staten ikke ved beskatning må give jorden eller en vis industri en kunstig værdi, så er vi fjender af ejendomsret og arbejde. Mener vi, at Staten ikke bør understøtte kunstnerne, er vi barbarer, som anser kunsten for unyttig.

Jeg protesterer her af al kraft mod disse slutninger. *Det er så langt fra, at vi nærer den urimelige tanke at tilintetgøre religionen, opdragelsen, ejendomsretten, næringslivet og kunsten, når vi forlanger, at Staten skal beskytte den frie udvikling af alle disse former for menneskelig aktivitet uden at understøtte det ene på det andets bekostning. Tværtimod tror vi, at alle samfundets kræfter vil udvikle sig harmonisk under frihedens indflydelse, og ingen af dem vil, som vi ser det i øjeblikket, blive en kilde til forvirring, mishag, tyranni og uorden.*

Vore modstandere tror, at en virksomhed, som hverken understøttes eller reguleres, er en dødsdømt virksomhed. Vi tror det modsatte. De har tro til lovgiveren, ikke til den menneskelige natur, ikke til lovgiveren.

Således sagde hr. Lamartine: »Ifølge denne grundsætning må man ophave de offentlige udstillinger, som bringer dette land rigdom og hæder.«

Jeg svarer hr. Lamartine: »Efter deres synspunkt betyder ikke at understøtte det samme som at tilintetgøre, fordi De ved at gå ud fra som givet, at intet består uden ved Statens vilje, slutter, at intet lever uden, hvad beskatningen holder i live. Men jeg vender mod Dem et eksempel, som De selv har valgt, og gør Dem opmærksom på, at den største og fornemste udstilling, som kan tænkes, den frieste, den mest universelle - jeg kan endog betjene mig af et udtryk, der her ikke er overdrevet - til bedste for menneskeheden, det er den udstilling, som forberedes i London, den eneste, hvori ingen regering blander sig, og som ingen skat understøtter.«

Vender vi os igen til kunsten, kan man, vil jeg gerne gentage, anføre vægtige grunde for og imod understøttelsessystemet. Læseren vil imidlertid forstå, at det efter dette skrifts specielle formål ikke har været min opgave at udvikle disse grunde eller dømme mellem dem.

Men hr. Lamartine: har fremsat et argument, som jeg ikke kan forbigå i stilhed, thi det falder inden for dette skrifts bestemt afstukne grænser.

Han har sagt følgende:

»Det økonomiske spørgsmål vedrørende teatre kan sammenfattes i et enkelt ord: Det er arbejde. Ligemøget af hvad art arbejdet er, er det et ligeså frugtbart, et ligeså produktivt arbejde som anden slags arbejde i en nation. De ved vel, at teatrene i Frankrig føder og lønner ikke mindre end firsindstyve tusinde arbejdere af enhver art, malere, murere, dekoratører, kostumeskræddere, arkitekter o.s.v., som betyder liv og omsætning i flere kvarterer af denne hovedstad, og som af denne grund må fremkalde Eders sympati, oversæt: Eders

understøttelse.

Og fremdeles:

»Paris' fornøjelser skaber provinsernes beskæftigelse og forbrug, og den riges luksus giver løn og brød til to hundred tusinde mennesker af alle slags, som lever af den over hele republikken så mangfoldige teaterindustri, og som af disse ædle fornøjelser, som udmærker Frankrig, erholder deres livs ophold og det nødvendige til deres familier og børn. Det er dem, De giver disse 60.000 francs.« (Hør, hør - talrige bifaldsråb).

For mit vedkommende må jeg sige: Dårligt. Dårligt. Idet jeg naturligvis indskrænker denne doms rækkevidde til det økonomiske argument, som der her er tale om.

Ja, det er til teatrenes arbejdere, at i det mindste en del af de omtalte 60.000 francs går. Nogle smuler ville vel kunne forville sig på vejen. Ja, måske ville man endog ved at undersøge sagen nærmere opdage, at kagen går den anden vej. Arbejderne skulle være glade, om der blev nogle krummer til overs til dem! Men jeg vil gerne forudsætte, at hele understøttelsen går til malere, dekoratører, kostumeskræddere, frisører o.s.v. *Det er det, man ser.*

Men hvorfra kommer pengene? Det er sagens *bagside*, fuldt så vigtigt at undersøge som dens *forside*. Hvor er kilden til disse 60.000 francs, og hvor vil de gå hen, hvis ikke en lovgivende forsamplings afstemning først førte dem til Rue Rivolt og derfra til Rue Grenelle? *Det er det, man ikke ser.* Der er sikkert ingen, der vover at påstå, at den lovgivende forsamplings afstemning får denne sum til at vokse op af jorden, at den er et rent tillæg til den nationale velstand, at disse 60.000 francs uden denne mirakuløse *afstemning* for stedse ville have været usynlige og ikke til at få fat på. Man må vel indrømme, at alt, hvad flertallet har kunnet gøre, er at bestemme, at de skulle tages eet sted fra og sendes et andet sted hen. Når det nu forholder sig således, er det klart, at den skatteyder, som er blevet pålagt en franc i skat, ikke mere har rådighed over denne franc. Det er klart, at han vil blive berøvet et gode til en værdi af øen franc, og at den arbejder, hvem det nu måtte være, som skulle have skaffet ham dette gode, vil være berøvet en løn af samme størrelse.

Lad os derfor ikke nære den barnlige illusion at tro, at afstemningen den 16. maj betyder nogen som helst gevinst for den nationale velstand og næringslivet. Den *flytter* goderne, den *flytter* arbejdslønnen, det er det hele.

Vil man sige, at den erstatter øen art goder og øen art arbejder med goder og arbejder, som er vigtigere, mere moralske og mere fornuftige, så ville jeg kunne opponere på dette grundlag. Jeg ville kunne sige: Ved at berøve skatteyderne 60.000 francs formindsker De landmændenes, jordarbejdernes, tømrernes og smedenes dagløn og forøger sangernes, frisørernes, dekorationsmalernes og garderobebetjentenes lige så meget. Der er intet, som beviser, at denne sidste gruppe er mere værdig end den anden. Hr. Lamartine påberåber sig det ikke. Han siger selv, at teatrenes arbejde er *ligeså* frugtbart, *ligeså* produktivt (men ikke *mere*) som ethvert andet, hvilket oven i købet kunne bestrides, thi det bedste bevis for, at det sidste ikke er *ligeså* frugtbart som det første, er, at dette behøves til at *lønne* det andet.

Men denne *sammenligning* mellem de forskellige slags arbejdes indre værdi og fortjeneste angår ikke det emne, som jeg her behandler. Alt, hvad jeg her har at gøre, er at bevise, at hvis hr. Lamartine og de personer, som har bifaldet hans bevisførelse, med venstre øje har set den løn, som skuespillernes leverandører har tjent, så burde de med det højre øje have set den

løn, som er gået tabt for skatteydernes leverandører. Da de har undladt dette, har de udsat sig for latterliggørelse ved at tage en *omflytning* for en *vinding*. Hvis de var konsekvente i deres lære, ville de forlange understøttelser i det uendelige. Thi hvad der gælder om øen franc og om 60.000 francs, det gælder under tilsvarende omstændigheder om en milliard francs.

Når talen er om skatter, mine herrer, så bevis deres nytte med argumenter, som vedkommer selve sagen, men ikke med denne ulyksalige påstand: »De offentlige udgifter underholder den arbejdende klasse.« Den har altid den fejl at skjule en væsentlig kendsgerning, nemlig at *offentlige udgifter altid træder i private udgifters sted, og at de følgelig rigtignok underholder øen arbejder i stedet for en anden, men ikke tjener til at forbedre den arbejdende klasses lod taget under eet.* Deres argumentation er stærkt på mode, men den er for urimelig til, at fornuften ikke skulle kunne få bugt med den.

NOTE:

Ovennævnte afsnit »Teater - skønne kunstnere« er fra den just udkomne bog »Staten - og andre essays om politisk økonomi« af Frederic Bastiat (1810-50). Bogen er udkommet på Forlaget Kontrast 1989 og er på 107 sider (ISBN 87-87951-29-0).

Can We Escape?

Af Ronald Max Hartwell

Ronald Max Hartwell er født i 1921 og uddannet på universiteterne i New England og Sydney (Australien) samt Oxford. Han underviste i social- og økonomisk historie ved universitetet i Oxford fra 1956 til 1977, er siden 1978 meddirektør for centret for »Social-Legal Studies« ved Wolfson College i Oxford.

Hartwell var redaktør for »The Economic History Review« fra 1957 til 1972. Han har bl.a. skrevet »The Economic Development of Van Diemens Land, 1820-1850«, 1954; »The Industrial Revolution and Economic Growth« 1971, og sammen med R.W. Breach: »British Economy and Society, 1870-1970«, 1972.

Den her oversatte artikel stammer fra en artikel skrevet på foranledning af »The Institute of Economic Affairs«, der havde opfordret en række akademikere til at fremsætte deres tanker omkring den stedse voksende indskrænkning af markedskræfternes råderum. Bogen blev udgivet i 1978 og fik titlen »The Coming Confrontation - Will the Open Society Survive to 1989?« Bogen indeholder en række spændende bidrag, bl.a. en artikel af Hayek »Will the Democratic Ideal Prevail?«. Anbefales!

I

Det enkelte menneskes aftagende betydning: „statsfælden“

„Frihed og ansvar er uadskillelige“, har Hayek skrevet.

*„Frihed betyder ikke blot, at det enkelte menneske har både muligheden for og besværet med at vælge; det betyder også, at det må tage konsekvensen af sine handlinger og vil få ros eller ris herfor.“*¹

I England udvides statsmagtens ansvarsområde til stadighed samtidig med, at det enkelte menneskes ansvar i stigende grad indskrænkes. Konsekvensen har været en retræte fra frihed; i takt med at den enkeltes frihed bliver ham frataget, vil hans mulighed og villighed til at påtage sig ansvar formindskes, hvorfor staten må overtage flere og flere ansvarsområder. I takt med at statsmagten bliver mere aktiv, bliver det enkelte menneske mere passivt, hvorved indgreb bliver en bydende nødvendighed. Processen er en ond cirkel, en *ansvarlighedsfælde* eller *samfundsfælde*² som har ført til en nærmest universel accept af statens afgørende og stadigt voksende betydning for alle vore anliggender. Fra et bestemt punkt bliver et tilbagetog fra friheden faktisk til en frygt for friheden, en uvillighed til at påtage sig ansvar, en følelse af hjælpeløshed over for de behov og problemer man har, en villig afhængighed af og en frygtsom underdanighed over for statsmagten og dens organer.

Hvad er skyld i tilbagetoget fra friheden? Hvorfor har omfanget og mængden af de varer og tjenesteydelser, staten fremstiller, været stedse voksende i det 20ende århundrede? Hvorfor har staten nu fået rollen som næsten eneforsørger? Hvorfor fik staten også rollen som den, der ene skal løse vore sociale problemer? Hvorfor er problemer næsten alle blevet *offentlige* problemer? Og måske det mest gådefulde af alt, hvorfor er der en udbredt tro på, at staten kan stille varer og tjenesteydelser til rådighed på en effektiv måde samt løse sociale

problemer effektivt? Når alt kommer til alt, selv om staten fremstiller visse goder - f. eks. uddannelse - fremstiller den ikke andre - f. eks. ferier. Selv om statsmagten er optaget af visse sociale problemer - f. eks. indkomst- og formuefordeling - så negligerer den andre - f. eks. bevæggrunde til klassehad. Og selv om statsmagten producerer goder og tjenesteydelser, så fremstiller den dem i regelen mindre effektivt end den private sektor³ og ydermere er den i de fleste af sine bestræbelser påviselig ude af stand til at nå de erklærede mål.

„Samfundsfælden“

Svaret på disse spørgsmål og paradokser ligger i historien om et netværk af små selvforstærkende tilvækster i statens magt, som udgjorde og stadig udgør en fælde, nemlig *samfundsfælden*. En fælde, således kan man læse i the Concise Oxford Dictionary, er „en faldgrube eller et indelukke... beregnet til at fange dyr, forsynet med en indgang, men ingen udgang og ofte med lokkemad“. De fleste af statsmagtens øgede beføjelser er opstået som et resultat af, at statsmagten har tilbudt øget hjælp⁴ næsten uden undtagelse af økonomisk art, og de fleste af sådanne foranstaltninger har været vanskelige, hvis ikke ligefrem umulige at komme ud af igen; derfor er de dækkende betegnet som fælder.

Den kombinerede effekt af sådanne fælder har medført et „de kompleks“, nemlig den altdominerende mentalitet, der får os til, hver gang vi står over for et problem, at benytte den talemåde, der falder så let: „de‘ burde gøre noget ved det“ i stedet for et målbevidst „jeg‘ vil gøre noget ved det“. Erstatte „jeg“ i betydningen det enkelte individ med „de“ i betydningen statsmagten, er det udtryk for et bemærkelsesværdigt forfald siden det 19. årh. hvad angår personligt ansvar.

Nu er det statsmagten, der har ansvaret; det enkelte menneske har rettigheder snarere end ansvar. Og rettigheder er omhyggeligt definerede og afgrænsede, som oftest af stats-

magten og ikke af en eller anden form for moralsk enighed. Især har statsmagten påtaget sig ansvaret med hensyn til at kontrollere sociale processer, træffe vigtige beslutninger vedrørende samfundet samt i økonomiske spørgsmål med det resultat, at der bliver et stedse mindre og mindre antal af mere og mere uvigtige spørgsmål tilbage til den enkelte person, hvor han selv kan træffe sine afgørelser.

Paradoksalt nok, efterhånden som velstanden er forøget, som borgerne har forbedret deres materielle levestandard og derfor ud fra en common-sense betragtning burde være i stand til at skytte sig selv, så har statsmagten handlet, som om denne evne var blevet mindre. Såfremt hovedparten af statsmagtens vækst var begrundet i en del af befolkningens fattigdom, så burde statsmagten være blevet mindre, efterhånden som fattigdommen blev mindre. I stedet har statsmagtens reaktion på et stedse mere velhavende samfund været at udvide velfærdsstaten, ikke at formindske den, således at man skulle tro, at staten var et „indkomstelastisk“⁵ konsumgode, der blev efterspurgt desto mere, jo mere velstanden steg.

Fra selvhjælp til gratisydelse

Resultatet har været, at selvhjælpens etik er blevet erstattet af gratisydelseernes etik, den livsmådes etik, som staten påtvang de ulykkelige amerikanske indianere eller den australske urbefolkning, hvor selvrespektens, selvtilidens og arbejdets værdi er blevet undergravet, idet hver eneste person er blevet gjort til pensionist, afhængig af staten med hensyn til de fleste af sine livsnødvendige fornødenheder. Og når antallet af valgmuligheder med hensyn til måder at leve på og villigheden til at acceptere ansvar mindskes, så svinder villigheden til at acceptere følgerne af sine personlige handlinger ligeledes.

Dette at man nægter at påtage sig et ansvar for sine personlige handlinger er måske den i moralsk henseende mest ødelæggende konsekvens af statsmagtens vækst; herved bliver det vanskeliggjort at bebrejde nogensomhelst nogetsomhelst; på lidt længere sigt får vi et ingens-skyld samfund, hvor alle skader betales af staten. To opfattelser, begge formulerede af de intellektuelle, fritager den enkelte fra skyldfølelse i forbindelse med de ting, han har gjort: for det første den af historikere udviklede og understøttede tro, at det enkelte menneske er styret af ydre sociale kræfter, han ikke har nogen kontrol over; for det andet den af socialvidenskaben fremsatte mening, at det enkelte menneske er et ufrivilligt offer for indefrakommende psykologiske kræfter, han ikke selv forstår og ej heller kan kontrollere. På den måde er det enkelte menneskes ansvar skrumpet ind på samme måde som *ansvarsfølelsen* over for følgerne af dets handlinger er det. Dette dobbelte forfald har svækket motivering og energi. Resultatet er at tilværelsen trivialiseres, at velgørenhed og omsorg for andre aftager, at tolerance og accept af individuelle forskelle mindskes, at moral forfalder og først og fremmest, at friheden bliver mindre. Dette er konsekvensen af den *samfundsfælde*, briterne er havnet i.

II

Statens bortvisnen

Hvorfor er vi faldet i samfundsfælden? Kan vi komme ud af den igen?

Set ud fra den opfattelse, at man bør finde en strategi, der kan få en fri af fælderne, er der desværre ingen let løsning. Det er ikke muligt at foretage én enkelt stor undvigelsesmanøvre. Den store og stedse voksende samfundsfælde består af en

kombination af fælder, der hver især har deres oprindelse og deres konsekvenser lige som de kræver hver deres løsning. Ønsker vi at genetablere den enkeltes ansvarsfølelse, så kan vi kun slippe fri af fælderne ved hjælp af et udviklet mønster af undvigelsesoperationer. Eftersom staten næsten uden afbrydelser er vokset over en lang periode og altså ikke på grund af én enkelt stor menneskelig fejltagelse, så må en frigørelse, hvis noget sådant overhovedet er mulig, bestå i en lignende proces, nemlig i at statens magt langsomt bortvisner og ikke i en indskrænkning af dens magt ved hjælp af en revolution. Set ud fra et institutionelt synspunkt vil processen komme til at ligne noget i retningen af en omvendt Fabianisme⁶; resultatet vil ligne marxisternes falske drøm om statens bortvisnen under socialismen; men denne bortvisnen vil være resultatet af positive tiltag, der skal reducere statsmagten og ikke en mindskelse, der sker helt af sig selv. Processen må bestå i både en ændring af holdninger og en ændring af institutioner med det bestemte mål at undslippe statsmagtens netværk og genetablere den personlige frihed. Hvis felttoget mod statsmagten skal være effektivt, forudsætter det, at der findes en udbredt erkendelse af, at samfundsfælden er en realitet, samt at der findes måder, man kan slippe ud af den på. Selv en forenklet analyse afslører problemets størrelse og nogle af løsningerne.

På idéernes område har der været to fælder: *socialvidenskaberne fælde*, en ulykkelig følge af den udvikling socialvidenskaberne har taget med deres tilbøjelighed til at analysere samfundet i aggregater, til at se alle problemer som sociale i stedet for individuelle og til at tro på social teknologi, på muligheden for at manipulere samfundet, så det passer til et eller andet design eller plan;

elitefælden eller *den aktivistiske intellektuelle fælde* er en ulykkelig følge af intelligentsiaens, af professionelle og tekniske specialisters øgede antal, idet disse med deres store evner og avancerede uddannelse som et nyt aristokrati opfatter deres egen rolle som naturlige ledere af et nyt og kompliceret industrisamfund, og som ikke blot ved, hvad borgerne ønsker (eller hvad de burde ønske), men som tillige er aktivt beskæftigede med at finde ud af, om de også får, hvad de ønsker (eller rettere, hvad eliten ved, at de ønsker).

På institutionernes område har der været tre fælder:

statens trinvis vækstfælden, statens tendens til at vokse i form af små tilvækster, alle er enige om, således at medens hver enkelt tilvækst kun udgør en lille forøgelse af statsmagten, så bliver summen af sådanne tilvækster i tidens løb til en massiv forøgelse;

kommissionsundersøgelsernes fælde er den tendens, der er opstået efter den industrielle revolution, nemlig at udforske bestemte sociale problemer ved hjælp af kommissioner med den nærmest uundgåelige konsekvens, at der peges på løsninger ved hjælp af offentlige tiltag;

den bureaukratiske fælde, den tilsyneladende uundgåelige tendens til bureaukratisk kontrol, der, når den først er etableret, vil forøge sit myndighedsområde, sin magt og indflydelse samt sit personale for på den måde at vokse og aldrig mindskes.

III

Ideernes fælde

De sociale videnskaber fælde består i den referanceramme, den synsvinkel ud fra hvilken man ser samfundet og det økonomiske system, den indfaldsvinkel til socialpolitikken, som på forhånd gør os tilbøjelige til at acceptere, at alle sociale

problemer i deres inderste væsen er samfundsproblemer og som understøtter den opfattelse, at samfundet er en kompleks organisation, som man kan styre og manipulere. Inden socialvidenskaberne voksede frem, var man enige om, at man burde studere mennesket gennem historien, både den antikke og den moderne historie; og historie, man kunne lære brugbare lektier af, handlede om enkeltpersoner, deres motiver og handlinger. Eftersom historie bestod af erfaringer fra tidligere tider, var historie det rette studium for handlingernes mænd, især for politikere. Socialvidenskaberne lovede imidlertid meget mere: de befattede sig med (ja nærmest opfandt) sociale aggregater; de lovede kvantitativ præcision og sofistikerede analyser lige som de hævdede, at de kunne opstille prognoser; ja mere end dette - de lod forestillingen om, at samfundet kunne manipulere store grupper, fremstå som en mulighed. Historie var hverken analytisk eller præskriptiv; dens lære bestod i advarsler og ikke i foreskrifter; den postulerede ingen lovmæssigheder, men omhandlede det tilfældige og uforudsigelige. Socialvidenskaberne derimod var kvantitative, analytiske og præskriptive; de muliggjorde (eller foregav at muliggøre) samfundsteknologiens og samfundsarkitekturens kunst, nemlig at kunne forme samfundet ud fra et design eller en plan, at kunne løse sociale problemer ved hjælp af politiske tiltag.

Fra midten af det 19. årh. og fremover blev de ældgamle sociale problemer, der før var blevet opfattet som det enkelte menneskes ansvar, og hvis løsninger stort set var blevet opfattet som det enkelte menneskes eget ansvar (enten direkte eller gennem velgørenhed - d.v.s. andre enkeltpersoners aktiviteter), nu i stigende grad analyseret ud fra samfundsmæssige årsagsbegreber, som lå uden for det enkelte menneskes kontrolmuligheder. Alle problemer blev samfundsproblemer og dermed politiske problemer, og politiske problemer kræver politiske løsninger.

Denne tendens blev fremskyndt af en systematisk indsamling af sociale data; ja, inden man blev i stand til at måle sociale udviklingstendenser, kunne man ikke forstå størrelsen af sociale problemer lige så lidt som man kunne planlægge og budgettere hjælpende samfundsindgreb. På samme måde argumenterede socialvidenskaberne i tiltagende omfang for en social styring, en praktisk kunst med stærk appel til ambitiøse og velmenende politikere. Såfremt man kunne formulere de mål, man ønskede opfyldt, så var det iflg. socialvidenskaberne muligt at styre samfundet hen imod disse mål; samfundet var en slags stor maskine eller bygning, hvis mekanismer eller form kunne ændres ved en bevidst planlægning og bureaukratiske manipulationer. Dette var den højst velkommende, men også meget farlige arv, som socialvidenskaberne testamenterede det 20. årh. regeringer. Således var alle problemer ikke bare af samfundsmæssig karakter, de kunne også løses ved hjælp af regeringsindgreb.

Den aktivistiske intellektuelle fælde er resultatet af flertallet af de intellektuelles ønsker og ambitioner om ikke blot at forstå samfundet, men også at ændre det, ikke blot være positive eller neutrale i deres samfundsanalyse, men at være normative, ikke kun at være objektive iagttagere af sociale forandringer, men at være aktører på den historiske scene og det oven i købet i betydningsfulde positioner. Den aktivistiske intellektuelle kombinerer specialistens og teknikernes ekspertise, hvilket giver ham autoritet, samt utopianisme⁷, hvilket giver ham moralsk bevidsthed. Kombinationen er en opskrift på

handling, på lederroller i praktiske anliggender. Det er et træk ved det 20. årh.'s samfund, at de intellektuelle er den mest aktive gruppe med hensyn til at komme med råd om samfundsforhold, og at deres rolle har været en stadig større deltagelse i administrationen af den sociale politik.

Siden oplysningstiden har de intellektuelle været optaget af sociale reformer, og efter at deres placering i samfundet har sat dem i stand til at øve indflydelse på idéer samt politik, og eftersom de har haft en tilbøjelighed til at være aktive, har de været fortalere for udvidelse af statsmagten. Intellektuelle skriver bøger (som påvirker det brede, boglæsende publikum), underviser (påvirker den studerende del af befolkningen, den næste generation af forretningsfolk og politikere), og hjælper ofte med at administrere den politik, de selv har anbefalet. Da de intellektuelle sædvanligvis mangler aristokratiets, forretningsmandens og de liberale erhvervs rigdom og status, har de skabt deres egen status, de sociale planlægges og sociale reformfortaleres status. De identificerer sociale problemer og anbefaler løsninger; de etablerer sig som specialister i sociale problemer og som progressive reformatorer. Frem for alt påtager de sig på en eliteagtig facon, at det både er dem, der sætter de normer, der fortæller, hvordan verden burde se ud på samme måde som det også er dem, der er de rette samfundsingeniører, der ved, hvordan man når frem til den ønskede verden. De er for det meste optaget af at få mennesker til at gøre bestemte ting end at lade dem gøre, hvad de selv har lyst til; de er mere optaget af at forme menneskene til bestemte formål end at sikre dem deres individualitet, ansvarsfølelse og frihed.

IV

De institutionelle fælder

Statens trinvis vækstfælden er en konsekvens af tilbøjeligheden til at lade staten vokse. Staten har ikke forøget sin magt i store spring fremad. Den faktiske historie er mindre dramatisk; en vedvarende, trinvis fremadskriden som oftest ønsket af vælgerne og ofte i sig selv ønskelig ud fra sociale kriterier. Sædvanligvis har regeringens forbedringer haft til formål at korrigere et kollektivt onde eller fremskaffe et kollektivt gode⁸. Modstand er blevet opfattet som inhuman eller nedrig, motiveret af egoisme og ufølsomhed over for menneskers lidelser eller som udtryk for, at man nærer en alt for stor omsorg for statens små udgiftsforøgelser. Men som tiden går, er summen af de mange små indgreb blevet til ét stort indgreb.

Og hvornår vil processen standse? De forskellige indgrebs ønskværdighed er ikke blevet målt på gennemførelsetidspunktet således, at man afvejede dets økonomiske omkostninger i forhold til omkostningerne af samtlige indgreb eller dets opportunitetomkostninger⁹ afvejet i forhold til en alternativ anvendelse af ressourcerne. Statsmagtens trinvis vækst har en tilsyneladende ønskværdig og uskyldig karakter men tilslører, at statens magt vokser som tidevandet, en „snigende socialisme“, lumsk i sin gradvise udvikling og vanskelig at vende på grund af de interesser, den skaber. På intet tidspunkt bliver den samlede sum af indgreb - hele pakken af offentlige goder - undersøgt eksplicit og sendt ud til vælgerne dom ud over den sædvanlige måde. Sædvanlige valg synes at blive udkæmpet omkring spørgsmål, der vedrører en eller anden speciel vækst af statens magt; vælgerne bliver som oftest motiveret ud fra interesser i ganske bestemte, allerede eksisterende goder eller forslag om nye goder. Den enkelte ser derfor staten med den trinvis væksts skyklapper på, hvilket

forvrider hans perspektiv, idet opmærksomheden koncentrerer omkring det specielle, hvorved det generelle bliver tilsløret. Ikke sådan at forstå, at den enkeltes handlinger nødvendigvis er irrationelle. En forøget magt til staten er på lang sigt givetvis et kollektivt onde og vil som sådan fremvise de sædvanlige problemer i form af eksternaliteter¹⁰ og „gratister“¹¹. Medens det er i alle borgeres interesse at modstå statsmagtens vækst og at reducere dens størrelse, er det på kort sigt ikke i den enkelte borgers interesse at arbejde for at holde igen eller en reduktion, såfremt sådanne handlinger er ensbetydende med et umiddelbart tab af goder. Og langt de fleste mennesker nyder på en eller anden måde godt af statens aktiviteter, i al fald på kort sigt. Statens vækst synes at foregå i små skridt og forekommer derfor acceptabel; det bliver en nærmest ufrivillig proces, hvor en kritisk granskning undgås, og hvor tilslutningen opstår i løbet af processen. På den måde er statsindgreb blevet til en samfundsvane.

Kommissionernes fælde

Er den offentlige sektors vækst sket skridt for skridt, så har årsagen til dens vækst været kommissionsundersøgelser. Forenklet sagt: kommissionsundersøgelser af samfundsproblemer fører til politiske løsninger af samfundsproblemer. Dette er kommissionsundersøgelsernes fælde, arven fra det 19. årh. hvor der fandt en overgang sted fra, at man stort set betragtede sociale problemer som noget privat til, at man anså dem for at være et samfundsanliggende. Hovedmekanismerne, som frembragte denne ændring, var parlamentskomiteer eller de kongelige undersøgelseskommissioner, nedsat af Parlamentet.

Tidligt i århundredet blev der skabt en fem-trins proces, som har med samfundets (d.v.s. statsmagtens) løsning af sociale problemer at gøre:

for det første, en gruppe reformatorers identifikation og offentliggørelse af et eller andet socialt problem;

for det andet, som følge af problemets offentliggørelse, nedsættelsen af en undersøgelseskommission (ofte et underhusudvalg), som samlede oplysninger, udspurgte vidner og udfærdigede en betænkning med anbefalinger om lovgivning;

for det tredje, vedtagelse af afhjælpende love;

for det fjerde, etablering af et inspicerende og kontrollerende bureaukrati, udstyret med magtbeføjelser;

for det femte, en feedback, således at de, der administrerer loven, kan anbefale yderligere lovgivning.

Især det sidste trin er vigtigt. Administratorerne, embedsmændene, specialisterne på de sociale problemers område kom i besiddelse af mere viden end nogen anden og kunne tale med autoritet om behovet for at bevare og ofte for at udvide regeringens indgreb. Der var ofte tale om mænd af glubsk godhed, overbeviste og overbevisende om behovet for indgreb. Hele processen blev delvist holdt i ave på grund af en udbredt tro på *laissez-faire*, samt af et „finansminister-synspunkt“ på statens finanser, hvor man begynder med budgettets indtægtsside, ikke med udgiftssiden, og hvor man havde den opfattelse, at pengene var mere produktive i private hænder end i regeringens¹². Men begge disse forhindringer forsvandt i det 20. årh., idet troen på *laissez-faire* svandt bort samtidigt med at man i større og større udstrækning anlagde et udgiftssynspunkt på de offentlige finanser. Stort set som resultat af den ovenfor skitserede proces med kommissionsundersøgelser fortsatte denne udvikling ud fra den overbevisning, at alle sociale problemer var samfundsproblemer, og at alle problemer kunne løses ved

hjælp af politiske indgreb. Afslutningen på *laissez-faire* økonomien betød ikke blot en aftagende tro på markedsøkonomiens effektivitet, men også en manglende tro på det enkelte menneskes evne til at klare sine egne personlige problemer, ja til overhovedet at forstå dem. Samtidigt vokser antallet af undersøgelseskommissioner hastigt således, at der praktisk taget ikke findes eller sker noget i samfundet, som ikke gøres til genstand for jævnlige og omfattende undersøgelser og som ikke underkastes en permanent inspektion og granskning. I takt med at kommissionernes antal er vokset, er statens magt det også.

Den bureaukratiske fælde

Er statens magt vokset stød skridt for skridt, fordi staten har påtaget sig rollen som offentlig undersøger, problemløser, tilsynsførende med sociale problemer samt producent af sociale goder¹³, så har denne vækst manifesteret sig i form af mere og mere bureaukrati. Den bureaukratiske fælde består i bureaukratiets evne til at være selv-bevarende og selv-forøgende¹⁴, til altid at gro og aldrig at formindskes, til at etablere sig så magtfuldt, at det udgør en formidabel interessegruppe i samfundet.

Drivkræfterne bag den bureaukratiske ekspansion er både af ydre og indre art. Den ydre drivkraft stammer fra den vedvarende efterspørgsel efter en forøget statsmagt udgående fra et bredt spektrum af kilder: fra socialisterne, som ønsker at produktionsmidlerne skal nationaliseres, til fortalere for en eller anden særinteresse, der mener, at den kun kan få effektiv hjælp fra staten. I dag er kravet om hjælp fra staten kolossalt stor, lige som hvert krav medfører en yderligere udvidelse af bureaukratiet. Hvor brede kredse af borgere for 100 år siden var af den opfattelse, at statens indblanding var uønsket i et frit samfund, så er den fremherskende mening i dag, at indgreb er ønskværdige, selv om prisen er en formindskelse af friheden.

Bureaukratiet vokser ikke blot på grund af ydre krav, men også på grund af en indre ekspansionslogik. Bureaukratier består af „forvaltningsekspertes“, som selvsagt handler ud fra egne interesser såvel som i det „foretagendes“ interesser, for hvilket de arbejder. De arbejder for at forøge deres egen samt deres „firmas“ indflydelse; de søger at udvide deres ansvarsområde, fordi deres umiddelbare status og gage er afhængig heraf lige som de arbejder på at forøge deres „foretagendes“ ansvarsområde, fordi jo større „foretagendet“ er, jo større er mulighederne for lederne. Af disse grunde vokser bureaukratier altid og mindskes aldrig, og ved en kritisk størrelsesorden udgør de en magtfuld vælgergruppe i det samfund, de i stigende grad kontrollerer. Det er derfor meget vanskeligt at standse deres fortsatte vækst.

V

Kan vi undslippe?

Kan vi undslippe? I 1989¹⁵ eller før eller slet ikke? Gør forankrede interesser - intellektuelle, bureaukratiske, forvaltningsmæssige og politiske - det om ikke umuligt, så dog lidet sandsynligt for os at slippe fri? Er der stadig håb? Jeg tror der findes håb.

Ovenstående analyse antyder fotholdsregler, som vil kunne befri os fra den statsfælde, vi er fanget i. I det store hele ligger håbet i kunsten at kunne overbevise og debattere med det formål at ændre holdningerne, men på længere sigt må æn-

drede holdninger også manifestere sig i effektive politiske handlinger. Og det betyder, at regeringer må træffe sådanne beslutninger, der til at begynde med givetvis vil være upopulære og som nærsomhelst vil skade helt konkrete interesser, men som under forudsætning af en ændret holdning vil være acceptabel for et flertal af vælgerne. Hvad kan der så gøres for at forandre holdningerne? Jeg vil foreslå en række konkrete tiltag, som hver især har til formål, at vi slipper fri af en af de mange fælde; tilsammen kunne de udgøre impulsen til et virkningsfuldt krav om en reduktion af statens magt.

Hvordan vi slipper ud af fælderne

Vi vil lettere kunne slippe ud af socialvidenskabernes fælde, såfremt der opstår en udbredt erkendelse af den kendsgerning, at staten ikke formår at nå de mål, den stræber efter samt et udbredt kendskab til de utilsigtede og ofte uheldige konsekvenser, statens indgreb har. Så snart man har begrebet, at social ingeniørkunst er en umulighed, vil meget af den ukritiske tiltro til staten blive tilintetgjort. Derfor bør kræfterne sættes ind på at afsløre statens uduelighed og manglende effektivitet, idet man altid bør sammenholde de opnåede resultater med de påståede mål og altid fremhæve statens manglende evne til at styre og planlægge. Det vil være formålstjenligt både at sætte spørgsmålstegn ved socialvidenskabernes evne til at levere en brugbar vejledning for socialpolitikken for i stedet påny at fremhæve historiens fordring på at være en vejleder til at forstå samfundets organisationer og sociale forandringer.

Man kan få hjælp til at slippe ud af den aktivistiske fælde, såfremt man gør opmærksom på de intellektuelles rolle i det moderne samfund samt deres fremherskende etik, der påbyder statsindgreb. Især burde man gøre opmærksom på „*la trahison des clerics*“⁴⁶ - de intellektuelles forræderi mod friheden - ved at afsløre deres elitistiske fordringer og deres magtambitioner, deres egoistiske støtte til en stærk statsmagt og deres sammenblanding af analyse og foreskrift, af det saglige eller analytisk neutrale og det normative eller etisk forudindtagede. Det må gøres helt klart, at de intellektuelle ikke har nogen særlig adkomst til at styre eller endog være i besiddelse af en særlig forståelse af samfundet, som giver dem autoritet til at diktere dette samfunds udvikling.

At slippe ud af statens trinvis vækst-fælden vil kun være muligt, hvis der udvikles en holdning i forhold til regeringen, hvor man altid begynder med den samlede sum og ikke med den enkelte post; med summen af statens indgreb og ikke med en eller anden foreslået tilvækst; med alle statens udgifter og beskæftigelse og ikke med et enkelt indgrebs isolerede virkning på udgifter og beskæftigelse. Såfremt borgerne begynder at tænke over politik på denne måde og får øjnene op for, hvor stor en del af samfundets rigdom og indkomst der faktisk befinder sig på statens hænder, og når borgerne begynder at opfatte staten ikke som en abstrakt ting, men som noget der består af enkeltpersoner (politikere og embedsmænd), så vil de være kritiske over for statens vækst og især over for en tiltagende magtkoncentration i hænderne på de pågældende politikere og embedsmænd. Man bør opmuntre borgerne til aldrig at bruge ordet „staten“, men i stedet sige „politikkerne og bureaukraterne“ for på den måde at gøre det tydeligt, hvor magten befinder sig i et samfund, hvor staten er stor og i vækst.

Det bliver særligt vanskeligt at slippe ud af undersøgelseskommissionernes fælde og vil kun kunne ske ef-

fektivt, hvis regeringen gør noget. Men det vil være lettere for regeringen at komme igennem med tiltag, hvis man forsøger at gøre embedsmændene mere ansvarlige både med hensyn til effektiviteten af det område, de forvalter og med hensyn til den administrative magt, de udøver over den enkelte borger. Bureaukraternes magt samt deres betydelige privilegier burde omtales og kritiseres. På længere sigt, når den offentlige mening har ændret sig, burde man overveje, om de offentligt ansattes valgret ikke burde inddrages eller i hvert fald indskrænkes ud fra den betragtning, at deres interesser og privilegier giver deres opfattelse af statens magt og omfang en egoistisk drejning.

Alle disse handlingsforslag har ét element til fælles, behovet for en aktiv, frivillig og fortsat kritik af statsmagten, hvad der over for en så stor del af befolkningen som muligt vil klarlægge, at de er havnet i den offentlige fælde, men at de stadig kan komme fri. Vi har stadig nogle friheder og valgmuligheder. De, som sætter pris på frihed, må arbejde for den. Omkostningerne er høje, men belønningen er stor. 1989 behøver ikke nødvendigvis at blive 1984¹⁷.

Noter

1. F.A. Hayek: „The Constitution of Liberty“, University of Chicago Press, 1960, s. 71.
2. „Samfundet“ benyttes her i stedet for „staten“ eller „regeringen“, idet fortalere for statsindgreb foretrækker dette udtryk, fordi det lyder mere acceptabelt.
3. „Den private sektor“ i økonomien, modsat „den offentlige sektor“, er den del af økonomien, som er på private hænder, privat ejet og privat ledet.
4. „The National Board“ er et godt eksempel på et regeringskontor, som tilbyder hjælp til både „venstre“ og „højre“ - til socialister, som ønsker nationalisering og industriens folk, som ønsker finansiell støtte.
5. Begrebet „indkomstelastisk“ er et økonomisk udtryk, der viser noget om sammenhæng mellem f. eks. en øget indkomst og den deraf følgende forøgede efterspørgsel efter et eller andet gode. Øges borgernes indkomst, vil de sædvanligvis efterspørge visse goder mere end før, medens efterspørgselen efter andre goder vil være uforandret eller endog aftagende. Jo større den procentvise forøgelse i efterspørgselen efter et bestemt gode er i forhold til en procentvis øget indkomst, jo mere indkomstelastisk siger man godet er. O.a.
6. The Fabian Society var en engelsk socialistisk bevægelse, der ønskede at realisere socialismens idéer skridt for skridt uden en voldelig revolution. O.a.
7. Med udtrykket „utopianisme“ menes, at man er i stand til at finde ud af, hvordan det fuldkomne samfund bør se ud. O.a.
8. „Kollektive goder“ (som forsvar eller kunstmuseer) og „kollektive onder“ (som forurening eller vandalisme) har følgende karakteristika: (a) de kan ikke afgrænses til enkeltpersoners ejendomsret; jo mere af et sådant gode der er til en person, jo mere vil der også være til andre personer; (b) den aktuelle nytte (eller tab) som en eller anden person af godet får af godet afhænger derfor af, hvor meget af godet der frembringes.
9. Søger man at opfylde bestemte målsætninger, betyder det på grund af at der er knaphed på tid og andre ressourcer, at man må give afkald på at nå andre mål. Den nytte, man således må give afkald på, kan betragtes som omkostninger. Disse omkostninger kaldes opportunitetsomkostninger. O.a.
10. En „eksternalitet“ er den „nabolagseffekt“ på trediepart, som skyldes en eller anden enkeltpersons produktions- eller forbrugsaktivitet. Disse effekter kan være gavnlige eller skadelige. Så godt som alle økonomiske aktiviteter har eksterne

effekter.

11. En „gratist“ er en person, som nyder godt af et gode eller en tjenesteydelse produceret af andre, men uden at han selv bidrager. Kollektive tiltag kan frembringe en vare eller en service (f. eks. en park), som også de, der ikke bidrager, kan have glæde af.

12. Denne proces diskuteres i J.M. Buchanan, Johs. Burton, Richard E. Wagner, „The Consequences of M. Keynes“. Hobart Paper 78, IEA, 1978.

13. Et „socialt gode“ er et gode eller en service, som stilles til rådighed af staten; det kan være et „kollektivt gode“ sådan som defineret ovenfor, men det er kommet til at betyde, hvad som helst regeringen mener, den bør stille til borgernes rådighed.

14. The Economics of Politics, Reading 18, IEA, 1978.

15. Husk titlen på den bog, artiklen er taget fra. 1989 er 200 årsdagen for den franske revolution. O.a.

16. „La trahison des clercs“ er titlen på en berømt bog af Julien Benda, udgivet i Paris i 1927. O.a.

17. 1984 er navnet på George Orwells berømte bog fra 1948. O.a.

Oversat af Gunnar Jacobsen

Anmeldelser

Intellektuelle

Paul Johnson
Centrum 1989, 432 s.

»Intellektuelle« hedder Paul Johnsons sidste bog. Den er et led i forfatterens opgør med det 20. århundredes totalitære tænkning og samfundsherseren. Det store værk »Verdenshistorie fra 1917 til 1980« kan vel i europæisk sammenhæng betegnes som banebrydende. Takket være Flemming Junckers ihærdige indsats blev det på forlaget Gyldendal formidlet til danske læsere.

Paul Johnsons stort anlagte fortælling om dette århundredes historie tændte lys i mørket. Beretningen stod ud fra en frihedsorienteret rampe. Den angelsaksiske frihedstradition sendte på ny velgørende rystelser ind i den kontinentale systemtænkning. Europæiske historikere havde i et slægtled forherliget staten og den politiske aktivisme. Også danske fortidskribenter fulgte magtens rute. De stod last og brast med den klasse, som stræbte efter lederrollen. I den var de nemlig selv forankret. Således foldede de kappen ud i vinden og løb med. Historikerne bevægede sig gennem landskabet som en flod, de flød gennem de bløde punkter og undgik de hårde.

Den sti betrådte Paul Johnson ikke. Han tog kampen op med den mest modstandsdygtige granit. I sin verdenshistorie brød han med den statsfikserede linje. Han løb storm mod de intellektuelles befæstninger. Den største modstands vej betræder han fremdeles. Den nye bog retter projektøren mod de intellektuelles ideologiske fodermestre. Fortrinsvis drejer det sig om en flok systemtænkere, der jævnt hen mente sig kvalificeret til at vejlede og diktere adfærd for den ganske

menneskehed. Deres ideers påvirkningskraft og

rækkevidde udgør det andet væsentlighedskriterium. På hvilken måde gav de ammunition til en totalitær ideologisk atmosfære, og hvilke ulykker førte denne tænkning til? Ud fra den nævnte prøvesten for væsentlighed synes de fremdragne personer ikke for alles vedkommende lige velvalgte. Det skyldes utvivlsomt det tredje kriterium forudpegning, nemlig de valgte personlige livsførelse. Hvordan løste disse menneskehedens rådgivere deres egne problemer? Var de overhovedet i besiddelse af den personlige moral og dømmekraft, som måtte kvalificere dem til opgaven som vejledere?

Det var de ikke. En for en falder de for prøven. Afgørelsen ligger i det tredje mål for udvælgelsen. Den side af sagen er således ikke hævet over kritik.

Ikke desto mindre er Paul Johnsons problemstillinger vigtige. Alene den omstændighed, at de intellektuelle udsættes for kritisk behandling, forekommer betydende. Det har altid været de mægtiges privilegium at undersøge de undergivne. Derimod tillader en herskende klasse aldrig selv at få luppen over sig. Dette brud med en social lovmæssighed tjener forfatteren til ære. De personer, der fremdrog samfundets onder og dikterede frelsen, undersøges selv og prøves i det nærmeste.

På dansk grund er Paul Johnsons problemstillinger ikke ganske nye. Søren Krarups to udgivelser fra slutningen af 1960'erne, »Demokratisme«, og bogen »Om at ofre sig for menneskeheden og ofre menneskene« bør nævnes i sammenhængen. I disse bøger blev ligeledes en række himmelstormere skåret ned i menneskestørrelse. To af personerne, Jean-Jacques

Rousseau og Karl Marx, behandles oven i købet af begge forfattere. Både Søren Krarup og Paul Johnson arbejder med gudernes afløsere. Men førstnævnte fælder dem på deres ideers konsekvenser, om end koryfæernes forhold til konkrete mennesker i de nære omgivelser ikke lades uomtalt.

Søren Krarups personer er besatte, besatte af deres ideers ubøjeelige sandhed. Med disse ideer vil de ofre sig for menneskeheden, frelse den ganske klode, men de kom til at ofre menneskene. Til guillotinen med forræderne, til bålet med kætterne, lød det hæse råb. Den brændende idealisme ender ved Helvedes port.

Ovennævnte sagsforhold er også Johnsons. Men han er tillige optaget af gudernes druk, hor, bedrageri og løgnagtighed og konsekvenserne heraf.

Den franske filosof og pædagog, Jean-Jacques Rousseau, står først forskud. Paul Johnson betragter denne skriftkloge som prototypen på moderne intellektuelle. Som nutidens statsførere afskyede Rousseau den private ejendomsret og den fri konkurrence. Staten som udtryk for almenviljen blev proklameret som indbegrebet af sand frihed. Også opdragelsen gjorde Rousseau sig som bekendt klog på. Han var børnenes ven og talsmand. Men på en abstrakt facon. Sine egne overlod han til staten. På den tid var en sådan handling livstruende. Rousseau elskede menneskeheden, men kastede de nærmeste for ulvene. Herved mister han ifølge Johnson retten til at føre ordet på andres vegne.

Denne tale er det naturligvis væsentligt at få frem i lyskeglen. Dog synes Johnson at presse Rousseaus statsfiksering for hårdt. Glem ikke, at han var en af de ideologiske murbrækkere under den enevældige stat. Ideen om almenviljen kan nok tolkes derhen, at han satte staten over individet. Og det er en forbrydelse. Men bogen »Emile« understreger først og fremmest individets egenvilje og respekten for dets iboende kræfter.

Karl Marx var en af socialismens arkitekter. Ingen opfindelse synes farligere og grusommere end den. Ufattelige lidelser har den forøvet. Paul Johnson tager med rette opfinderens vedvingebenet. Den sociale ideologi i socialismen levede han langt fra op til. Karl Marx havde intet greb om sin privatøkonomi. Han udbyttede sine omgivelser. Magtbegæret og smagen for vold udgjorde byggeelementer i sindet. Hvordan kunne han da forme omridset af et godt samfund? Det kunne han som sagt heller ikke. Johnson har fat i en vigtig pointe. Kan den sociale ingeniør ikke selv leve op til sine egne teorier, hvordan skulle det så være muligt for andre? Teorierne er da menneskefjendske, modellen forkert.

Så vidt så godt. Men Johnson hævder endvidere, at socialismen er en frugt af uheldige egenskaber hos Karl Marx, så at sige en projektion af opfinderens aggressive sind og voldstendenser. Denne projektionsteori forekommer alt for snæver. Socialismen beløber sig til et produkt af de intellektuelles ambitioner. Den blev til i et universitetsmiljø. De højere læreanstalter har da også siden dyrket og videreudviklet modellen. Nye navne på tingene dukker op med mellemrum. Velfærdsstaten er et af dem. Socialismen yder de intellektuelle udvik-

lingsmuligheder og magtpositioner. Den er en klasses værk.

Berthold Brecht profiterede af den socialisme og antikapitalisme, der trivedes så bravt i kulturens saloner. Paul Johnsons udlevering af denne slimede person forekommer rammende. På den mest skabagtige måde er Berthold Brecht ført frem på alverdens finkulturelle

platforme. Nu er sminken om hans person afvasket. Brecht gav den som næstekærlighedens apostel. Selv var han en slyngel af værste slags. Han forstod at bukke for de store og sparke til de små. Mennesker sled han i stykker med enestående ligegyldighed. Ud på møddingen med vragdelene. Venner er en luksus, når der investeres i politisk profit og mission.

Også Jean-Paul Sartre får sin bekomst. Han betegnes som en oprører uden sag, en sjakal bag skrivebordet, mandschauvinist og voldsprofet. Sartres indflydelse var enorm, hans egoisme ligeså. Paul Johnson river masken af adskillige andre frelsere og kulturpaver. Men hvad er den rette lære af denne afklædning? »Vogt jer for de intellektuelle! Ikke blot bør de holdes på betryggende afstand af magtens midler, de bør også betragtes med særlig mistænksomhed, når de indlader sig på at give almengyldige råd.« De intellektuelle frembringer farlige opinionsklimaer. Destruktive og voldelige handlinger kommer ud i den anden ende. Systemtænkning leverer alibiet for den største hjerteløshed.

Det værdifulde ved Johnsons bog er denne lærdom. Vel er missionærernes personlige fejl belastende for deres ideers duellighed. Alligevel synes dette forhold mindre afgørende. Dikteringen af den rette tænkning, adfærd og samfund er værre, når ideerne er totalitære og opnår intellektuelles tilslutning

Uheldigvis får klasseperspektivet ikke den ønskelige plads i fremstillingen. Personerne står for isolerede i den sociale kamp. Ideer er kun levedygtige i en materiel sammenhæng. Hvori består de intellektuelles interesser? Hvilket samfund yder dem udviklingsmuligheder og dækning for fremtidige oprør? Og hvordan anvendes de sociale ideologier som brækjern for den endelige magtovertagelse?

Der er ingen tvivl om, at sådanne problemstillinger foresvæver Paul Johnson. Men de har ikke været tilstrækkeligt ledende for hans analyser. Heri består bogens begrænsning. Perspektivet afkortes.

Ikke desto mindre er værket fascinerende og nyttigt. Fremstillingsformen savner intet i slagstyrke og tydelighed. Den journalistiske ånd mærkes. Beskrivelsen af de intellektuelles påklædnings-abekattestreges er kostelig. Leo Tolstoy klædte sig i bondeskrud og lod sig fotografere med møgspredende bevægelser. Berthold Brecht bar »arbejderbriller« og spankulerede rundt i gråt »arbejderhabit«. Dette camouflagetøj blev taget alvorligt af intellektuelle og efterlignet overalt. Den slags naragtighed har Paul Johnson ikke alene blik for, men også evne til at spidde.

Læs bogen! Men et værk om de intellektuelles vej til magten er det ikke. En bog herom findes dog. Kun beskedenhed hindrer undertegnede i at nævne dens titel.

Steen Steensen

Venskab, samt forelskelse og kærlighed

Francesco Alberoni
Informationsforlag, 1984 og 1981, 166 og 150 s.

Det monogami, som har været almindeligt og hyldet i det me-

ste af menneskeheden beskrevne historie, er måske på vej ud p.g.a. industrialisering og rigdom, der gør det let for en kvinde at forsørge børn uden skafferdyr.

Den italienske, meget mediepopulære, sociologiprofessor

Alberoni gør sig sunde friheds-prægede tanker om nutidens livsstil og fortidens romantik.

Han ses stadig oftere (incl. i danske formiddagsblade) citeret for sine velbegrundede udtalelse at forelskelse er en sygelig tilstand, der udspringer af mangel på livsindhold, depression og kedsomhed.

I stedet fremhæver han venskab, »et gensidigt forhold mellem to selvstændige individer, et netværk af uforudsigelige og intense møder mellem jævnbyrdige«. Venskab er en ærlig

Amerika

Jean Baudrillard

Akademisk Forlag 1987. 131 s.

Baudrillard har begået en særegen og ikke mindst velskrevet rejsebeskrivelse og analyse af USA i dag og søgt at relatere dette til europæisk tankegang. Den er ikke at sammenligne med Alexis de Tocquevilles tilsvarende »La démocratie en Amérique« fra 1835, om end Baudrillard ud over at referere flittigt fra Tocqueville har en del rejsebeskrivelser/indtryk med, udformet i et spændende postmodernistisk superfransk jonglør-sprog. Det vil nok være en tilsnigelse at sammenligne »Amerika« med Tocquevilles værk, om end man ikke kan komme helt uden om parallelterne.

Tocquevilles klarsyn forudsagde, at demokratiet som institution ville akkumulere ensretning og lighed af menneskene på frihedens bekostning, hvilket i øvrigt påpeges af et utal af nyliberale tænkere som fx Hayek. Demokratiet ville blive stærkt centraliseret og miskreditere friheden i materialismens navn. Tocqueville understregede, at politisk og åndelig frihed ikke kan sikres, men til stadighed må tilkæmpes.

Ca. 150 år senere rejste en anden franskmænd, Jean Baudrillard, for at undersøge dette stadigvæk betydeligt dragende land. Verden over står folk stadigvæk i millionvis i kø for at komme til dette forjættede land, hvor alle muligheder står åbne. På trods af Baudrillard postmodernistiske indfaldsvinkel gør han op med mange fordomme og myter og sætter den specielle fiktionsagtige-futuristiske amerikanske kultur op mod den gamle europæiske: »Vi er håbløst bagefter dette samfunds stupiditet, dets mutationsagtige karakter, dets naive mangel på mådehold, dets samfundsmæssige, moralske, morfologiske og arkitektoniske excentricitet. Ingen er i stand til at analysere det, slet ikke de amerikanske intellektuelle ...« (p.30).

Baudrillard bevæger sig vidt omkring såvel geografisk som filosofisk og minder i den grad om musikeren/sangeren David Byrne fra Talking Heads, som i 1987 debuterede med filmen »True Stories«,

som på bedste postmodernistiske vis søger at skildre livet i en lille flække i Texas (Virgil) ud fra avisartikler om sælsomme menneskers levemåder i det moderne USA. Filmen giver indtryk af et for os europæere mærkeligt, sælsomt og fremmedartet liv akkurat som i Baudrillards bog, hvor sandheden ikke findes: »Amerika er hverken en drøm eller en virkelighed, det er en overvirkelighed, fordi det er en utopi, der lige fra starten er blevet levet, som om den var virkeliggjort« (p.34).

Baudrillard er her og der og alle vegne i USA, alle de steder, hvor de, som har besøgt eller boet, kan nikke genkendende til: Salt Lake City, the freeways, Hollywood, Disneyland, New York, ørkenen, bilerne, Reagan, California, Capitol Hill, vietnamnsyndromet osv. Forf. konkluderer på baggrund af sin 2

handel med tjenester, men ikke kortsynet smålig handel hvor regnskabet skal gå op hver måned.

Man kunne supplere med Suzanne Brøgger-citatet: »Et vellykket parforhold er et, hvor de to personers neuroser går i hak«, altså hvor K og M i både dagdrøm og handling passer så godt ind i hinanden på intimitivets mange forskellige sfærer, at der er overskud på det åndelige handelsregnskab for begge parter.

Bo Warming

1/2 md. rejsen rundt i USA, at det er den for os europæere virkeliggjorte utopi. Verdens centrum er ikke længen Europa, men USA, som har udviklet sig til en dynamisk kultur (mener denne i Frankrig højt estimerede filosof!) i modsætning til den europæiske, som kun har formået at frembringe centralisme og racisme, mener Baudrillard. Det, der tænkes og blev tænkt i Europa, dukker op i USA. Og det fører os over i spørgsmålet om, hvorfor der ikke har fundet en kollektivistisk/socialistisk revolution sted i USA? Hvorfor har amerikanerne ikke taget det 19. århundredes filosofi til sig og »med« Hegel/Marx gennemført revolutioner? Baudrillard mener, at det er de mange religiøse sekter, som er skyld i, at amerikanerne har fastholdt grebet om det 18. århundredes liberale filosoffer. »Lige fra begyndelsen har sekterne spillet den største rolle i overgangen til den virkeliggjorte utopi, som er ækvivalent med en overgang til handlingen, og som er beskæftiget med at fremskynde Guds rige på jorden ... det vigtige faktum er, at sektens moralske institution, dens umiddelbare krav om saliggørelse, dens materielle effektivitet, dens kompulsive trang til at retfærdiggøre sig, og selvfølgelig også dens galskab og febevildelse - alt dette vedrører Amerika ... Vi vil ikke tro på den moralske vision, som amerikanerne har af sig selv, men deri gør vi uret. Når de helt alvorligt spørger sig selv, hvorfor andre folkeslag afskyer dem, så er det forkert af os at smile, for det er netop denne selv-kritiske udspørgen, som f.eks. muliggør afsløringen af Watergate og den nådeløse fordømmelse på film og i medier af korrupsion og de dårlige sider af deres eget samfund - en frihed, som vi godt kan misunde dem. Vore samfund er jo for alvor hykleriske; her dækker hemmeligheden og respektabiliteten, den borgerlige unaturlighed, altid over de individuelle og offentlige sager« (p.94 og 95).

Den ambivalente attitude over for loven fremhæves af Baudrillard. På den ene side adlyder amerikanerne loven og fremhæver det positive ved loven, men på den anden side lovpriser mange, at man bryder denne, så vidt man føler ens rettigheder krænkede, ganske i tråd med den amerikanske filosof Henry Thoreaus »Civil lydighedsnægtelse« (Gyldendal 1984).

Forf. mener, at amerikanerne lever overvirkeligt, men ikke fiktionsagtigt, da man virkeliggør det imaginære; den vilde virkelighed. Denne livsform kalder Baudrillard for en radikal modernitet, da den hviler på indifferencen, som ikke betyder middelmådighed, eller småborgerlighed, da tolerancen er stor, men også ligegyldigheden.

Den mystik og dragende kraft, som stadig omgærdet

USA, overgår vore tankeevner, da den amerikanske kultur er et mysterium: »Intet kulturministerium, ingen parlamentarisk kulturudvalg, ingen statsunderstøttelse; ingen udnævnelser« (p.103). Kulturen er i modsætning til den europæiske kultur fri af politisk statsunderstøttelse, den er spontan og

uden indblanding. Det er den frie poulsgårdske kultur med al dens originalitet og fantasi, immanensen af frihed.

»Amerika« er en yderst original rejsebeskrivelse og fortolkning af det Amerika, som er rykket os europæere nærmere i kraft af den nu frie konkurrence på beflyvningen (næ-

sten). Har man været i USA i en længere periode, vil man nikke genkendende til Baudrillards iagttagelser/fortolkninger. »Amerika« er en spændende og ikke mindst sproglig fantastisk introduktion.

Niels E. Borges

Køn

Ivan Illich

Tiderne skifter 1986, 210 s.

Til artens overlevelse (og det er kun det naturen »tænker« på) behøves fødedygtige hunner, og kun under en hundrede-del så mange sædleverandører, hanner, som derfor generelt i dyreriget har mindre magt end hunnerne. Harems-ejere blandt bavianer m.m. bør snarere kaldes hunnernes slave og vagtmand.

Men med mennesker skete der noget meget besynderligt, da vi opfandt sprog og kastevåben og dermed blev civiliserede - overalt blandt mennesker har mændene magten og kvinder besidder i mindre grad sprog og våben og henvises til kedelige rutineerhverv. Illich analyserer oprindelsen af kvindens økonomiske slaveri og forklarer, hvad der må overraske vor tids overfladiske avislæsere: Den såkaldte kvindefrigørelse har ikke gavnet kvinden, snarere gjort hende mere undertrykt.

Hun er bl.a. frataget mere og mere af den meningsfulde og lykkebringende beskæftigelse, som det var at opdrage børn. Det sker nu i stigende grad af institutioner, der dirigeres af mænds undertrykkende tanker.

Feministerne har en drøm om en køns-neutral økonomi (ligeløn) uden tvangspræget rolletildeling. Venstrefløjen drømmer om politisk økonomi bestående af frie, lige mennesker. Begge dele er fantasifostre.

Forskelle og hævdvunden undertrykkelse må anerkende som realiteter, man ikke hurtigt kan lovgive sig ud af. »Fremtiden kan ikke vedtages«, som de norske fremskridtsfolk siger. Ser man kønslig ulighed som et stort problem (hvad det jo ikke er sammenlignet med skattetrykket) så er problemløsningerne små skridt i retning af frie markeds mekanismer. F.eks. privatisering af flest mulige børneinstitutioner.

Bo Warming

The Passion of Ayn Rand

Barbara Branden

Anchor Books/Anchor Press.

New York 1987, 442 s.

Ayn Rand var ikke alene en betydningsfuld filosofisk og skønlitterær figur. Hun var nok så meget en enestående personlighed med et bemærkelsesværdigt livsforløb.

Det er ikke mindst det sidste, Barbara Branden lægger vægt på i sin biografi »The Passion of Ayn Rand«. Og bogen er især præget af forfatterens eget personlige forhold til Rand, der spændte fra et meget nært og intimt venskab til dyb ydmygelse og et af de mange dramatiske og definitive brud, som livet igennem kendetegnede Rands relationer til venner og ideologiske kampfæller.

Kontakten mellem de to stammer fra 1950, hvor Barbara og hendes senere ægtefælle, Nathaniel Branden, kontaktede Rand efter at have læst og begejstredes over Rands »The Fountainhead«. Nathaniel Branden blev Rands absolut tætteste personlige og ideologiske fælle - han var bl.a. hovedorganisatoren i den efterhånden voksende objektivistiske bevægelse omkring Rand - og deres forhold kulminerede senere med en mangeårig kærlighedsaffære. Affæren blev dog ikke den direkte årsag til bruddet mellem Barbara Branden og Ayn Rand; tværtimod accepterede både Rands mand, Frank O'Connor, og Barbara Branden - om end modvilligt - forholdet mellem Rand og den næsten 25 år yngre Nathaniel Branden. Bruddet kom først, da det gik op for Rand, at Nathaniel Branden (som i mellemtiden var blevet skilt fra Barbara) havde et forhold til en helt tredje. Årsagen til, at afsløringen førte til en afbrydelse af kontakten mellem Rand og Barbara, var, at Barbara havde været med til at hemmeligholde den - en utilgi-

velig umoralsk handling i Rands øjne.

Umiddelbart kan hele historien måske mest lede tankerne hen på en sæbeopera. Men den har selvsagt præget forfatteren - og dermed biografien dybt. Igennem hele bogen løber en ambivalent tendens: På den ene side en voldsom fascination, begejstring og respekt for Rand og hendes enorme intellekt. På den anden side traumaet omkring affæren og bruddet i særdeleshed, og Rands kantede personlighed i almindelighed.

Det bedste, der kan siges om »The Passion of Ayn Rand« er, at den er særdeles velskrevet. Den er utroligt svær at lægge fra sig. Den er også veldisponeret. Hendes livs drama følger kronologisk, tematisk og billedligt hendes tre hovedværker. »We the living« er det selvbiografiske værk om den unge, stærke individualist, Kira, som ikke kan finde sig til rette i det nye bolsjevistiske Sovjet. Men i modsætning til Kira lykkedes det for Alice Rosenbaum (der senere tog navn efter sin skrivemaskine) at undslippe til Vesten. »The Fountainhead« handler om den unge arkitekt Howard Roarks tilsyneladende umulige kamp for at nå til tops på sine ideers præmisser alene og i kamp med alle de randianske skurke: Inkompetancen, dyrkelsen af middelmadigheden, egalitarismen og kollektivismen, janteloven, uhæderligheden og mismodet. Bemærkelsesværdigt nok slog Rand igennem som forfatter med et kolossalt publikum netop med denne bog. Men bogens budskab var kun forspillet til den fulde objektivismen - epistemologisk, etisk, æstetisk, økonomisk og politisk dimensioneret. Helten Roark var kun forspillet til superhelten John Galt. Og »Fountainhead« kun forspillet til Rands magnum opus: »Atlas Shrugged«. For Rand var gennembruddet også kun et prælude til den bevægelse og opmærksomhed, der siden hen skulle opstå omkring hende. Hvor Rand slipper sine historier og helte på dramaets højde-

punkt, må Branden følge sin figur og historie til ende. Det sker i afsnittet »Denouement«, dramaets løsning, som beskriver en både frustreret, glødende, entusiastisk, forbitret, karismatisk, nedslået og manisk Rand frem til hendes død i 1982. Bogen slutter med en vurdering af hendes indflydelse, der mildest talt ikke underdrives. Den nuværende formand for USA's føderale centralbank, Alan Greenspan, var en af Rands elever.

Selv om Branden ubetinget er en god fortæller, er det alligevel svært at kalde »The Passion« for en god bog. Og ikke mindst, når det nu er en bog af en objektivist om den objektivistiske filosofis grundlægger. Dertil mangler den helt den analytiske tilgang.

Bogen giver en god fornemmelse af den stadigt mere kulturelle tilbøjelighed hos Rand og hendes tilhængere (Branden mener dog, at kultisk ikke er det rigtige ord, fordi det kunne implicere et religiøst aspekt, som bestemt ikke var til stede hos Rand). Kultdannelsen var især ironisk, fordi fundamentet for Rands filosofi netop er den stærke individualisme. Denne inkonsistens sættes ikke mindst i relief af Rands egen, chokerende beskrivelse af et besøg på Frank Lloyd Wrights arkitekt-skole. Wright, der for Rand var en heroisk figur inden for arkitekturen, inviterede hende på et weekendbesøg. »It was like a feudal establishment«, fortalte hun Branden senere: »Almost all his student seemed like emotional, cut-out-focus heroworshippers. Anything he said was right, there was an atmosphere of worship, awed obedience. When he and I began to argue about something, the students were against me instantiv: they bared their teeth that I was disagreeing with the master. They showed me some of their work, which was badly imitative of Wright«. Essensen i denne beskrivelse svarer ganske nøje til Brandens beskrivelse af kulten omkring Rand selv.

Det er dog tydeligt, at Branden selv vendte det blinde øje til den kultiske tilbøjelighed, indtil hun selv blev offer for den og ekskommunikeredes. Lige så meget som bogen er en bibliografi, er den et defensum for Branden - og det gør den både uhæderlig og utroværdig. Således relaterer alle de kritiske vinkler sig til begivenheder og fænomener, der har haft direkte betydning i forholdet mellem de to - såsom kultdannelsen. Et andet markant eksempel er, at Brandens eneste væsentlige intellektuelle og teoretiske kritik drejer sig om Rands opfattelse af psykologi. Her hælder hun sig til den kritik, som Nathaniel Branden har fremsat, og til bizarre episoder, som Rands kur imod mandens forkalkning og fremskredne senilitet: I hvad der må forekomme som en irrationel holdning til lægevidenskaben forsøgte Rand at kurere ham ved at forsøge at af-dække og eliminere indre filosofiske inkonsistenser i hans tankegang. »Check your premises« var ikke alene kuren imod filosofiske fejltagelser, men også fysiske sygdomme.

Et defensum må ikke alene indeholde argumenter for bruddet med Rand, men også for den langvarige alliance og tilbedelse. Og det gør Brandens bog også. Hele den epistemologiske, politisk filosofiske, økonomiske og politisk preskriptive side af Rands forfatterskab og øvrige aktivitet fremstilles ganske ukri-

tisk. I betragtning af, at Brandens egen akademiske baggrund er filosofi, vækker især den unuancerede og uprofessionelle behandling af den filosofiske del opmærksomhed. Tilsvarende forekommer det næsten pinligt, at Branden er blind for helt åbenlyse inkonsistenser i Rands adfærd. Hendes anprisning af militærakademiet West Point - »West Point has given America a lovg line of heroes ... a glorious tradition ... So, in the name of many people who think as I do, I want to say, to all the men of West Point, past, present and future: Thank you«. Hendes begejstring for Apollo-projektet: Rand var tilstede under opsendelsen af Apollo II, inviteret af NASA, og beskrev månefærden i romantiske vendinger. For Rand var det »cataclysm ... planned, unleashed and controlled by man«, ikke milliarder af skattedollars og produktive ressourcer spildt for at realisere en præsidents fikse idé om, at hans nation skulle være først og hurtigst muligt med en mand på månen. »Passion« over »reason« tør man nok sige - uden at Branden dog siger det blot antydningvis. Brandens eneste kritiske bemærkninger til den politiske adfærd gælder Ayn Rands vidnesbyrd i 1947 for the House Un-American Committee, og her er kilden Rand selv, der senere måtte erkende, at en sådan komité slet ikke burde kunne eksistere.

Til trods for, at Ayn Rand næppe ville være enig, bør hun i sidste ende vurderes på sine værker. Men en biografi har sin berettigelse ud over, at selve hendes livs historie er et godt drama.

For det første fordi mange fremtrædende intellektuelle forfattere og forskere i dette århundrede har været, og stadig er, dybt præget af begivenhederne i Rand-kulten. Næsten alle fremtrædende medlemmer af den libertarianske bevægelse i USA har således på et tidspunkt været influeret af Rand selv eller af randianismen. Uden at forstå Rands personlighed kan det være vanskeligt at forstå væsentlige elementer af den amerikanske bevægelse - bl.a. sår, der endnu ikke er helt lægt.

For det andet fordi der den dag i dag eksisterer en Rand-kult af objektivister, som i høj grad svarer til den ubarmhertige beskrivelse af Wrights elever. Rødderne til denne kult-psykologi afdækkes i og for sig udmærket i »The Passion«. Men samlet set er bogen for meget et defensum for sin forfatter til at kunne betegnes som god.

Til sidst en advarsel. De personligt orienterede kontroverser omkring Ayn Rands person er så mange, at man snart kan fortabe sig i dem og miste sansen for det væsentlige. At bruge for megen tid på at studere dem fortjener vist det randianske »Whym-Worshipping«-stempel.

Måske er det en god psykologisk proces at gå igennem for de personer, som var dybt involveret i kontroverserne, at skrive bøger om det her knap ti år efter hendes død. Nathaniel Branden har for nylig udgivet sin version af hele historien, »Judgement Day«, der ifølge anmeldelserne bringer nye forbløffende oplysninger og episoder for dagen. Jeg har ikke tænkt mig at læse den. Men når den gode Rand-biografi med det gustne overblik foreligger så ...

Otto Brøns-Petersen

Den kvarte sandhed - fra et tiår

Henrik Stangerup
Gyldendal 1989, 185 s.

»Den kvarte sandhed« karakteriserer Stangerup som en

rigtig fylde ud-bog. Den er en samling af artikler/kronikker fra perioden 1978-89, det tiår hvor Stangerup har haft medvind i modsætning til den lange nedtur i 70'erne. Stangerup er uden sidestykke Danmarks bedste forfatter. Flere af hans

bøger er oversat til fransk, engelsk og portugisisk, og han modtog i 1986 Det Danske Akademis pris. Hvis standarden holdes eller sågar højnes, må der ad åre retfærdigvis tilfalde Stangerup en nobelpris i litteratur. Stangerup er den debattør frem for nogen, der søger at råde bod på »... Knoldsparkernes træningsplads, fordi vi har mistet fornemmelsen for idéudvikling og retorik i ordets oprindelige betydning« (p.8).

De gennemgående tænkere i Stangerups univers er Søren Kierkegaard, Albert Camus, Andre Glucksmann, Arthur Koestler og George Orwell. Specielt er inspirationen og den stærke binding til Kierkegaard interessant, da Stangerup gang på gang langer kraftigt ud mod »68'erne«, som i stor stil hentede inspiration fra Sartre, som igen hentede megen inspiration fra Kierkegaard og Heidegger, som kritiseres for sin nationalsocialistiske binding/medlemskab. En anden interessant faktor er Johannes Sløks også stærke binding til Kierkegaard, da han ligesom Stangerup taler formynderiet og staten imod. Der er mange fællestræk i disse debattørers oprør mod velfærds- og gummicelle-Danmark. Sløk er mere markant, men ikke så velformulerende som Stangerup. Sløk påpeger gang på gang, at han er anarkist, hvilket også Stangerup gør, men andre gange udtaler Stangerup, at han er »højresocialdemokrat«?

Stangerups åbenlyse svaghed er, at på lige fod med ovennævnte tænkere - med undtagelse af Kierkegaard - ved, hvad han er imod: Formynderi og totalitarisme, men har kun en svag og diffus idé om, hvad han ønsker at sætte i stedet. Mangelen på et konsistent moral- og idégrundlag er udtalt hos denne type tænkere, hvorfor argumentationen ofte mangler virkelig »vægt«. Stangerup er vor hjemlige George Orwell, der ønsker at stoppe nivelleringen af menneskene.

Titlen »Den kvarte sandhed« er hentet fra Camus: »Det gælder ikke om at bekæmpe den hele løgn i den hele sandheds navn, for den hele sandhed findes ikke. Det højeste, vi magter, dersom vi ikke tror, vi er guder, er at forsvare den kvarte sandhed mod den hele løgn (p. 146). Bogen indeholder i alt 28 afsnit spændende fra det åbne brev til Villy Sørensen, om nyttige idioter, nazisten Heidegger til artiklen om John Locke og de ti hvide sten og endelig gummicelle-Danmark. Stangerup rettede uden tvivl den stærkeste kritik mod »Oprør fra midten« (1978), da han sammenlignede OFM med Cambodia med et menneskeligt ansigt. Man må huske på, at Cambodia i 1978 var underlagt den kommunistiske Polpots rædselsstyre.

Et spil om hybridnettet

Lasse Maybom og Lars Quartrup
Danmarks Radio 1988, 140 s.

3 TV-udsendelser med samme titel uddybes her, og et konkret dansk eksempel på »Javel hr. Minister« dissekeres. Embedsmænd med visioner søger at gøre Danmark til foregangsland m.h.t. brug af bredbånd, altså glasfibre kabler til forsendelse af TV, telefonering, TV - telefonering, forsendelse af EDB program og -data og al anden moderne kommunikation. Men de mange kommissioner, partier og fagforeninger, der skal køre magtkampe på spørgsmålene, resulterer i, at til slut nås en maksimalt dyr og dårlig løsning, lidt i stil med en motorvej hvor tilkørselsvejene er grusveje. Sagen er at ingen af de stats-tilknyttede grupperinger har en klar, kortsynet interesse i ra-

Ustandselig kritiseres danske venstreintellektuelles antivestlige holdninger og mangelen på engageret kritik af de socialistiske stater. Og når kritikken endelig falder, er det en slags juleleg med undskyldninger og revision. Stangerup besidder et Churchillsk klarsyn, selvom opinionen er udtalt imod: »Så længe Lenins system er intakt, det vil sige: Så længe centralkomiteen og især politbureauet har den uindskrænkede magt, vil der være fare for, at Varlam ganget med Varlam ganget med Varlam kan vende tilbage som liget i »Anger«. Dette siger jeg ikke for at være sur og spille Rasmus Modsat i den intellektuelle jubel over Gorbatsjov« (p.127). Varlam er tyrannen i den russiske film »Anger«, som vender tilbage gang på gang, selvom han er blevet dræbt).

Af speciel interesse for Libertas-læsere er afsnittet

om den til dansk oversatte roman »John Locke og de ti hvide sten« af Adrian Jacobi, hvor forfatteren tager læseren med ned i de dybe erkendelsesteoretiske huler og grotter.

Stangerup kan ligeså lidt som Andre Glucksmann acceptere mestertænkernes skriven om det gode og utopien: »Det onde: Verden som den er. Det gode: Verden som den bliver, om den retter sig efter visse store tænkere fra især det sidste par hundrede år. F.eks. bliver politisk i ordets dumme stand; glemmer de »naturligt« funderede menneskerettigheder, der voksede frem gennem det 18. århundrede og førte til »det smukke år« 1789, for i stedet at gå »til venstre«, »til højre« eller lige så fanatisk rotere rundt på »midten«, disse karikaturagtige betegnelser, som menneskeheden har døjet med siden 1790'erne, da man i Paris vildt overdrev betydningen af nogle få skridt hen til enten den ene bänk eller den anden i konventet. Siden er det, som om Det gode er forsvundet ud af åndshistorien. Måske fordi der er tale om en størrelse eller snarere et »lys«, der er så transcendent, at man for at udtrykke det ikke kan benytte sig af behavioristiske formuleringer?« (p.181).

Stangerup er dejlig sensitiv og harmes let og begejstres ligeledes let. Dette ikke uvæsentlige nervesystem og en utrolig stor litterær viden og oveni en fantastisk formuleringsevne gør, at jeg altid venter på endnu en Stangerupbog. For min skyld må fylde ud-bøger gerne udkomme tiere, hvis der på forsiden står Stangerup.

Niels E. Borges.

tionel politik på området. Derfor er der ingen stærke kræfter der får sat sund fornuft igennem.

Man kan sammenligne med grunden til Retsforbundets undergang - heller ikke de kunne appellere til en veldefineret målgruppe i samfundet. De havde (vistnok) ret, men fik ikke ret. At tele-organisationerne landede på noget makværk skyldes naturligvis også, at hurtigt indførelse af muligheder for fri, billig kommunikation kunne have ført til en hvepserede af meningstilkendegivelser fra borger til borger, som ikke kunne være styret så effektivt ovenfra, som det sker nu med telefon-takster og antenneforeninger, copyright-gebyr-indkrævning og TV-sattelitter.

Bogen viser intrigespillet i telemastodonernes modstand

mod liberalisering. Da forholdene ikke er bedre på EF- plan - og det er nu EF, der styrer liberaliseringsudviklingen - må man være nøjsom m.h.t. forhåbning om den reelle ytringsfrihed, som moderne elektronik burde medføre. Thatchers opsigtsvækkende totale tele- privatisering belærer os jo også om, at højtuddannede magthavere har stor træghed m.h.t. fornyelser, der kan tænkes at flytte magt. Der er ikke tegn på at

englænderne får mere ytringsfrihed p.g.a. privatiseringen end danskerne (men alligevel bør det efterlignes her). Libertarianerne skal ikke håbe på, at den intellektuelle elite vil bidrage til frihedskampen - det er en af de ting man bliver klog på ved at læse bogen.

Bo Warming

Chimpanzee Politics. Power an sex among Apes

Frans de Waal

Jonathan Cape, London 1982, 219 s.

Aber kæmper, ligesom mennesker, andre dyr og planter for maksimal formering og overlevelse, og det betyder at enhver abeflok har en rangorden, både for hanner og hunner, og høj placering giver adgang til bedst mulige og flest mulige avlspartnere. Livets mening er at klare sig bedst muligt i rotteræset, hvilket ikke behøver at være stressende eller kedeligt.

Bogens forfatter har studeret store abeflokke i kæmpestore aflukkede zoologiske haver

i Holland, og har fundet spændende menneskelighed i, hvordan rang afhænger af alliancer, ikke kun af hvor stærk og klog man er, men også af hvem man kender og er venner med. Delog-hersk strategier i de højtudviklede former, som Machiavelli beskrev i italienske renaissancebyer, synes at have været kendt med lige så mange raffineringer og nuancer hos aber, og måske også hos langt mere primitive dyr.

Tidligt i barndommens leg erfarer og udvikler man selvtillid og konkurrenceevner, og sex er mere end avl, sex og pelsognering er bl.a. statusgivende, beskæftigelsesterapi, kunst.

Hunner, der står lavt på rangstigen, opdrager deres børn uden frihed og udfordringer, overbeskyttende. De lærer dem at gå af vejen for voksne af høj rang. Men har mor selvtillid, får

ungen det også. Altså arves mors rang via opvækstmiljøet. Har mor minimal selvtillid, f. eks. er mobbet, kan hun finde på at aflive sin unge - lidt a la børnemishandling blandt menneskers sociale tabere (og abortindgreb?).

Ændring af alliancer i en chimpanseflok kan ændre rangordenen, og hvad der mest ligner toppen af toppen kan være en hun så vel som en han. Hos andre abearter er systemet anderledes. Kulturel indlæring og fødemuligheder synes at betyde mindst lige så meget som genetik. Dog har ingen vildtlevende eller fangne aber noget der ligner menneskets monogami, hvor en far beskytter egne børn mere end andres, og hjælper med at skaffe mad til børn. Dyreriget giver gode argumenter til ekstrem libertariansk tolerance i retning af, at ingen livsform bør lovgivningsmæssigt prioriteres - det enkelte individ og den enkelte samarbejdsgruppe ved selv bedst, hvad der er godt for den/dem. Intet behov for en storebror - stat.

I opbyggelsen af abe-alliancer indgår bedrag - de uskrevede traktater svigtes. Da mennesket opfandt sproget blev vi særlig dygtige til at lyve og bedrage, og da vi opfandt kastevåben blev der særlig brug for beskyttelse gennem alliancer - måske det alene fik en opretgående vandabe til at udvikle sig til det civiliserede menneske.

Bo Warming

Is public education necessary?

Samuel Blumenfeld

Paradigm, Idaho/Laissez Faire 1985, 260 s.

Libertarianere i USA ønsker i stigende grad at opdrage deres børn selv, ikke kun ved, med god grund, opreklamerede Drivhusbørn og Head-start systemer, men også ved hjemmeundervisning i stedet for skole.

Forfatteren argumenterer her for hvordan statsligt skolevæsen er et undertrykkelses- og ensretninginstrument, og en parkering af børnene, der skal holde dem tilbage i udvikling, mere end det er et middel til at fremme intellektuel udvikling. I mange amerikanske stater er der ikke som her undervisningspligt men direkte skolepligt, og det betyder, at børn kan blive tvangsfjernet når der insisteres på hjemmeundervisning.

Forfatterens diskussion af de specielle amerikanske og de generelle ideologiske forhold setter meget i relief, som man ellers kan have svært ved at få øje på i den danske andedam, hvor man - p.g.a. kontrasten til den almindelige folkeskole - let

forblændes af Haarders spagfærdige skolestartfornyelser og flugten over til privatskoler.

Når man læser om amerikansk nytænkning, ser man, at selv de bedste danske private fri- og lilleskoler er ganske konservative og socialistiske, og kan nyde godt af lidt friheds- og Wild West inspiration.

Bo Warming